

ସତ୍ୟାବୁଦ୍ଧମାଳା ଉର୍ଥ ଗଣ

ଅନାସକ୍ତି ଯୋଗ

ଲେଖକ—'ନାମା' ଗାନ୍ଧୀ

ଅନୁବାଦକ

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର

ମୂଲ୍ୟ ଟ ୦ । ୪

ଅନାସକ୍ତି ଯୋଗ

(ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମୂଳ ଗୁଡ଼ରଚା ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁଧ୍ୟାୟ)

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର

ଅନୁବାଦକ ଓ ପ୍ରକାଶକ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ

୧୯୩୧

ମୂଲ୍ୟ ୪ • ୮୫ ମାତ୍ର

ଅନୁବାଦକର ନିବେଦନ

“As a character Buddha was the greatest the world has ever seen. next to him Christ, But the teachings of Krishna as taught by Geeta are the grandest the world has ever known. He who wrote that wonderful poem was one of those rare souls whose lives send a wave of regeneration through the world. The human race will never again see such a brain as his who wrote the Geeta.”—*Inspired talks.*

—Swami Vivekananda

“ବୁଦ୍ଧ ଜଗତର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ମହାପୁରୁଷ । ପୃଥିବୀର ଇତିହାସରେ ତାଙ୍କପରି ଅତିମାନବର ଅବତର ବରଳ । ତାଙ୍କ ଉତ୍ସାର ଯୀର୍ଦ୍ଧ୍ୟଶକ୍ତିର ସ୍ଥାନ । କିନ୍ତୁ ଗୀତାର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଶାକ୍ତ ଯେଉଁ ତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରକାଶ କରି ଅଛନ୍ତି ତାହା ଅଜ୍ଞର ମହାନ । ବିଶ୍ୱରେ ତାହା ଅତୁଳନୀୟ । ଗୀତା ଏକ ଅସ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ । ଗୀତାରତ୍ନମିତାଙ୍କପରି ମହାତ୍ମା ବରଳ । ଏହିପରି ମହାତ୍ମାମାନଙ୍କ ଜୀବନର ସ୍ପର୍ଶରେ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପୀ ସମାଜନୀତିର ଖେଳିଯାଏ । ଗୀତାରତ୍ନମିତାଙ୍କପରି ପ୍ରଭାବ ମାନବ ସମାଜରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମୃଦ୍ଧ ନୁହେଁ ।”

—ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ

ଦଶପଞ୍ଚା ମେଳରୁ ପଳାରସାର କଲିକତାରେ ଥିଲାବେଳେ ୧୯୧୬ ମସିହାରେ ସ୍ବାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ବାକ୍ୟ କେତୋଟି ପାଠ କରି ଗୀତାରେ କ'ଣ ଲେଖାଅଛି ତାହା ଜାଣିବାକୁ ହୃଦୟରେ ଏକ ଗନ୍ତ୍ର କଳ୍ପା ଜାଗି ଉଠିଥିଲା । କଲିକତାରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ଶ୍ରଦ୍ଧାବାସରେ ଥାଏ, ସେଠାରେ ପ୍ରତିସପ୍ତାହରେ ଗୀତା ପାଠ ହୁଏ । ଗୀତା ବିଷୟରେ ବହୁତ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ପାଏ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିଦିନ ଗୀତାର କେତୋଟି ଶ୍ଳୋକ ନିୟମିତରୂପେ ଅର୍ଥ ସହିତ ପାଠ କରେ । କିନ୍ତୁ ମୋର ମନ 'ରାଜନୈତିକ ବିପ୍ଳବ କିମ୍ବା ସ୍ୱାଧୀନତା' ସବୁବେଳେ ଏହି ଚିନ୍ତାରେ ନିମଜ୍ଜିତ ରହିଥିବାରୁ, ଗୀତାରେ ବିପ୍ଳବବାଦର ଗୁଡ଼ମତି କେବଳ ମୋତେ ଦେଖା ଯାଉଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ଗୀତା ବିପ୍ଳବବାଦୀ ଦଳର ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ।

କଲିକତା ଛାଡ଼ି ସାବରମତି ଅଶ୍ରମରେ ଯୋଗ ଦେଲା ପରେ ଗୀତାର ଅର୍ଥ ମୋତେ ଅନ୍ୟପ୍ରକାର ବୁଝା ପଡ଼ିଥିଲା । ସେହିଦିନୁ ମୋର ଏକ ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା ଯେ ଗୀତାର ଅର୍ଥ ବଡ଼ ଗଭୀର । ହୃଦୟରେ ଭଗବତ୍ ପ୍ରୀତିର ଅନୁଭୂତି ନ ହେଲେ ଗୀତାର ଅର୍ଥ ବୁଝିବା କଠିନ । ଏହା ପରେ ୧୯୨୨ ମସିହାରେ ଜେଲ୍‌ଖାନାର ନିର୍ଜନ କୋଠାଘରେ ଅବକ ଥିଲାବେଳେ ଗୀତାର ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟର ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କୁ ମୁଁ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରିଥିଲି । ଦିନରେ ତିନିଥର କରି ଗୀତାର ଅଠର ଅଧ୍ୟାୟ ପାଠ ପୁନରାବୃତ୍ତି କରୁଥିଲି । ଏହିପରିଭାବରେ ଗୀତାକୁ ତିନିଥର କରି ପାଠ କରିବା ଦ୍ୱାରା ମୋ' ମନରେ ଯେଉଁ ସବୁ ଭାବ ଗୀତାର ଅର୍ଥ ବିଷୟରେ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥିଲା, ସେହିସବୁ ଭାବକୁ ମୁଁ ଗୀତା ଓ ସ୍ୱାଧୀନତା ନାମକ ପୁସ୍ତକରେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛି ।

୧୯୩୦ ମସିହାରେ ହଜାରବାଗ ଜେଲ୍‌ଖାନାରେ ପୁଣି ଗୀତାକୁ ମନଯୋଗପୂର୍ବକ ଅଭ୍ୟାସରେ ପାଠ କରିବାର ସୁଯୋଗ ମିଳିଲା । ଏହା

ପୁରୁଷ ତଳକ ମହାଶକଳର ଗୀତା ରହସ୍ୟ ପାଠ କରୁଥିଲ । ଗୀତା ରହସ୍ୟ ପାଠ କରି ମୋ ମନରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନୂଆ ଭାବ ଜାଗିଥିଲା । ମୁଁ ଅନେକଥର ବସି ଭାବୁଥିଲି—‘ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ’ଣ ? ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯେଉଁ ଉପଦେଶ ଅଛି ବାସ୍ତବ ଜୀବନ ଫକ୍ତାମରେ ତାହାର ସମ୍ବନ୍ଧ କେଉଁଠାରେ ? ଶାସ୍ତ୍ରାନୁମୋଦିତ ଧର୍ମ ଜୀବନ ସହିତ ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱାଭାବିକ ଜୀବନ ଜିନ୍ଦାଗି ମେଲ ଅଛି କି ନାହିଁ ? ଧର୍ମଜୀବନ ଯାପନ କରିବାର ଇଚ୍ଛା କଲେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଲୋକ ସମାଜର ଦୈନନ୍ଦିନ ଫକ୍ତାମରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ରହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ! ବିଶେଷତଃ ଅମ୍ଭେମାନେ ପରାଧୀନ ଜାତି । ଅମ୍ଭର ଦେଶ ପରାଧୀନ । ଦେଶକୁ ସ୍ୱାଧୀନ କରିବା କ’ଣ ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ ନୁହେଁ ? ରାଜନୀତି ସହିତ ଧର୍ମର ମେଲ ଅଛି କି ନାହିଁ ? ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ ଜାତିର ରାଜନୈତିକ ଜୀବନକୁ ଧର୍ମ ସାଧନାର ଅଙ୍ଗ ବୋଲି ଅନେକବାର କହିଛନ୍ତି । ଗୀତା ଜଗତକୁ ଅହଂସା ଧର୍ମ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଅଛି ବୋଲି ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ । ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ଜୀବନ ଗୀତାର ଉପଦେଶ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।’

ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶ କାଳ ପାଦ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ବିଚାର କଲେ ଭାରତର ମୁକ୍ତିପାଇଁ ପ୍ରାଣବଳ ଦେବା ଅମ୍ଭର ଏକମାତ୍ର ଧର୍ମ । ଏକ ପ୍ରକାର ବିଧି ବିଧାନ ଯୁଗ-ଯୁଗାନ୍ତର ଧରି ମନୁଷ୍ୟ ପାଇଁ ବିଦ୍ୱିତ ହୋଇ ନ ଥାଏ । କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ ସମାନ ରହେ ନାହିଁ । ଦେଶ କାଳ ପାଦର ଚେଦ ଅନୁସାରେ ମନୁଷ୍ୟର ଧର୍ମ ତଥା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତର ଅବସ୍ଥା ଅନୁସାରେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି କରିବା ଭାରତର ଯୁଗଧର୍ମ । ଏହି ଯୁଗଧର୍ମ ପାଳନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଭାରତର ସନାତନ ଧର୍ମପ୍ରାଣର ବିଶେଷତ୍ୱ ବଜାଣ କରିବା ମଧ୍ୟ ଭାରତବାସୀର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିପରୀତ ଭାବରେ ପାଳନ

କରିବାକୁ ହେବ ? ଗୀତାର ଉପଦେଶ ସହଜ ଏହାର ମିଳନ କେଉଁଠାରେ ? ଏହାକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ ।

ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ଲିଖିତ ଗୀତାର ଟୀକା ମୂଳ ଗୁରୁଗୁଡ଼ି ଭାଷାରେ ପାଠ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ଜେଲଖାନା ଭିତରେ ମୋତେ ମିଳିଲା । ତାହା ପାଠକଲ୍ୟ ପରେ ମୁଁ ବୁଝିପାରୁଛି ଗୀତାର ସାରମର୍ମ କ'ଣ, ଜୀବନର ସମସ୍ତ କର୍ମ କିପରି ଭାବରେ ସମ୍ପାଦନ କଲେ ତହିଁରେ ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖ ଓ ଅନନ୍ଦ ଭୋଗକରି ପାରବ ତାହା ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ଗୀତା ଅର୍ଥରୁ ବେଶ ଉପଲବ୍ଧ ହେବ । ଏଣୁ ଏହାର ଏକ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ ଲେଖିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ବୋଧ କର ଏହି ଅନୁବାଦ ଲେଖିଅଛି । ମୂଳ ଗୁରୁଗୁଡ଼ି ଭାଷାରୁ ଏହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇଅଛି । ଭାବ ନେଇ ନିଜ ଭାଷାରେ ମୁଁ ଏହାକୁ ଅନୁବାଦ କରିନାହିଁ । ମହାତ୍ମାଜୀଙ୍କ ଶବ୍ଦ ଓ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ଅବକଳଭାବେ ରଖି ଓଡ଼ିଆରେ ଅନୁବାଦିତ ହୋଇଅଛି । ଯେଉଁ ସବୁ ଗୁରୁଗୁଡ଼ି ଶବ୍ଦ ମୋତେ ଅବୁଝା ଜଣାଯାଇଥିଲା ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଜୀବରାମ କଲ୍ୟାଣଜୀ କୋଠାସ ଏହି ଦୁର୍ଲଭଭାଗ ଜେଲରେ ଥିବାରୁ ସେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଏଥିରେ ସମ୍ବୃତ ଶ୍ଳୋକ ଲିଖିନାହାନ୍ତି । ଗୁରୁଗୁଡ଼ିର ସାଧାରଣ ପଞ୍ଚିବାସୀମାନଙ୍କ ସବାଣ ସେ ଗୀତାର ଏହି ଟୀକା ଲେଖିଅଛନ୍ତି । ଉତ୍କଳର ପଞ୍ଚିବାସୀମାନେ ଏହାକୁ ଅଗ୍ରହରେ ପାଠ କରିବାର ଦେଖିଲେ ମୁଁ ମୋର ପରଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ ହେଲା ବୋଲି ମନେ କରିବି ।

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର

ଭୂମିକା

—*—

(୧)

ସ୍ଵାମୀ ଅନନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି କେତେଜଣ ମିତ୍ରଙ୍କର ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶ୍ରୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ରୋତ ସତ୍ୟର ସାଧନା ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ସେପରି ନିଜର ଅସୁବିଧା ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ, ଅବକଳ ସେହପରି ପ୍ରେମର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଗୀତାର ଅନୁବାଦ ଲେଖିବାକୁ ବସିଲେ । ୧୯୨୧ ମସିହାରେ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନବେଳେ ଥରେ ସ୍ଵାମୀ ଅନନ୍ଦ ମୋତେ କହିଥିଲେ, “ଗୀତାକୁ ଅପଣ ସେପରି ଅର୍ଥ କରୁଛନ୍ତି ତାହା ବୁଝା ପଡୁନାହିଁ । ଅପଣ ସମୁଦାୟ ଗୀତାର ଗୋଟିଏ ଅନୁବାଦ ଲେଖନ୍ତୁ ଏବଂ ସେଇଠାରେ ଯାହା ବହୁ ଟୀକାଟିପଣୀ କରିବାକୁ ହୁଏ ତାହା ମଧ୍ୟ ଲେଖନ୍ତୁ । ସେହି ଅନୁବାଦକୁ ଅମ୍ଭେମାନେ ଥରେ ପଢିଲା ପରେ, ଅପଣ କରୁଥିବା ଅର୍ଥ ବୁଝା ପଡ଼ନ୍ତା । ତାହା ନ ହେଲେ ଅପଣ ଛଠୁ ସେଠୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ବାଛି ତାର ଅର୍ଥ ଦର୍ଶାଇ ଅହିଂସାର ଭରତୁକୁ ସେପରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରୁଛନ୍ତି ସେହି ଅର୍ଥ ସଥାର୍ଥ ବୋଲି ମୋତେ ଜଣା ଯାଉନାହିଁ ।” ସ୍ଵାମୀ ଅନନ୍ଦଙ୍କର ଏହି ଆପତ୍ତି ମୋତେ ସଥାର୍ଥ ଜଣାଗଲା । “ମୁଁ କହୁଲି ସମୟ ପାଇଲେ ମୁଁ ଲେଖିବି ।” ଏହାପରେ ମୁଁ ଜେଲ ଗଲି । ସେଠାରେ ଗୀତାକୁ ଅଧିକ ଧ୍ୟାନ ସୁଦ୍ଧାକ ପାଠ କରିବାକୁ ସୁବିଧା ପାଇଲି । ଲୋକମାନଙ୍କ ଭଲକଙ୍କର ଜ୍ଞାନରାଶିରୁ ପାଠ କଲି । ବହୁଦିନ ପୂର୍ବରୁ ସେ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟରେ ମୋ ନିକଟକୁ ମରହଟ୍ଟୀ, ହିନ୍ଦି, ଓ

ଗୁଜରାଟ ଅନୁବାଦ ପଞ୍ଚାବ ଦେଇଥିଲେ ଏବଂ ଅନୁରୋଧ ମଧ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେ ଯଦି ମରହଟ୍ଟା ପଡ଼ି ନ ପାରେ ତେବେ, ଗୁଜରାଟ ଅନୁବାଦ ସେପରି ନିଷ୍ପତ୍ତି ପଡ଼େ । ଜେଲଖାନା ବାହାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ସମୟ ମିଳି ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ରାଜରାଜୁ ଆସି ଗୁଜରାଟ ଅନୁବାଦ ପାଠ କଲେ । ଏହାକୁ ପଢ଼ିଲା ପରେ ଗୀତା ବିଷୟରେ ଆହୁରି ପଡ଼ିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ସୁତରାଂ ଗୀତା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆହୁରି ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ଓଲଟ ପାଲଟ କରି ଦେଖିଲେ ।

ଏଡ଼ଭରନ୍ ଅର୍ନଲ୍ଡଙ୍କ ଗୀତାର ପଦ୍ୟ ଅନୁବାଦକୁ ୧୮୮୮ । ୮୯ ମସିହାରେ ମୁଁ ପାଠ କରିଥିଲି । ଏହା ହେଉଛି ଗୀତା ସହିତ ମୋର ପ୍ରଥମ ଦେଖା । ଏହାପରେ ଗୀତାର ଗୁଜରାଟ ଅନୁବାଦ ପାଠକରିବାକୁ ମୋର ଭାବ ଇଚ୍ଛା ହେଲା । ସୁତରାଂ ମୁଁ ଯେତେ ଅନୁବାଦ ପାଇଥିଲି ସବୁ ପାଠ କରିଥିଲି । କେବଳ ଏତକ ପାଠ କରି ଏହାର ବଳରେ ଗୀତାର ଏକ ଅନୁବାଦ ଲେଖି ଲେଖିଯାଧାରଣଙ୍କ ଆଗରେ ରଖିବାକୁ ମୋର କିଛି ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଏହାଛଡ଼ା ପୁଣି ସମ୍ପୃକ୍ତରେ ମୋର ଜ୍ଞାନ ଅଳ୍ପ । ଗୁଜରାଟ ଭାଷାର ସାହିତ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ମୋର କିଛି ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ତେବେ ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଗୀତାର ଏକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିବାକୁ ମୁଁ ଧୂସୃତ କରୁଛି କାହିଁକି ?

ଗୀତାକୁ ମୁଁ ଯେପରି ବୁଝିଛି ସେହି ଶାବ୍ଦରେ ମୁଁ ଓ ମୋ ସହିତ ରହିଥିବା କେତେକ ବନ୍ଧୁ, ଜୀବନ ଗତିବାକୁ ସଦା ସବଦା ଯତ୍ନଶୀଳ ହୋଇ ଅଛୁ । ଗୀତା ଅନୁମାନକର ଏକମାତ୍ର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ନିଦାନ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ । ତଦନୁସାରେ ଜୀବନ ଗତିବାକୁ ଅଭ୍ୟାସ କରିବାରେ ପ୍ରତିଦିନ କେତେକ ଚେଷ୍ଟା ସଫଳ ହେଉନାହିଁ ସତ୍ୟ, ତଥାପି ଅମୃତ ସାଧନାର ବିରାମ ନାହିଁ । ଅନୁମାନକର ସାଧନା ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ଫଳତା ଘଟୁଅଛି ଏବଂ ଏହି ନିଷ୍ଫଳତା ମଧ୍ୟରେ ଅନୁମାନକର ସାଧନା ସଫଳ

ହେବାର ଅଲୋକ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଆସୁଥିବାର ଦେଖି ତାର ଆଡ଼କୁ ଆତ୍ମମାନେ
ହୁଁକ ରହିଅଛି । ଏହି ଅଳ୍ପ ସଂଖ୍ୟକ ଯେ କେତେ ଜଣ ଲୋକ ଗୀତାର
ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ନିଜ ଜୀବନ ଗଢ଼ୁଅଛନ୍ତି ସେହି ଅର୍ଥ ଏହି
ଅନୁବାଦରେ ଅଛି ।

ଏହାଛଡ଼ା ସ୍ତ୍ରୀ, ଶୁଦ୍ର, ବୈଶ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର ପଢ଼ାଶୁଣା
କମ, ମୂଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଗୀତା ପାଠକର ତାହାର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାକୁ
ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର ଅବସର ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଇଚ୍ଛା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ, ଗୀତା
ପାଠକର ତହିଁର ଜ୍ଞାନ ଜାଣିବା ପୁଣି ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ବୈଶି
ଦରକାର, ସେହିମାନଙ୍କ ପାଇଁ କେବଳ ଗୀତାର ଏହି ଟୀକା ଲେଖା
ହୋଇଅଛି । ଗୁଜରାଟି ଭାଷାର ଜ୍ଞାନ ମୋର ଅଧିକ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ,
ମୋ ଭିତରେ ଯାହା କିଛି ଅଛି ସେ ସବୁ ଗୁଜରାଟି ଭାଷାରେ ମୋର
ଗୁଜରାଟି ଭାଷାମାନଙ୍କୁ ଦେଇଯିବାକୁ ମୁଁ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ । ମୋର ଭଗ୍ନ ଏହି
ଯେ ଅଜ୍ଞକାଳି ଯେପରି ଶରୀର ପୁଷ୍ଟକର ଦେଉ ମାଡ଼ି ଯାଉଛି, ଏପରି
ସମୟରେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଏହି ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ସରଳ ଅର୍ଥ ଲୋକଙ୍କ
ଭିତରେ ପ୍ରସାର ହେଉ । ଲୋକେ ଏହାକୁ ପଢ଼ି ସେହି ଦେଉର ଗତିକୁ
ସ୍ପେଷ କରିବାକୁ ଶକ୍ତିଲାଭ କରନ୍ତୁ । ମୋର ଏପରି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାରେ
ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁଜରାଟି ଅନୁବାଦ ପ୍ରତି ମୋର କୌଣସି ଆଶେନ ନାହିଁ ।
ସେ ସବୁର ସ୍ଥାନ ରହୁ, ମାତ୍ର ସେହି ଟୀକାକାରମାନେ ଗୀତାକୁ ଅତରଣ
କରି ଯାଇଥିବା ଅନୁରବରୁ ଟୀକା ଲେଖିଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଥିବାର
ମୋତେ ଜଣା ନାହିଁ । ଏହି ଅନୁବାଦ ଭିତରେ ମୋର ୩ ବର୍ଷ
ଅତରଣର ଅନୁରବ ରହିଅଛି । ଏଣୁ ମୋର ଅନୁରବ ଇଚ୍ଛା ଏହି ଯେ,
ଯେଉଁ ଭାବ ଦୃଢ଼ଶିମାନେ ଧର୍ମ ଅନୁସାରେ ନିଜ ନିଜ ଜୀବନ ଗଢ଼ିବାକୁ
ଚାହାନ୍ତି ସେମାନେ ମୋର ଏହି ଅନୁବାଦକୁ ପାଠ କରନ୍ତୁ, ବୁଝନ୍ତୁ
ଏବଂ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ଲାଭ କରନ୍ତୁ ।

ଏହି ଅନୁବାଦ ରଚନାରେ ମୋର ସାଥୀମାନଙ୍କର ବହୁତ ପରଶ୍ରମ ଅଛି । ମୋର ସ୍ୱସ୍ମୃତ ଜନ ଅଛନ୍ତି ଅଲ୍ଲ । ତେଣୁ ଶତମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ଠିକ୍ ହୋଇଥିଲା ବୋଲି ସ୍ୱପ୍ନ ବ୍ୟାସ ନ ପାଇବାରୁ, କେବଳ ଏହିକି କରବାପାଇଁ ଏହି ଅନୁବାଦକୁ ବିନୋଦୀ, କାକାକାଲେଲକର, ମହାଦେବ ଦେଶାଇ, ଓ କିଶୋରଲଲ ମଣିରୁବାଲା ଦେଖିଛନ୍ତି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ସେ ଗୀତାର ଅର୍ଥ ବୁଝାଇ ଅଛି (୨)

ସନ ୧୮୮୮ । ୮୯ ମସିହାରେ ଯେତେବେଳେ ଗୀତାକୁ ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ଦେଖେ ସେତେବେଳେ ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ଗୀତା ଗୋଟିଏ ଇତିହାସ ପୁସ୍ତକ ନୁହେଁ । ଏଥିରେ ସାମାଜିକ ଯୁଦ୍ଧର ଉପମା ଦେଇ ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତରାଳରେ ନିରନ୍ତର ଚାଲିଥିବା ଦୁଇ ଯୁଦ୍ଧକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଯେଉଁ ଯୁଦ୍ଧ ଚାଲିଛି, ତାହା ସମସ୍ତଙ୍କ ଦୁଇବୋଧ କରିବା ସକାଶେ, ମନୁଷ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଯେପରି ଯୁଦ୍ଧ ଘଟେ, ସେପରି ଗୋଟିଏ ଯୁଦ୍ଧର ଉପମା ସ୍ୱରୂପ କଲ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଏହିପରି ଯେଉଁ ଇତିହାସ ପ୍ରଥମେ ମୋ ମନରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଲା, ଧର୍ମ ଓ ଗୀତା ବିଷୟ ନେଇ ବିଶେଷ ବିଚାର କରିବା ପରେ ସେହି ଭାବ ପରିପକ୍ୱ ଲାଭ କରିଅଛି । ମହାଭାରତ ପାଠ କରି ସେହି ଧାରଣା ଆହୁରି ଦୃଢ଼ ହୋଇଅଛି । ମହାଭାରତକୁ ଅଜ୍ଞାନିତାର ଅର୍ଥ ଅନୁସାରେ ମୁଁ ଇତିହାସ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ମନେକରେ ନାହିଁ । ଏହାର ଅବଶ୍ୟକ ପ୍ରମାଣ ଆଦ୍ୟାୟରେ ରହିଅଛି । ପାତକମାନଙ୍କର ଅମାନୁଷିକ ଓ ଅତ୍ୟମାନୁଷିକ ଉତ୍ତରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ବ୍ୟାସଦେବ ରାଜାପ୍ରଜାଙ୍କର ଇତିହାସକୁ ରଦ୍ଦ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଚେୟୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି,

ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କ ସଂବନ୍ଧରେ ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ ଥାଇପାରେ, ମାତ୍ର ବ୍ୟାସ ଭଗବାନ କେବଳ ଧର୍ମକୁ ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦବୋଧ କରାଇବା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ନାମକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଅଛନ୍ତି ।

ମହାଭାରତ ଲେଖକ ଭୌତିକ ଯୁଦ୍ଧର ଅବଶ୍ୟକତାକୁ ପ୍ରମାଣ ନ କରି ବରଂ ତାର ନିରର୍ଥକତାକୁ ପ୍ରମାଣ ସହ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ସେ ବିଜେତାକୁ କନ୍ଦାଳ ଅଛନ୍ତି, ତାକୁ ପସ୍ତାଇବାପ କରାଇଛନ୍ତି ଶେଷରେ ତା ଗୁଣ୍ୟରେ କେବଳ ଦୁଃଖ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନଥିବାର ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

ଏହି ମହାଭାରତରେ ଗୀତା ମୁକୁଟମଣି ପରି ବିରଜୁଛି । ଗୀତାର ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ଭୌତିକ ସମର କୌଶଳ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପ୍ରତିପ୍ରକ୍ତର ଲକ୍ଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁଣ୍ୟମ୍ନ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଅଛି । ପ୍ରତିପ୍ରକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ସେଉଁ ଲକ୍ଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ତାହା ପାଠକଲେ ଐତିହାସିକ ଯୁଦ୍ଧ ସହିତ ତାହାର କୌଶଳି ପ୍ରକାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଥିବାର ବିଶ୍ଵାସ ହୁଏ ନାହିଁ । ସାମାନ୍ୟ ଏକ ପାରିବାରିକ କଲହ ଭିତରେ ନ୍ୟାୟ ଓ ଅନ୍ୟାୟ ବାଛିବାକୁ ଯାଇ ଗୀତା ପରି ଏକ ଶାସ୍ତ୍ର ଲେଖିବା କଦାପି ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

. ଗୀତାର ଶ୍ରାବ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତା ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜ୍ଞାନର ଏକ ସାକ୍ଷାତ୍ ମୂର୍ତ୍ତି ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା କାଲ୍ପନିକ ଅଟେ 'ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ କହୁନାହିଁ ଯେ ଶ୍ରାବ୍ୟ ନାମରେ ଜଣେ କେହି ଅବତାର ସୂକ୍ଷ୍ମ ନ ଥିଲେ । ମୋର କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏହି ଯେ ଗୀତାରେ ଶ୍ରାବ୍ୟକୁ ସେପରି ଚିତ୍ର କରାଯାଇ ଅଛି ତାହା କାଲ୍ପନିକ । ଏପରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବତାରର ଭାବନା କେବଳ ପରେ ଆଗୋପଣ କରାଯାଇଛି ।

ଅବତାର କହିଲେ ଶରୀରଧାରୀ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷକୁ ବୁଝାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବ ଇଶ୍ଵରଙ୍କର ଅବତାର ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଚାରିରେ—ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅବତାର କୁହାଯାଏ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ପୁରୁଷ ଅପଣାର ଯୁଗରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧାର୍ମିକ ପୁରୁଷ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ ହୁଅନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁ ଭାବେ ପ୍ରଜା ଅବତାର ରୂପେ ପୂଜା କରନ୍ତି । ଏଥିରେ ମୋତେ କୌଣସି ଦୋଷ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଇଶ୍ଵରଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ଵକୁ ନିଉନ କରାହେଉ ନାହିଁ । କିମ୍ବା ସତ୍ୟପ୍ରତି କୌଣସି ଆଦାତ କରାଯାଉ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ଇଶ୍ଵର ନୁହେଁ, କିମ୍ବା ଇଶ୍ଵରଙ୍କଠାରୁ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପୃଥକ୍ ନୁହେଁ । ଅପଣାର ବର୍ତ୍ତମାନ କାଳରେ ଯାହାଙ୍କଠାରେ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଧାର୍ମିକ ଗୁଣ ଏବଂ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ ତାହାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଅବତାର ବୋଲି ଲୋକେ ମାନନ୍ତି । ଏତାଦୃଶ ବିଶ୍ଵର ଧାରା ହେତୁ ଅତି ଶକ୍ତିସ୍ଵରୂପୀ ପୁଣି ଅବତାର ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ ଶକ୍ତିଧରଣ ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବତାରରୂପେ ପୂଜା ପାଇ ଆସୁଛନ୍ତି ।

ଯାହା ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତମ ଓ ପ୍ରିୟ ଅଭିଳାଷ, ଏହି ଦୃଶ୍ୟ କେବଳ ତାହାର ମୁଚନା ଦେଏ । ମନୁଷ୍ୟ ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ସହିତ ଏକ ଅର୍ଥାତ୍ ଏକରୂପ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ସୁଖ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଶାନ୍ତି ନାହିଁ । ଏପରି ଇଶ୍ଵର ରୂପ ଲଭି କରିବାକୁ ସାଧନା କେବଳ ଏକମାତ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷାର୍ଥ । ଏହା ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମ ଦର୍ଶନ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଗୀତା ଲେଖକ କେବଳ ଏହି ବିଷୟକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ଗୀତା ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ଆତ୍ମଦର୍ଶନ ଅଭିଳାଷୀ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆତ୍ମଦର୍ଶନ କରିବାର ଏକ ଅଦ୍ଵିତୀୟ ଉପାୟ ତଥା କୌଶଳ ବତାଇବା ଗୀତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଦ୍ରରେ-ଯେଉଁ ବିଷୟ ନାନାସ୍ଥାନରେ ଏବଂ ନାନାପ୍ରକାରରେ ଦେଖାଯାଏ, ଭଲ ଭଲ ଶବ୍ଦଦ୍ଵାରା ଏବଂ ଭଲ ଭଲ ରୂପରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ଦୋଷକୁ ସ୍ଵୀକାର କରି ମଧ୍ୟ, ସେହି ବିଷୟକୁ ଗୀତାରେ ଅତି ଉତ୍ତମ ଶୈଳରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇ ଅଛି ।

ସେହି ଅଦ୍ଭିତୀୟ ଉପାୟଟି “କର୍ମଫଳତ୍ୟାଗ” । ଏହାକୁ କେନ୍ଦ୍ରକର ଏହାର ଶୂନ୍ୟପାଖରେ ଗୀତାଗ୍ରନ୍ଥକୁ ସଜାଇ ରଖାହୋଇଛି । ଭକ୍ତ, ଜ୍ଞାନ ଲବ୍ୟାଦି ତାର ଶୂନ୍ୟଅନ୍ତରେ ତାରାମଣ୍ଡଳ ପରି ଏକାଠି ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଦେହଥୁଲେ କର୍ମ ନିଷ୍ପତ୍ତ ଅଛି । କର୍ମ କାହାକୁ ଛାଡ଼େ ନାହିଁ । ତଥାପି ଶରୀରକୁ ରଗବାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ ତଥା ମନ୍ଦିର ମନେ କରି କର୍ମକଲେ ମନୁଷ୍ୟ ମୁକ୍ତ ପାଇପାରେ । ଏହିକଥା ସବୁ ଧର୍ମରେ କୁହାଯାଇଅଛି । ମାତ୍ର ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମରେ କିଛି ନା କିଛି ଦୋଷ ନିଷ୍ପତ୍ତ ଅଛି । ମୋକ୍ଷ ଅଥବା ମୁକ୍ତ ପୁଣି ଦୋଷଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷକୁ କେବଳ ମିଳେ । ତେବେ କର୍ମ ବନ୍ଧନରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଦୋଷ ସ୍ପର୍ଶରୁ ମନୁଷ୍ୟ ମୁକ୍ତ ହେବ କିପରି ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ନିଷ୍ପତ୍ତୀସ୍ୱରୂପ ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଗୀତା କହେ “ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ହାସ୍ତ, କେବଳ ଯଜ୍ଞ ପାଇଁ କର୍ମ କରି, କର୍ମଫଳକୁ ତ୍ୟାଗକରି, ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ କୃଷ୍ଣାର୍ପଣ କରି ଅର୍ଥାତ୍ କାୟ, ମନ, ବାକ୍ୟକୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ କରି ମନୁଷ୍ୟ କର୍ମବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ଲାଭ କରି ପାରେ ।”

କିନ୍ତୁ ନିଷ୍କାମଭାବ କିମ୍ବା କର୍ମଫଳ ତ୍ୟାଗ କେବଳ କଥାରେ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହା ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିର କାମ ନୁହେଁ । ହୃଦୟ ମନ୍ଥନରୁ ଏହା ମିଳେ । ଏହି ତ୍ୟାଗ ଶକ୍ତି ପାଇବା ପାଇଁ ଜ୍ଞାନ ଲୋଭା । ବହୁତ ପଣ୍ଡିତ ଏକପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନ ପାଆନ୍ତି । ବେଦାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ସେମାନଙ୍କର କଣ୍ଠରେ ଥାଏ ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକ ଖାଲି ଭୋଗ ବିଳାସରେ ଭଗ୍ନ ରହିଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ ଖାଲି ଶୁଣିବା କଥା ନୁହେଁ । ଏଥିପାଇଁ ଗୀତାକାର ଜ୍ଞାନ ସହଜ ଭକ୍ତକୁ ମଞ୍ଜିତ କରି ଏହି ଭକ୍ତ ମିଶ୍ରିତ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଭକ୍ତଶୂନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ କିଛି ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ କହିଛନ୍ତି “ଭକ୍ତକଲେ ଜ୍ଞାନ ଅପେ ଅସିଯିବ ।” କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତ ସଦୃଶ କଥା

ନୁହେଁ । ଭକ୍ତର ଅର୍ଥ ମୁଣ୍ଡକୁ ପାଣି ଛଡ଼ାଇବା ସଙ୍ଗେ ସମାନ । ଏଥିପାଇଁ ଗୀତାକାର ଭକ୍ତର ଲକ୍ଷଣକୁ ସ୍ଥିତି ପ୍ରଜ୍ଞାର ଲକ୍ଷଣ ସଙ୍ଗେ ସମାନ କରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ଅତଏବ ଗୀତା କଥିତ ଭକ୍ତ ବୋକାପଣିଆ ନୁହେଁ କିମ୍ବା ତାହା ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ଶୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ଗୀତା ଯାହା କହୁଛି ଏବଂ ଲେଖେ ଯାହା କରୁଛନ୍ତି ଏହି ଉଭୟ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଅଳ୍ପ ମେଳ ଥାଏ । ଗୀତାରେ ବୁଝାଯାଇଥିବା ଉପରୂପର ବାହାରେ ଦେଖାଇବା ଦିୟା ସହିତ ଅତିଅଳ୍ପ ସମ୍ପର୍କ ଥାଏ । ମାଳ, ତିଳକ, ଅର୍ଘ୍ୟ ଆଦି କେହି ଭକ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରିପାରନ୍ତି ମାତ୍ର ସେସବୁ ଭକ୍ତର ଚିତ୍ତ ନୁହେଁ । ସେ କାହାର ଦ୍ଵେଷ କରେ ନାହିଁ, ସେ ଦୟାର ଭଣ୍ଡାର, ଯାହାର କିଛିମାତ୍ର ଅସକ୍ତ ନାହିଁ ଯାହାର ଅହଙ୍କାର ନାହିଁ, ସୁଖ ଦୁଃଖ, ଶୀତ ଉଷ୍ମ ଯାହାକୁ ସମାନ ବୋଧହୁଏ, ସେ ଶମାଶୀଳ, ସେ ସଦା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଯାହାଙ୍କର ସକଳ କେତେ ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ ନାହିଁ, ସେ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧିର ଉତ୍ତରାଳରେ ଅର୍ପଣ କରିଦେଇଛନ୍ତି, ଯାହାକୁ ଲେଖେ ଉପରୁ ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେ ମଧ୍ୟ ଲେଖକୁ ଉପରୁ ନାହିଁ, ସେ ହର୍ଷ, ଶୋକ, ଭୟରୁ ମୁକ୍ତ, ସେ ପବନ, ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସବୁବେଳେ ତଟସ୍ଥ, ସେ ଶୁଭ ଓ ଅଶୁଭକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି, ସେ ଶବ୍ଦ ମିତ୍ର ଉଭୟଙ୍କ ପ୍ରତି ସମାନ, ଯାହାଙ୍କୁ ମାନ ଅପମାନ ସବୁ ସମାନ, ସେ ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣି ଫୁଲ ଉଠନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ନିନ୍ଦା ଶୁଣି ଦବି ଯାନ୍ତି ନାହିଁ, ସେ ମୌନ, ଯାହାଙ୍କୁ ଏକାନ୍ତ ସ୍ଥାନ ଭଲଲାଗେ, ଯାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଥିର, ସେହି ଏକା ଭକ୍ତ ବୋଲନ୍ତି । ଏଭଳି ଭକ୍ତ ଅସକ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ବବପର ନୁହେଁ ।

ଏଥିରୁ ଅନେମାନେ ବୁଝିପାରିବା ସେ ଜ୍ଞାନ ଲଭି କରିବା ଆତ୍ମ-ଭକ୍ତଦେବାର ଅର୍ଥ ଅସ୍ଵଦର୍ଶନ । ଅସ୍ଵଦର୍ଶନ ଏହାଠାରୁ ଅନ୍ୟ କିଛି

ଭଲ ବସ୍ତୁ ନୁହେଁ । ସେପରି ଟଙ୍କାଟିଏ ଦେଇ ଲୋକ ବିଷ ଅବା ଅମୃତ
ଯାହା କିଛି ଅଣିପାରିବ ସେପରି ଭକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନ ଦେଇ, ବନ୍ଧନ ଓ ମୁକ୍ତିରୁ
ମନରୁ ଗୋଟିକୁ ଅଣିପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଏଠାରେ ସାଧନ ଓ
ସାଧ୍ୟବସ୍ତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଏକ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପରିମାଣରେ
ଏକାପରି ଅଟେ । ସାଧନର ପରାକାଷ୍ଠା ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ତମ ସୋପାନ “ମୋକ୍ଷ”
ଗୀତାରେ ମୋକ୍ଷର ଅର୍ଥ ପରମ ଶାନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ କର୍ମଫଳତ୍ୟାଗ ରୂପକ
କଷଟରେ ପରାସ୍ତା କରିବାକୁ ବାକି ରହିଲା । ଲୌକିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶୁଷ୍ଟ
ପଣ୍ଡିତକୁ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ତାହାଙ୍କୁ କିଛି କାମ କରିବାକୁ ହୁଏ
ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେ କିଛି କରିବ ନାହିଁ । ହାତର ଢାଳାଣ୍ଡି
ଉଠାଇବାକୁ ହେଲେ କର୍ମର ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ିବେ ବୋଲି ସେମାନେ
ବିଶ୍ୱସ୍ତ । ଯଜ୍ଞଶୂନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଯେଉଁଠାରେ ଜ୍ଞାନରୂପେ ବିବେଚିତ
ସେଠାରେ ଢାଳ ଖଣ୍ଡିଏ ହାତରେ ଧରିବା ଭଲ ଅତି ସାମାନ୍ୟ
ଲୌକିକ ଦିୟାର ସ୍ଥାନ ରହିବ ଆଉ କେଉଁଠାରେ ?

ଲୌକିକ କଲ୍ୟାଣରେ ଭକ୍ତି କହିଲେ ଚୋକା ଓ ମାଳାଧର
ଜାପ କରିବା ଲୋକ । ସେବା କାମକଲେ ମଧ୍ୟ ମାଳାଗଡ଼ା ବନ୍ଦ ହେଲା
ବୋଲି ତାଙ୍କ ମନରେ ଦୁଃଖ ହୁଏ । କେବଳ ଖାଇବା ପିଇବା ପ୍ରଭୃତି
ସ୍ୱଖଣ୍ଡେଶ କଲ ବେଳକୁ ମାଳାଟିକୁ ହାତରୁ ବାହାର କରି ରଖନ୍ତି,
କିନ୍ତୁ ରୋଗୀସେବା କିମ୍ବା ଅନ୍ୟକିଛି ଦରକାରୀ କାମ ବେଳକୁ ମାଳା
ଛାଡ଼ିବା ପାଇଁ ସବୁ ଆପତ୍ତି ବାହାରେ ।

ଏହି ଦୁଇପ୍ରକାର ଲୋକଙ୍କ ବିଷୟରେ ଗୀତା ସ୍ପଷ୍ଟ କହେ ଯେ,
“କର୍ମବିନା କେହୁ ସିଦ୍ଧି ପାଇ ନ ପାରେ, ଜନକ ପ୍ରଭୃତି କେବଳ

କର୍ମକର ଜ୍ଞାନ ଲଭ କରିଥିଲେ । ମୁଁ ଯଦି ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ କର୍ମ ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ଏହି ଜଗତ ନିଜ୍ଞ ହୋଇଯିବ ।” ରାଗବାନଙ୍କୁ ଯଦି ଏପରି କାମ କରିବାକୁ ହୁଏ ତାହାହେଲେ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ କଥା ଆଉ କହିବା କଣ ?

ଏକ ଦ୍ଵିଷାବରେ ଦେଖିଲେ କର୍ମ ମାତ୍ରକେ ବନ୍ଧନ, ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଦ୍ଵିଷାବରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଲୋକର ଇଚ୍ଛା ଥାଉ ଅବା ନ ଥାଉ କର୍ମ କରିବାକୁ ସେ ବାଧ୍ୟ । ଶାଶ୍ଵତ ଓ ମାନସିକ ସବୁ ପ୍ରକାର ତେଜ୍ଞା “କର୍ମ” । ତେବେ କର୍ମ କରି ମନଃ କିପରି ବନ୍ଧନ ମୁକ୍ତ ହେବ ? ମୋ ଜାଣିବାରେ ଗୀତା ଏହି ମର୍ମ ଗଣ୍ଠିରୁ ଯେପରି ଖୋଲି ଦେଖାଇଛି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ତାହା କରି ପାରି ନାହିଁ । ଗୀତା କହୁଛି “ଫଳାସକ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ କର୍ମ କର ।” “ଆଶା ନ ରଖି କର୍ମ କର ।” “କ୍ଷୟାମ ଭବରେ କର୍ମ କର ।” ଗୀତାର ଏହି ବାଣୀ ଭୁଲିଯିବା କଥା ନୁହେଁ । ଯେ କର୍ମକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଦେଉଛି ସେ ତଳକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଯେ କର୍ମ କରି ତାର ଫଳକୁ ଶୁଦ୍ଧ ସେ ଉପରକୁ ଉଠୁଛି ।

ଫଳତ୍ୟାଗ କହିଲେ ତ୍ୟାଗୀକୁ ଫଳ ନ ମିଳିବ ଏଥିରୁ ଏଭଳି ଅର୍ଥ କେହି ଯେପରି ନ ବୁଝନ୍ତି । ଏଭଳି ଭାବରେ ଗୀତା କୌଣସିଠାରେ ଅର୍ଥ କରି ନାହିଁ । ଫଳତ୍ୟାଗ କହିଲେ ଫଳ ବିଷୟରେ ଆସକ୍ତର ଅଭାବକୁ ବୁଝାଏ । ପ୍ରକୃତ କଥା ଦେଖିଲେ ଫଳତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ଲୋକ ହଜାର ଗୁଣ ତାହାର କର୍ମର ଫଳ ଭୋଗ କରେ । ଗୀତାରେ ଯେଉଁ ଫଳତ୍ୟାଗ କଥା ଅଛି, ତାହା ହେଉଛି ଅସୀମ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ପରିଣାମ । ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ସବୁବେଳେ ବସି ପରିଣାମ ଚିନ୍ତା କରେ ସେ ଅନେକ ସମୟରେ କର୍ମ ତଥା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୁଏ । ତେଣୁ

ହୁଏ ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼େ । ଅଧୀର ହେଲେ ତାର ମନରେ
 ବୋଧ ଅସେ । ପୁଣି ସେ ଅକାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଏ ।
 ଗୋଟାଏ କାର୍ଯ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ଅନ୍ୟତାରେ ହାତଦେଏ । ସେହୁ ନ ସବୁଣୁ
 ଅଭିଗୋଟାଏ ଯାଇ ଧରେ । ଖାଲି ପରିଣାମ ଚିନ୍ତା କରୁଥିବା
 ମନୁଷ୍ୟର ଅବସ୍ଥା ବିଷୟ ବାସନାରେ ଅଳ୍ପ ହୋଇଥିବା ଲୋକର
 ଅବସ୍ଥାପରି ହୋଇଯାଏ । ଶେଷରେ ବିଷୟକୁ ମନୁଷ୍ୟ ପତ୍ତ, ସେ
 ଭଲ ମନ, ଗତି ଅମାତ୍ତର ବିଶ୍ୱର ଶୁଦ୍ଧ, ଫଳ ପାଇବା ଭିନ୍ନେଶ୍ୟରେ
 ଯାହାକିଛି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରେ କେବଳ ତାହାକୁ ଧର୍ମ ବୋଲି
 ମନେ କରେ ।

କର୍ମଫଳରେ ଅସକ୍ତ ହୋଇ କର୍ମ କଲେ ପରିଣାମ ଅଳ୍ପ
 ରସୁକର ହୁଏ । ଏହାହିଁ ଦେଖି ଗୀତା ରଚୟିତା ଅନାସକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍
 କର୍ମଫଳ ତ୍ୟାଗର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନିରୂପଣ କରି ଜଗତକୁ ତାହା ଅଭିଶପ୍ତ
 ଚିତ୍ରକର୍ତ୍ତା ଭାବରେ ଶୁଣାଇ ଅଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ
 ଏହି ଯେ ଧର୍ମ ଅର୍ଥର ଚିତ୍ରପାତ୍ର । ବ୍ୟବସାୟ ବାଣିଜ୍ୟ ଆଦି ସାଧାରଣ
 କର୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଧର୍ମପାଳନ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ
 ଧର୍ମର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ମୋକ୍ଷମାର୍ଗ କେବଳ ଧର୍ମ ପାଳିବାକୁ ହୁଏ ।
 ଧର୍ମପାଇଁ ଧର୍ମ ଶୋଭାପାଏ, ଅର୍ଥପାଇଁ ଅର୍ଥ । ମୋ ବିଶ୍ୱରରେ
 ଗୀତାକାର ଏହି ସଂଗ୍ରହ ଦୂରକର ଅଛନ୍ତି । ସେ ମୋକ୍ଷ ଓ ବ୍ୟବହାର
 ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଭେଦ ରଖିନାହାନ୍ତି । ବ୍ୟବହାର ସଙ୍ଗେ ଧର୍ମକୁ ମିଳେଇ
 ଅଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ଧର୍ମକୁ ବ୍ୟବହାରରେ ପାଳନ କରାଯାଇ ନ ପାରେ,
 ସେହି ଧର୍ମ ଧର୍ମନୁହେ, ଏପରି ସୂଚନା ବରଂ ଗୀତାରେ ରହିଅଛି
 ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ । ଗୀତାର ଅଭିପ୍ରାୟରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅସକ୍ତ
 ବଳା ଯେଉଁସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇ ନ ପାରେ ସେ ସବୁ ତ୍ୟାଜ୍ୟ । ଏହି

ସୁବର୍ଣ୍ଣ ନିୟମ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଅନେକ ସମୟରେ ଧର୍ମସଂକଟରୁ ରକ୍ଷା କରେ । ଏହି କାରଣରୁ ମିଥ୍ୟା କହବା, ହତ୍ୟାକରିବା, ବ୍ୟଭିଚାର କରିବା ଇତ୍ୟାଦି କର୍ମ ସହଜରେ ନଷ୍ଟିତ କର୍ମରୂପେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇ ଯାଏ ମନୁଷ୍ୟଜୀବନ ସରଳ ହେଉଅଛି ଏବଂ ଏହି ସରଳତାରୁ ଶାନ୍ତି ମିଳେ । ଫଳତ୍ୟାଗ କହଲେ, ପରିଶ୍ରମ ଅନାବଶ୍ୟକ ଏ ଭଳି ଅର୍ଥ ତହିଁରୁ ବାହାରୁ ନାହିଁ । କର୍ମର ପରିଶ୍ରମ, କର୍ମସାଧନର ପତ୍ତା, ଏବଂ ତାହାର ଫଳ, ଅତି ଆବଶ୍ୟକ । ଏତକ ଜାଣି ନେଇ ପରେ, ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ପରିଶ୍ରମ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ରଖି କେବଳ କର୍ମସାଧନାରେ ତନ୍ମୟ ରହେ ତାହାକୁ ଫଳତ୍ୟାଗୀ କହନ୍ତି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ବିଚାରକରିବାରୁ ମୋଡେ ଜଣା ଯାଉଛି କି ଗୀତାର ଉପଦେଶଅନୁସାରେ ଜୀବନ ଗଢିବାକୁ ଯେଉଁମାନେ ଇଚ୍ଛାକରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ସତ୍ୟ ଓ ଅହିଂସାକୁ ଯାଲନ-କରିବାକୁ ହେବ । ଫଳ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ନ ରହଲେ ଅସତ୍ୟ କହବା; କିମ୍ବା ହିଂସା କରିବାପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ୟକୌଣସି ପ୍ରଲୋଭନ ରହେ ନାହିଁ । ଯେ କୌଣସି ଅସତ୍ୟ ଅଥବା ହିଂସାର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ କରି ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଏହାର ମୂଳରେ ମନୁଷ୍ୟର ଲୋଭ ଅର୍ଥାତ୍ ଫଳ ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା ରହୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଅହିଂସା ଗୀତାର ବିଷୟ ନୁହେଁ । ଗୀତା ଯୁଗର-ପୂର୍ବରୁ ଅହିଂସାକୁ ପରମଧର୍ମରୂପେ ଲୋକେ ମାନୁଥିଲେ । ଅନାସକ୍ତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଗୀତାର ଉପୁକ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ଏହି କଥାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରମାଣ କରେ ।

ଗୀତା ଯଦି ଅହିଂସାକୁ ସ୍ଵୀକାର କରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନାସକ୍ତସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅହିଂସାଧର୍ମ ଯଦି ସ୍ଵତଃ ସମାବେଶ ହୋଇଯାଏ ତାହାହେଲେ ଗୀତାକାର ଏକ ଭୌତିକ ଯୁଦ୍ଧକୁ ଉଦାହରଣସ୍ଵରୂପ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାର କାରଣ କଣ ? ଗୀତା ଯୁଗରେ ଅହିଂସାଧର୍ମ ସର୍ବମାନ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ସେ ସମୟରେ

ହରିଦକ ଯୁକ୍ତ ଅତି ସାଧାରଣ କଥାପରି ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ସ୍ଥଳେ, ଏପରି ଏକ ଯୁକ୍ତ ଉଦାହରଣସ୍ବରୂପ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କରିବାରେ ଗୀତାକାର କିଛି ସଂକୋଚ ବୋଧ କରି ନାହାନ୍ତି କିମ୍ବା ବୋଧ କରିବା ମଧ୍ୟ ଉଚିତ ନୁହେଁ ।

ଅତଏବ ଫଳବ୍ୟାପୀ ମହତ୍ତ୍ବର ମାଧ୍ୟମ ନିରୂପଣକଲୁବେଳେ ଗୀତାକାରକ ମନରେ କି ବନ୍ଧୁର ଥିଲା, ସେ ଅହଂସାର ମର୍ଯ୍ୟାଦା କେତେଦୂର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି ଏ ସବୁ ବିଷୟ ଅମ୍ଭର ବନ୍ଧୁର କରିବାର ଅବଶ୍ୟକ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମହତ୍ତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଜଗତ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରାପନ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଅମ୍ଭର ଚୂଷିକା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ ସେ ସବୁବେଳେ ତାଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ମହତ୍ତ୍ବକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଉପଲବ୍ଧି କରି ପାରୁଥିଲେ । ଅଥବା ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ତାଙ୍କର ସେହି ଉପଲବ୍ଧିକୁ ଯଥାର୍ଥଭାଷାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ପାରୁନାନ୍ତି ଏହା ବୁଝାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏଥିରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କବିଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ବା ପ୍ରତି ଉଚିତ୍ତ । କବିଙ୍କର ଅର୍ଥ ଅନନ୍ତ । ମନୁଷ୍ୟପରି ମହାବାକ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧର ବିକାଶ କମଣ୍ଡଳ ଦେଉଅଛି । ଶୁଦ୍ଧାର ଇତିହାସ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଅନେକ ମହା ମହା ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ନିତ୍ୟ ନୂତନ ହେଉଅଛି । ଗୀତାର ଅର୍ଥ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହି ଅବସ୍ଥା । ଗୀତାକାର ମଧ୍ୟ ନିଜେ ମହାନଗୁଡ଼ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥକୁ ବ୍ୟାପକ କରିଅଛନ୍ତି । ଗୀତାକୁ ଦେଖିଲୁମାତ୍ରେ ଏହିକଥା ବେଶ୍ ବୁଝାଯାଏ । ଗୀତାୟମ୍ବ ପୂର୍ବେ ଯଜ୍ଞକାର୍ଯ୍ୟରେ ପଶୁବଳୀ ଦେବାର ଦିଧି ଥାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଗୀତାର ଯଜ୍ଞରେ ଏହାର ଗନ୍ଧମାତ୍ର ନାହିଁ । ଗୀତାରେ କୃପ ଯଜ୍ଞ “ଯଜ୍ଞରାଜ” ବୋଲି କଥିତ । ତୃଣାୟୁ ଅଧ୍ୟାୟରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଯଜ୍ଞ କହିଲେ ପଶୁପକାର ନିମିତ୍ତ ନିଜ ଶରୀରକୁ ଅର୍ପଣ କରିବା । ତୃଣାୟୁ ଓ ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟରୁ ମିଳାଇ ତହିଁରୁ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ବାହାର କରାଯାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଜୀବହଂସା କଥା ତହିଁରୁ ଅନ୍ୟ

ବାହାରର ନାହିଁ । ଗୀତା କଥିତ ସନ୍ଧ୍ୟାସର ଅର୍ଥ ଏ ରଙ୍ଗ ନଷ୍ଟ ହେବ ।
 କର୍ମ ମାନ୍ଦ୍ୟେ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଗୀତା ସନ୍ଧ୍ୟାସ ବୋଲି କହେ ନାହିଁ ।
 ଗୀତାର ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ଅତି କର୍ମୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପୁଣି ସେ ଅତି ଅକର୍ମୀ ।
 ଏହିପରିଭାବରେ ଗୀତାକାର ମହାନ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥକର
 ଅନୁମାନକରଣକୁ ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥ କରିବାକୁ ଅନୁମାନକୁ ଶିକ୍ଷା
 ଦେଇଛନ୍ତି । ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ କର୍ମଫଳ ତ୍ୟାଗ କରି ଭୌତିକ ଯୁକ୍ତି
 କରାଯାଇ ପାରେ । ଗୀତା ରଚୟିତାଙ୍କର ଭାଷାରୁ ଏପରି ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥ
 ବାହାରବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ମାତ୍ର ଗୀତାର ଶିକ୍ଷାକୁ ଜୀବନରେ
 ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରତିପାଳନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଗତି ଗୁଣଶବ୍ଦର ଅବରତ
 ସାଧନା ଫଳରେ ମୋଡେ ସରଳଭାବରେ ବୁଝା ପଡୁଛି ଯେ ସତ୍ୟ ଓ
 ଅହଂସାକୁ ଛାଡ଼ି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ କର୍ମଫଳ ତ୍ୟାଗ କରିବା ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ
 ଅସମ୍ଭବ ।

ଗୀତା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏହା ଗୋଟିଏ ବୃହତ ଧର୍ମ କାବ୍ୟ ।
 ଏହା ଭିତରକୁ ଯେତେ ଗଭୀରଭାବରେ ପ୍ରବେଶ କରିବ ତହିଁରୁ ତେତେ
 ନୂଆ ନୂଆ ଓ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଅର୍ଥ ପାଇ ପାରିବ । ଗୀତା ସମ୍ପ୍ରାଧାରଣକ
 ନିମିତ୍ତ ରଚିତ, ତେଣୁ ତହିଁରେ ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ନାନା ଭାବରେ
 ବାଖ୍ୟା କରାଯାଇ ଅଛି । ସୁତରାଂ ଗୀତାରେ ଯେଉଁସବୁ ମହାନ ଶବ୍ଦ
 ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ଅଛି ତାହାର ଅର୍ଥ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ବଦଳିବ ଓ
 ବ୍ୟାପକ ମଧ୍ୟ ହେବ । ମାତ୍ର ଗୀତାର ମୂଳମନ୍ତ୍ର କଦାପି ବଦଳିବ ନାହିଁ ।
 ଏହି ମନ୍ତ୍ରକୁ ଯେପରି ସାଧନ କରିପାରିବ ଜିଜ୍ଞାସୁ ତହିଁରୁ ସେହିପରି ଅର୍ଥ
 ବାହାର କରି ପାରିବ ।

ଗୀତା ବିଧି ନିଷେଧ କଥା କହେ ନାହିଁ । କାରଣ ଜର୍ଣ୍ଣକପସରେ
 ଯାହା ବିହତ ହୋଇପାରେ ଅପର ପକ୍ଷରେ ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇ
 ପାରେ । ଏକସମୟରେ ଯାହା ଗୋଟିଏ ଦେଶରେ ବିହତ ବୋଲି

ବିବେଚିତ ହୁଏ ଅନ୍ୟସମୟରେ ~~ଏକ~~ ଅନ୍ୟ ବେଳରେ ସେହିକଥା ପୁଣି
ଅବହତ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରେ । ସୁତରାଂ ନିଶ୍ଚୟ ଅର୍ଥାତ୍
ଅବହତ କର୍ମ ଅର୍ଥ ଫଳାସକ୍ତି, ବହତ ଅର୍ଥ ଅନାସକ୍ତି ।

ଗୀତାରେ ଜନର ମହମା ପ୍ରକାଶ କରାଯାଇଅଛି ଯେଉଁଠି ତାହା
ବୁଦ୍ଧିଗମ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାହା ହୃଦୟଗମ୍ୟ ଅଟେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାନ ଲୋକ ଗୀତା
ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତା'ପାଇଁ ଗୀତାଶ୍ରବଣ ନୁହେଁ ବୋଲି
ଗୀତାକାର କହୁଛନ୍ତି ।

“ସେ ତପସ୍ତୀ ନୁହେଁ, ସେ ଭକ୍ତ ନୁହେଁ, ସେ ଶୁଣିବାକୁ
ଭକ୍ତକରେ ନାହିଁ, ସେ ମୋର ଦ୍ଵେଷ ଅର୍ଥାତ୍ ନିନ୍ଦାକରେ, ସେପରି
ଲୋକକୁ ତୁମେ ଏହି ଜନ କେତେ କହିବ ନାହିଁ ।” (୧୮ । ୬୭)

“କିନ୍ତୁ ଏହି ଗୁହ୍ୟ ଜନ ସେ ମୋର ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବ,
ମୋଠାରେ ଏ ରୂପ ପରମ ଭକ୍ତ କରିବା ଦ୍ଵାରା ସେ ମୋତେହିଁ
ପାଇବ ।” (୧୮ । ୬୮)

“ସେ ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ଵେଷ ରହିତ ହୋଇ ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ବକ ଏହାକୁ ଶୁଣିବ
ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାନ୍ତି ଏବଂ ପୁଣ୍ୟକର୍ମୀମାନଙ୍କ ପରି ଶୁଭଲୋକରେ
ବସନ୍ତି ।” (୧୮ । ୭୧)

କୌଶାଳ (ହମାଳୟ)

ସୋମବାର

ଜ୍ୟେଷ୍ଠବଦ୍ଧା ୭, ୧୯୮୫,

ତା. ୨୪ । ୨ । ୨୯,

ହଜାରିବାଗ ଜେଲ

୧୭ । ୮ । ୩୦

ମୋହନଦାସ କର୍ମଶୂନ ଗାନ୍ଧୀ ।

ଅନୁବାଦକ,

ଶ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର,

ଅନାସକ୍ରିୟୋଗ

ଅଳ୍ପ-ବିଷାଦ ଯୋଗ

ଜିଜ୍ଞାସା ବନା ଶୁନ ନାହିଁ, ଦୁଃଖ ବନା ସୁଖ ନାହିଁ । ଧର୍ମସବୁଟ
ହୃଦୟ ମନ୍ତ୍ରନ ସମସ୍ତ ଜିଜ୍ଞାସୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ଅରେ ମାତ୍ର ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ।

ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର କହିଲେ :—ହେ ସଞ୍ଜୟ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପ୍ରଭୃତି ମୋର
ପୁତ୍ରମାନେ ଏବଂ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ଇଚ୍ଛାରେ ଧର୍ମକୁମି
କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକତ୍ର ହୋଇ କ’ଣ କଲେ ମୋତେ ଶୁଣାଅ । ୧ ।

ଈଷ୍ଟଜ୍ଞୀ—ଏହି ଶରୀର ଏକ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ର, କାରଣ ଏହା ମୋକ୍ଷ
ପ୍ରାପ୍ତିର ଦ୍ଵାର ସ୍ଵରୂପ ଅଟେ । ପାପରୁ ଏହାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଏହା ମଧ୍ୟ
ପାପର ପାତ୍ର ହୋଇ ରହିଅଛି, ତେଣୁ ଏହାର ନାମ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ ।

‘କୌରବ’ ଅର୍ଥ “ରାଜସୀବୁଝି” ‘ପାଣ୍ଡବ’ ଅର୍ଥ “ଦୈବବୁଝି”
ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶରୀର ଭିତରେ ସହ ଓ ଅସହ ବୁଝିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିରନ୍ତର
ଯୁଦ୍ଧ ଲାଗିଅଛି, ଏହା କିଏ ଅନୁଭବ ନ କରୁଛି ?

ସଞ୍ଜୟ କହିଲେ—ରାଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଯୌଦ୍ୟକୁ
ଫରସିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ଦ୍ରୋଣାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲେ । ୨ ।

ହେ ଅଚାର୍ଯ୍ୟ, ଅପଣଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିମାନ ଶିଷ୍ୟ ଦୁର୍ଯ୍ୟଦପୁତ୍ର ପୁଷ୍ପଦ୍ୟୁମ୍ନ
ପାଣ୍ଡବଙ୍କର ଶତ୍ରୁଳ ସେନାକୁ ବ୍ୟୁତ୍ଥାକାରରେ କପର ସୁସଜ୍ଜିତ, କରଚକ୍ର
ଦେଖନ୍ତୁ । ୩ ।

ଏହି ପାଣ୍ଡବ ସେନା ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରୀମ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରି ମହାଧନୁର୍ଦ୍ଧର,
ବୀର ସାତ୍ୟକି, ବିରାଟ ଏବଂ ମହାରଥ ଦ୍ରୁପଦ ପ୍ରଭୃତି ଅଛନ୍ତି । ୪ ।

ଧନ୍ୟକେତୁ, ଚେକିତାନ, କାଶୀରାଜ, ପୁରୁଜିତ୍, ବୃନ୍ତୀଭୋଜ
ନରଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶୈବ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ୫ ।

ମହା ପରାକ୍ରମ ଯୁଧାମନ୍ୟୁ, ଶକ୍ରପାନ ଉତ୍ତମୌଜା, ସୁଭଦ୍ରାନନ୍ଦନ
ଅଭିମନ୍ୟୁ, ଏବଂ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ପୁତ୍ରମାନେ, ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ମହା
ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ଅଛନ୍ତି । ୬ ।

ହେ ବ୍ରାହ୍ମଣଶ୍ରେଷ୍ଠ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଅମର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ
ଯୋଦ୍ଧାମାନଙ୍କୁ ଆପଣ ଚିହ୍ନନ୍ତୁ । ସେମାନଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେବା ନିମିତ୍ତ
ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଅମର ମୁଖ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ସେନାପତିମାନଙ୍କର ନାମ
ବୁଝାଅଛି । ୭ ।

ଆପଣ, ଶୁଷ୍କ, କର୍ଣ୍ଣ ସମରବିଜୟୀ କୃପାଶୂର୍ଯ୍ୟ, ଅଶ୍ୱଥାମା ବିକର୍ଣ୍ଣ,
ସୋମଦତ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ର ଭୃରଶ୍ରବା ଏବଂ ଜୟଦ୍ରଥ ପ୍ରଭୃତି ଅଛନ୍ତି । ୮ ।

ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆହୁରି ଅନେକ ଯୋଦ୍ଧା ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ
ନାନାପ୍ରକାର ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ବଳାଭାବରେ ବଡ଼ ନିପୁଣ ଏବଂ ମୋ ସକାଶେ
ପ୍ରାଣ ଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଯୁଦ୍ଧ ବିଦ୍ୟାରେ ପ୍ରବୀଣ
ଅଛନ୍ତି । ୯ ।

ଶୁଷ୍କଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରକ୍ଷିତ ଅମର ସେନାବଳ ବିପକ୍ଷ ସୈନ୍ୟବଳ
ସହଜ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ, କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀମଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରକ୍ଷିତ ତାଙ୍କର
ସେନାବଳ ସମର୍ଥ ଅଛନ୍ତି । ୧୦ ।

ସେ ଯାହାହେଉ ଆପଣମାନେ ନିଜ ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ରହି
ସବୁଅତ୍ମ ପିତାମହଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯତ୍ନବାନ ହୁଅନ୍ତୁ । ୧୧ ।

(ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ଏହିପରି କହଲେ)

ରାଜା ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନଙ୍କର ଅନନ୍ତ ବୃକ୍ଷ ପାଇଁ ପ୍ରତାପଶାଳୀ
ହରୁହରୁକ-ପିତାମହ ଶ୍ରୀମନ୍ତ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ବଦ୍ବନାଦରେ ଶଙ୍ଖ
ବଜାଇଲେ । ୧୨ ।

ପିତାମହ ଶ୍ରୀମନ୍ତଙ୍କର ଶଙ୍ଖ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ହଠାତ୍ ଶଙ୍ଖ ଭେଷ୍ଟ ମୁଦଙ୍ଗ
ନାଗର ଓ ଶିଙ୍ଗା ବାଜି ଉଠିଲା ଏବଂ ଅତି ଭୟଙ୍କର ଶବ୍ଦ
ଶୁଣାଗଲା । ୧୩ ।

ଏହାପରେ (କୌରବ ସେନାଙ୍କର ବାଦ୍ୟନାଦ ପରେ) ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ
ଓ ଅତ୍ତୁନ ଶ୍ବେତାଶ୍ବକୁ ମହାରଥରେ ବସି ଅସୁବ ଶଙ୍ଖ
ବଜାଇଲେ । ୧୪ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପାଞ୍ଚଜନ୍ୟ ଶଙ୍ଖ, ଅତ୍ତୁନ ଦେବଦତ୍ତ ଶଙ୍ଖ, ଭ୍ରମକର୍ମୀ
ଭ୍ରମସେନ ପୌଣ୍ଡ୍ର ନାମକ ମହାଶଙ୍ଖ ବଜାଇଲେ । ୧୫ ।

ହୃନ୍ତାସୁବ ରାଜା ଯୁଧିଷ୍ଠିର ‘ଅନନ୍ତ ବଜୟ’ ନାମକ ଶଙ୍ଖ, ନବୁଲ
‘ସୁଦୋଷ’ ନାମକ ଶଙ୍ଖ ଓ ସହଦେବ ମଣିପୁଷ୍ପକ ନାମକ ଶଙ୍ଖ
ବଜାଇଲେ । ୧୬ ।

ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଧନୁର୍ଦ୍ଧର କାଶୀରାଜ, ମହାରଥ ଶିଶୁଶ୍ରୀ, ଧୂଷ୍ଟଦ୍ୟୁମ୍ନ
ବିରାଟ, ଅଜେୟ ସାତ୍ୟକି, ରାଜା ଦ୍ରୁପଦ, ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କର ପୁତ୍ରମାନେ,
ସୁଭଦ୍ରାପୁତ୍ର ମହାବାହୁ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ଭଲ ଭଲ ଶଙ୍ଖ
ବଜାଇଲେ । ୧୭, ୧୮ ।

ଏହି ଶଙ୍ଖ ପ୍ରଭୃତିର ହୁମୁଲ ଧ୍ବନି ଆକାଶ ଓ ପୃଥିବୀକୁ ପ୍ରତିଧ୍ବନିତ
କରି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ବିଦାଣ୍ଟ କରିଥିଲା । ୧୯ ।

ହେ ରାଜନ୍, କୌରବପକ୍ଷୀୟ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶସ୍ତ୍ରସମୂହ ପ୍ରୟୋଗ
କରିବାକୁ ଉଦ୍ଯୋଗୀ ଦେଖି କପିଧ୍ବଜ ଅତ୍ତୁନ ଧନୁ ଉତ୍ତୋଳନ କରି

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଲେ—ହେ ଅରୂପ, ମୋ ରଥକୁ ଉତ୍ତମ ସେନା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାପନ କର । ୨୦ । ୨୧ ।

ଯୁଦ୍ଧାରମ୍ଭେ କହଇ କିଏ ସବୁ ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି କେଉଁମାନଙ୍କ ସହିତ ମୋତେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ହେବ; ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର କଳ୍ପାଣ କାମନାରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଯେଉଁ ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ଏଠାକୁ ଆସିଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଟିକିଏ ଦେଖିବି । ୨୨ । ୨୩ ।

ସତ୍ୟକୁ କହିଲେ—ହେ ରାଜନ୍, ଅର୍ଜୁନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏପରି କହିବାପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉତ୍ତମ ସେନା ମଧ୍ୟରେ, ଶ୍ରୀଷ୍ଟଦ୍ରୋଣ ପ୍ରଭୃତି ରାଜାମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ତାଙ୍କର ଭୀଷମ ରଥକୁ ପ୍ରାପନ କରି କହିଲେ—ହେ ପାର୍ଥ, ଯୁଦ୍ଧ ନିମିତ୍ତ ସମ୍ମିଳିତ କୌରବମାନଙ୍କୁ ଦେଖ । ୨୪ । ୨୫

ଅନନ୍ତର ଅର୍ଜୁନ ସେଠାରେ ସମବେତ ଉତ୍ତମ ପକ୍ଷୀୟ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପିତୃବ୍ୟ ପିତାମହ ଅଶୂର୍ଯ୍ୟ, ମାତୁଲ, ଭ୍ରାତା, ପୁତ୍ର, ପୌତ୍ର, ସଖା, ଶ୍ଵଶୁର ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ବାନ୍ଧବ ମାନଙ୍କୁ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖି ଦୟାପରବଶ ହୋଇ ଅତିଶୟ ଦୁଃଖାଗଚ୍ଛୁତ ଭାବରେ କହିଲେ । ୨୬ । ୨୭

ଅର୍ଜୁନ କହୁଛନ୍ତି—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଏହି ଆତ୍ମୀୟ ସୁଜନମାନେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ଇଚ୍ଛାରେ ଏହି ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକତ୍ର ହେବାର ଦେଖି ମୋର ଦେହ ଶୀଥିଳ ହୋଇ ଯାଉଅଛି, ମୁଖ ଶୁଖିଯାଉଅଛି, ଦେହ ଥରି ଉଠୁଅଛି ଏବଂ ଶରୀର ଗୋମାୟୁତ ହେଉଅଛି । ୨୮ । ୨୯

ହାତରୁ ଗାଣ୍ଡିବ ଧନୁ ଖସିପଡୁଅଛି, ଶରୀର ଦଗ୍ଧ ହେଲାପରି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ମୁଁ ସ୍ଥିରହୋଇ ରହି ପାରୁନାହିଁ, ମୋର ଚିତ୍ତ ଅତି ହେଲ ହେଉଅଛି । ୩୦ ।

ହେ କେଶବ, ମୁଁ ତ ପୁଣି ବିପତ୍ତିର ଚକ୍ରମାନ ଦେଖୁଅଛି ।
ଯୁଦ୍ଧରେ ସ୍ବଜନମାନଙ୍କୁ ନିହତ କରି କି କଲ୍ୟାଣ ହେବ, ତାହା ମୁଁ
ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । ୩୧ ।

ସେମାନଙ୍କୁ ମାର ଜୟ, ରାଜ୍ୟ କିମ୍ବା ସୁଖ ମୁଁ କିଛି ଚାହୁଁ ନାହିଁ ।
ହେ ଗୋବିନ୍ଦ, ମୋର ରାଜ୍ୟରେ, ସୁଖଭୋଗ କରିବାରେ କିଏ ଏହି
ପ୍ରାଣରେ ମଧ୍ୟ କି ପ୍ରୟୋଜନ ଅଛି ? ୩୨ ।

ଯେଉଁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହିରାଜ୍ୟ, ସୁଖ, ଭୋଗ ଅମ୍ଭେମାନେ ଗଢ଼ି
କରୁଁ, ସେହି ଗୁରୁ, ପିତୃ, ପୁତ୍ର, ପିତାମହ, ମାତୂଳ, ଶ୍ଵଶୁର, ନାତି ଓ
ଶଲାଅଦି ଅନ୍ୟ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବ ସମସ୍ତେ ଧନଜୀବନର ଆଶାଶୁଦ୍ଧି ଯୁଦ୍ଧ
କରିବା ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ୩୩, ୩୪ ।

ହେ ମଧୁସୂଦନ, ସେମାନେ ମୋତେ ହତ କରନ୍ତୁ, ଅଥବା
ମୋତେ ସ୍ବର୍ଗ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ପାତାଳ ଏପରି କି ଲୋକର ରାଜପଦ ମିଳୁ ତଥାପି ମୁଁ
ସେମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେନାହିଁ । ସାମାନ୍ୟ ପୃଥ୍ବୀ କଥା
କିଏ ପଚାରେ ? ୩୫ ।

ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ବଧ କରି ଅମ୍ଭେମାନେ
କି ସୁଖ ପାଇବୁଁ ? ବରଂ ଏହି ଅତତ୍ୟାୟୀମାନଙ୍କୁ ହତ କଲେ
ଅମ୍ଭେମାନେ ପାପରେ ଭାଗୀହେବୁଁ । ୩୬ ।

ଅତଏବ ନିଜର ବାନ୍ଧବ କୌରବମାନଙ୍କୁ ମାରିବା ଅମ୍ଭର
ଉଚିତ ନୁହେଁ, କାରଣ ହେ ମାଧବ, ସ୍ବଜନ ମାନଙ୍କୁ ମାର ଅମ୍ଭେମାନେ
କିପରି ସୁଖ ଅନୁଭବ କରିବୁଁ ? ୩୭ ।

ଲେବହେତୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତ ମଳିନ ହୋଇ ଗଲଣି,
ବଂଶନାଶକଲେ କି ଦୋଷି ହୁଏ, ମିତ୍ରହ୍ରୋତ୍ସ କେତେପାପ, ତାହା

ସେମାନେ କାଳେ ବୁଝିପାରୁନଥିବେ, ତଥାପି ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ! ବଂଶନାଶ
ଜନିତ ଦୋଷକୁ ଅମ୍ଭେମାନେ ଜାଣି ଜାଣି ତହିଁରୁ ସ୍ଥାନୁହେବା ପାଇଁ
ବିଚାର କରିବା କଣ ଅମ୍ଭର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନୁହେଁ ? ୩୮, ୩୯ ।

ବଂଶନଷ୍ଟହେଲେ ସନାତନ ବୁଲଧର୍ମ ନଷ୍ଟହୁଏ । ଧର୍ମନଷ୍ଟ
ହେଲେ ସମୁଦାୟ ବଂଶକୁ ଅଧର୍ମ ମାଡ଼ିବସେ । ୪୦ ।

ହେ ବ୍ରହ୍ମ, ଅଧର୍ମ ବଢିଲେ ବୁଲସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଭ୍ରଷ୍ଟା ହୋଇଯାନ୍ତି,
ବୁଲସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଦୂଷିତା ହେଲେ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଜାତ ହୁଅନ୍ତି । ୪୧ ।

ବୁଲରେ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଜାତହେଲେ, ବୁଲନାଶକାରୀ ଓ ବୁଲର
ମଧ୍ୟ ନରକବାସୀ ହୁଏ । ଏମାନଙ୍କର ପିତୃଲୋକମାନେ ଆଉ ପିଣ୍ଡ ତର୍ପଣାଦି
କିଛି ପାନ୍ତିନାହିଁ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଅଧୋଗତି ହୁଏ । ୪୨ ।

ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି କରିବା ଦୋଷରୁ ବୁଲଘାତକ
ମାନଙ୍କର ଜାତିଧର୍ମ ଓ ବୁଲଧର୍ମ ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ୪୩ ।

ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବୁଲଧର୍ମ ନଷ୍ଟହୁଏ, ସେମାନଙ୍କୁ
ସବଦା ନରକରେ ବାସ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । ଏହା ଅମ୍ଭେମାନେ
ଶୁଣିଅଛୁଁ । ୪୪ ।

ଓହୋ ! କି ଦୁଃଖର ବିଷୟ ଅମ୍ଭେମାନେ କି ମହାପାପ କରିବାକୁ
ବସିଅଛୁଁ । ଶୂନ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭ ଲୋଭରେ ସୁଜନମାନଙ୍କୁ ହତ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ
ହୋଇଅଛୁଁ । ୪୫ ।

ଯଦି ଶସ୍ତ୍ରଧାରୀ ଧୃତବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରତିମାନେ ମେତେ ଉଦ୍ୟମଶୂନ୍ୟ ଓ
ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ବିହୀନ ଦେଖି ଯୁଦ୍ଧରେ ନିହତ କରନ୍ତି ତେବେ ତାହା ମୋହର
କଲ୍ୟାଣ ଜନକ ହେବ । ୪୬ ।

ଏହିପରି କହି ରଣମଧ୍ୟରେ ଶୋକାହର ଭାବରେ ଅର୍ଜୁନ
ଧନୁଶର ତ୍ୟାଗକରି ରଥର ପଛ ପାଖରେ ବସିଗଲେ । ୪୭ ।

ଓଁ ତତ୍ତ୍ୱତ୍ ।

ଏହିପରି ରଗବନ୍ଧାତାରୁପୀ ଜପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ
ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅର୍ଜୁନ ସବାଦରେ ଅର୍ଜୁନ ବସାଦ ଯୋଗନାମକ
ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି

—○—

(୨)

ସାଂଖ୍ୟଯୋଗ ।

ମୋହବଶ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ଅଧର୍ମକୁ ଧର୍ମ ମନେକରେ । ମୋହ
ହେତୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଭିତରେ ଅତ୍ୟଧିକ ଭେଦ ଆସିଥିଲା । ଏପରି
ଭେଦଭାବ ମିଥ୍ୟା । ଏହିକଥା ଶିକ୍ଷା ଦେବାପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଶରୀର ଓ
ଆତ୍ମାର ଭିନ୍ନତା ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ଶରୀର ଅନିତ୍ୟ ଓ ସ୍ୱଅକ୍ ଏବଂ
ଆତ୍ମା ନିତ୍ୟ ଓ ୧କ । ମନୁଷ୍ୟ କେବଳ ପୁରୁଷାର୍ଥର ଅଧିକାରୀ; ପରିଣାମର
ନୁହେଁ । ଯାହା ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ନିଶ୍ଚୟ କରିବା ସେଥିରେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ
ରହି ତତ୍ତ୍ୱର ହେବା ବିହତ । ଏପରି ତନ୍ମୟତାରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୋକ୍ଷ
ଲାଭ କରିପାରେ ।

ସଜୟ କହିଲେ—ଏହିପରି ଦୟାରେ ଅଧୀର, ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣ
ବ୍ୟାକୁଳ ନେତ୍ର, ଦୁଃଖିତ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏହିବାକ୍ୟ
କହିଲେ । ୧୧ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ୍ କହିଲେ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯାହା
ଶୋଭନୀୟ ନୁହେଁ, ଯାହା ମନୁଷ୍ୟକୁ ସ୍ୱର୍ଗ ପ୍ରାପ୍ତିରୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଏ, ଏବଂ
ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ମଧ୍ୟ ଯାହା ନିନ୍ଦନୀୟ ଅଟେ ତୁମ୍ଭର ଏ ବିଷମ ସମୟରେ
ସେପରି ମୋହ ଆସିଲା କୁଆଡ଼ୁ ? । ୧ ।

ହେ ପାର୍ଥ, କାତର ହୁଅନାହିଁ । ଏହା ତୁମ୍ଭ ପକ୍ଷରେ ଶୋଭନୀୟ ନୁହେଁ । ହେ ପରବ୍ରତ, ହୃଦୟର ହୃଦ୍ଦୟ ବୁଦ୍ଧିକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ତୁମେ ଉଠ । ୩ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ ମଧୁସୂଦନ, ଶୁଷ୍କ ଓ ଦ୍ରୋଣଙ୍କ ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ଭୂମିରେ ମୁଁ କିପରି ଶର ମାରିବି ? ହେ ଶତ୍ରୁ ବିମର୍ଦ୍ଦନ, ଏମାନେ ଯେ ମୋର ସୂକ୍ଷ୍ମ ବ୍ୟକ୍ତି । ୪ ।

ମହାନୁଭବ ଗୁରୁଜନ ମାନଙ୍କୁ ବଧ ନ କରି ଯଦି ଏ ସଂସାରରେ ଭୀଷାଦ୍ୱାରା ଚଳିବାକୁ ହୁଏ ତେବେ ତାହାହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । କାରଣ ତାହା ନ ହେଲେ ଗୁରୁଜନ ମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରି ସେମାନଙ୍କର ରକ୍ତ ମିଶ୍ରିତ ବିଷୟ ସୁଖ ମୋତେ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ୫ ।

ଅମ୍ଭେମାନେ ଜିହ୍ଵା କିମ୍ବା ସେମାନେ ଜିତନ୍ତୁ, ଏହି ଉଭୟ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁଟି ଶ୍ରେୟସ୍କର ହେବ ମୁଁ ତାହା ବୁଝି ପାରୁନାହିଁ । ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ମାରି ମୁଁ ଜାଣିତ ରହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁନାହିଁ ସେହି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ସୁହୃଦ୍ଗଣ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ୬ ।

ଦାନତା ବଶତଃ ମୋର ସ୍ଵାଭାବିକ ବୃତ୍ତି ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଗଲଣି । କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିଷୟରେ ମୋର ବୁଦ୍ଧି ହଜି ଯାଇଅଛି, ତେଣୁ ଅପଣଙ୍କୁ ପଚାରୁଅଛି — ଯାହା ମୋ ପକ୍ଷରେ ମଙ୍ଗଳ ଜନକ ହେବ ତାହା ନିଶ୍ଚୟ କରି ଅପଣ ମୋତେ କୁହନ୍ତୁ । ମୁଁ ଅପଣଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଅତଏବ ଅପଣଙ୍କର ଗରଣାପଳ, ମୋତେ ଉପଦେଶ ଦେଉନ୍ତୁ । ୭ ।

କାରଣ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ସମୁଦ୍ଧିଶାଳୀ ଓ ନିଷ୍ଠାବଳ ରାଜ୍ୟ ଏପରି କି ସ୍ଵର୍ଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ମିଳିଲେ ମଧ୍ୟ, ମୁଁ ଏପରି କିଛି ଦେଖୁନାହିଁ ଯଦ୍ୱାରା କି ମୋର ଇନ୍ଦ୍ରୟମାନଙ୍କୁ ନିଷ୍ତେଜ କରି ଦେଉଥିବା ଏହି ଶୋକକୁ ଦୂର କରି ପାରିବି । ୮ ।

ସଜୟ କହଲେ—ହେ ରାଜନ୍, ଶୁଭାକେଶ ଅଛୁନି ଉପର୍ଯ୍ୟକ୍ତ ଭାବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କହି “ମୁଁ ସୁଦ୍ଧ କରବ ନାହିଁ” ବୋଲି ଭୁଲ ହୋଇଗଲେ । ୧୦ ।

ହେ ଭାରତ ! ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଭବ୍ୟ ସେନା ମଧ୍ୟରେ ଅତି ସୁଖ ମନରେ ବସିଥିବା ଅଛୁନିକ ପ୍ରତି ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହସି ଏହପରି କହଲେ—୧୦

ଶ୍ରୀ ରାଗବାନ କହଲେ—ହେ ଅଛୁନି, ଶୋକ କରିବାର ଅଯୋଗ୍ୟ ବସୟରେ ତୁମ୍ଭେ ଶୋକ କରୁଅଛ ଅଥଚ ଏଣେ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ପରି କଥା କହୁ । ପଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତି ମୃତ ବା ଜୀବିତ କି ପାଇଁ ଶୋକ ଓରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୧ ।

ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ, ତୁମ୍ଭେ ବଂଶ ଏହି ରାଜାମାନେ ପୁରବେ ସେ ନଥିଲେ, ଏବଂ ପରେ ସେ ନ ରହିବେ ଏପରି ନୁହେଁ । ୧୨ ।

ସେପରି ଦେହଧାରୀ କୌମାର, ସୌବନ ଓ ଜଗ୍ନ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତହୁଏ, ସେହପରି ସେ ଅନ୍ୟ ଏକ ଦେହ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତହୁଏ । ତେଣୁ ପଣ୍ଡିତ ମାନେ ଏ ବସୟରେ ମୋହତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୩ ।

ହେ କୌଣ୍ଡିନ୍ୟ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ସହିତ ବାହ୍ୟ ପୃଷ୍ଠ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଲେ ଶୀତଳ ଗରମ ଓ ସୁଖ ଦୁଃଖ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଏହି ସବୁ ସୁଖ ଦୁଃଖ ସବଦା ସମାନ ନଥାଏ । ସେ ସବୁ ଅସେ ପୁଣି ଯାଏ । ତେଣୁ ତାହା ଅନିତ୍ୟ, ତୁମେ ସେ ଗୁଡ଼ାକ ସହ୍ୟକର । ୧୪ ।

ହେ ପୁରୁଷ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭବ୍ୟ ଯାହାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସମାନ, ଏବଂ ଯାହାଙ୍କୁ ଏହି ସୁଖ ଦୁଃଖ ଅଭିଭୂତ କରି ନପାରେ କେବଳ ସେହି ବୁଦ୍ଧମାନ ପୁରୁଷ ମୋକ୍ଷ ପାଇବାର ଉପଯୁକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ୧୫ ।

ଯାହା ଅସକ୍ତ ତାହାର ସତ୍ତା ନାହିଁ, ଏବଂ ଯାହା ସକ୍ତ ତାହାର ବିନାଶ ନାହିଁ । ଶୂନ୍ୟମାନେ ସତ ଓ ଅସତ ଭବ୍ୟକୁ ଦେଖି ତହିଁର ତତ୍ତ୍ୱ ନିଶ୍ଚୟ କରିଛନ୍ତି । ୧୬ ।

ଏହା ମନେରଖିବା ଭରତ କି, ଯେ ସମସ୍ତ ଜଗତ ବ୍ୟାପି ରହୁଅଛନ୍ତି ସେ ଅବିନାଶୀ ଅଟନ୍ତି । ଏହି ଅବ୍ୟୟ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନାଶ କରିବାକୁ କେହି ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି । ୧୭ ।

ଏହି ଦେହର ବିନାଶ ଅଛି, ମାତ୍ର ଏହି ଦେହକୁ ଯେ ଧାରଣ କରିଥାନ୍ତି ସେହି ଅତ୍ମାର ବିନାଶ 'ନାହିଁ' । ତାହା ନିତ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ସର୍ବଦା ଏକରୂପ ଓ ଅପ୍ରମେୟ ଅଟେ; ଅତଏବ ହେ ଭରତ, ତୁମେ ଯୁଦ୍ଧ କର । ୧୮ ।

ଯେ ଏହି ଅତ୍ମାକୁ ହନୁ ବୋଲି ଜାଣେ କିଂବା ଏହାକୁ ହତ କରାଯାଇ ପାରେ ବୋଲି ଯେ ମନେକରେ ଏହି ଦୁହଳ ମଧ୍ୟରୁ କେହି କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । କାରଣ ଅତ୍ମା କାହାକୁ ମାରେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ମରେ ନାହିଁ । ୧୯ ।

ଏହି ଅତ୍ମା କେବେହେଁ ଜନ୍ମେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ମରେ ନାହିଁ । ଏହା ଥିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟ ଥିଲା, ପରେ ନ ରହିବ ଏପରି ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରଣ ଅତ୍ମା ଅଜନ୍ମା, ସର୍ବଦା ଏକରୂପ, ଶାଶ୍ୱତ ଓ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଅଟେ । ଶରୀର ନଷ୍ଟ ହେଲେ ଅତ୍ମା ନଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ୨୦ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଯେ ପୁରୁଷ ଅତ୍ମାକୁ ଅବିନାଶୀ, ନିତ୍ୟ, ଜିଲ୍ଲୁଶୂନ୍ୟ ଓ ଅବ୍ୟୟ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି ସେ କିପରି କାହାକୁ ହାରିବ ଅବା ମରାଇବ ? । ୨୧ ।

ମନୁଷ୍ୟ ଯେପରି ଜାଣି ବସ୍ତୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଅପରି ନିୂତନ ବସ୍ତୁ ପରିଧାନ କରେ, ଦେହଧାରୀ ଅତ୍ମା ସେହିପରି ଜାଣିଦେହ ପରିତ୍ୟାଗ

କୃତ ଅନ୍ୟ ନୂତନ ଦେହ ଧାରଣ କରୁ । ୧୬ ।

ଏହାକୁ ଶସ୍ତ୍ର ହେବନ କରି ପାରେନାହିଁ, ଅସ୍ତ୍ର ନିଷ୍ପାଦନ ପାରେନାହିଁ, ଜଳ ପଶୁର ପାରେ ନାହିଁ, ଏହି କାୟାମୟ ଏହାକୁ ଶସ୍ତ୍ର କରିପାରେ ନାହିଁ । ୧୭ ।

ଏହା ମଧ୍ୟ କଟିଯିବା, ଜଳଯିବା, ପରିଯିବା, କିବା-ଶୁଖିଯିବା କଷ୍ଟନୁହେଁ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅତ୍ମା ନିତ୍ୟ, ସର୍ବବ୍ୟାପୀ, ସ୍ଥିର, ଅଚଳ ଓ ସନାତନ ଅଟେ । ୧୮ ।

ଏହା ମନ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମାନଙ୍କର ଅଗୋଚର । ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରକାର ବିକାର ପ୍ରାପ୍ତି ନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାର ରୂପର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଏହାକୁ ଏପରି ଜାଣି ତୁମ୍ଭର ଶୋକ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୧୯ ।

ଅଥବା ତୁମ୍ଭେ ଯଦି ବ୍ୟାସ କର ଯେ ଏହାର ଜନ୍ମ ଯେପରି ଅଛି ମରଣ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଅଛି, ତଥାପି ହେ ମହାବାହୋ, ଏଥିପାଇଁ ଶୋକ କରିବା ତୁମ୍ଭର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୨୦ ।

ତେବେ ଜନ୍ମହେଲେ ମରିବାକୁ ହୁଏ ଏବଂ ମଲେ ମଧ୍ୟ ଜନ୍ମ ହେବାକୁ ହୁଏ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଯାହା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ସେଥିପାଇଁ ଶୋକ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୨୧ ।

ହେ ଭରତ, ଭୂତମାନଙ୍କର ଜନ୍ମର ପୂର୍ବ ଏବଂ ମରଣର ପରିବର୍ତ୍ତୀ ଅବସ୍ଥା ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, ଏଣୁ ତାହା ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଟେ । କେବଳ ମଧ୍ୟମ ଅବସ୍ଥା ବ୍ୟକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକାଶିତ । ଅତଏବ ସେ ବିଷୟରେ ଆଉ ଚିନ୍ତା କରିବାର କାରଣ କଣ ? । ୨୨ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଭୂତ କହିଲେ ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ସୃଷ୍ଟିକୁ ବୁଝାଏ ।

କେହୁ କେହୁ ଏହାକୁ ଅସ୍ପର୍ଶ ପର ବୋଧ କରନ୍ତି, କେହୁ କେହୁ, ଏହାକୁ ଅସ୍ପର୍ଶପର ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି, କେହୁ କେହୁ ଅସ୍ପର୍ଶାନୁତ ହୋଇ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଶୁଣି ମଧ୍ୟ କେହୁ ଏହାକୁ ସ୍ବରୂପତଃ ଜାଣି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୯ ।

ହେ ଭାରତ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଶରୀରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁ ଏହି ଦେହଧାରୀ ଅତ୍ମା ଅବଧ୍ୟ ଅଟେ । ଅତଏବ କାହାର ପାଇଁ ଶୋକ କରିବା ତୁମ୍ଭର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୩୦ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବୃଦ୍ଧିବଳରେ ଅତ୍ମାର ନିତ୍ୟତା ଏବଂ ଦେହର ଅନିତ୍ୟତା ବୁଝାଇ ସୂଚନା ଦେଉଛନ୍ତି ଯେ, କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରିବା ଉଚିତ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଲେ ସେତେବେଳେ ଅତ୍ମପର ଭେଦ ଦୃଷ୍ଟିରେ ‘କୌରବମାନେ ସ୍ବଜନ ସେମାନଙ୍କୁ କିପରି ମାରବା’ ଏ ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତା ମୋହଜନକ ଅଟେ । ଏହା କହୁ ଶ୍ରଦ୍ଧିଯୁକ୍ତ କ’ଣ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ନିଜର ଧର୍ମ ହିସାବରେ ବୁଝିଲେ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭର ଏପରି ବିଚଳିତ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଧର୍ମଯୁକ୍ତ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ରଦ୍ଧିଯୁକ୍ତ ଆଉ କାହିଁରେ ଅଧିକ ଶ୍ରେୟ ନାହିଁ । ୩୧ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ସ୍ବର୍ଗର ମୁକ୍ତ ହାର ସ୍ବରୂପ ଏପରି ଯୁକ୍ତ ଅସାଚିତ ଭାବରେ ଯେଉଁ ଶ୍ରଦ୍ଧିଯୁକ୍ତକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ, ସେହି ଶ୍ରଦ୍ଧିଯୁ ପ୍ରକୃତ ଭାଗ୍ୟବାନ । ୩୨ ।

ଅତଏବ ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ଧର୍ମାନୁକୂଳ ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ନ କର, ତେବେ ତୁମ୍ଭେ ତଦ୍ଭାରା ସ୍ବଧର୍ମ ଓ କାର୍ତ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରି ‘ପାପ ଅର୍ଜନ କରିବ । ୩୩ ।

କେବଳ ଏହିକି ନୁହେଁ, ସମସ୍ତେ ଚରକାଳ ପାଇଁ ତୁମ୍ଭର ନିନ୍ଦା କରିବେ । ସମ୍ମାନିତ ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ଲୋକନିନ୍ଦା ମରଣଠାରୁ ଅଧିକ ଦୁଃଖ ଦାୟକ ଅଟେ । ୩୪ ।

ମହା ମହାରଥୀମାନେ ଭାବିବେ ଯେ ତୁମ୍ଭେ ଉତ୍କଳର ଯୁଦ୍ଧ ପଲାଇଗଲ । ଆହୁର ଯେଉଁମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଅତି ବଡ଼ ବୋଲି ମାନୁଥିଲେ, ସେମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଅତି ତୁଚ୍ଛ ମନେ କରିବେ । ୩୫ ।

ତୁମ୍ଭର ଶତ୍ରୁମାନେ ତୁମ୍ଭର ପରାକ୍ରମକୁ ନିନ୍ଦା କରୁ କରୁ ବହୁତ ଅଳଥମାୟା କଥା କହୁବେ । ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ ଦୁଃଖକର କଥା ଅଉଁ କ'ଣ ଅଛି ? ୩୬ ।

ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ଯୁଦ୍ଧରେ ନିହତ ହୁଅ ତେବେ ସ୍ୱର୍ଗଲଭ କରିବ, ଯଦି ଜୟୀ ହୁଅ ତେବେ ରାଜ୍ୟ ଭୋଗ କରିବ । ଅତଏବ ହେ କୌନ୍ତେୟ, ଦୃଢ଼ ସକଳ କରି ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅ । ୩୭ ।

ଚିପ୍ତଶୀ—ଏହିପରି ରାଗବାନ ଅତୁର ନିତ୍ୟତା ଓ ଦେହର ଅନିତ୍ୟତା ବୁଝାଇଲେ । ପୁଣି ବଳେ ବଳେ ଉପସ୍ଥିତ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷତିମୂର ଧର୍ମହୀନ କରେ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ । ଏହିପରି ୩୧ ଶ୍ଳୋକଠାରୁ ଭଗବାନ ପରମାର୍ଥ ସହିତ ଉପଯୋଗିତାକୁ ମିଳନ କରାଇ ଅଛନ୍ତି । ଏହା କହି ଭଗବାନ ଗୀତାର ମୁଖ୍ୟ ଉପଦେଶ ଏକ ଶ୍ଳୋକରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁ ଅଛନ୍ତି ।

ସୁଖ, ଦୁଃଖ, ଲାଭ, ଯତି, ଜୟ, ପରାଜୟ, ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତି ସମଭାବ ରଖି ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅ । କାରଣ ଏପରି ଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧ କଲେ ତୁମ୍ଭେ ଅଉଁ ପାପରେ ଭାଗୀ ହେବ ନାହିଁ । ୩୮ ।

ସାଂଖ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ (ଜର୍ଜବାଦ) ଅନୁସାରେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ତୁମ୍ଭର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବସ୍ତୁ କହିଗଲି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୋଗବାଦ ଅନୁସାରେ ବୁଝାଉ

ଅଛି, ଶୁଣ । ଏହାର ଅଶ୍ରୁୟ ନେଲେ କର୍ମ ବନ୍ଧନକୁ ତୁମ୍ଭେ ଛିଣ୍ଡାକୁ ପାରିବ । ୩୯ ।

ଏଥିରେ ଅରମ୍ଭର ନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ମାର୍ଗକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଯେଉଁ କର୍ମ କରାଯାଏ ତାହାର ବନାଶ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ବିପକ୍ଷତ ଫଳ ମଧ୍ୟ ଫଳେ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଯତ୍ନକ୍ଷୁଦ୍ର ପାଳନ କରି ମନୁଷ୍ୟ ମହାବିପଦରୁ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରେ । ୪୦ ।

ହେ ବୁଦ୍ଧନନ୍ଦନ, ଯୋଗବାଦ ଅନୁସାରେ ନିଷ୍ପତ୍ତାତ୍ମକ ବୁଦ୍ଧି ଏକରୂପ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଅନିଷ୍ପତ୍ତାତ୍ମକ ବୁଦ୍ଧି ବହୁଶାଖା ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଅନନ୍ତରୂପ ଧାରଣ କରେ । ୪୧ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ବୁଦ୍ଧିର ଏକାଗ୍ରତା ନଷ୍ଟ ହେଲେ ତାହା ଅନେକ ଆକାର ଧାରଣ କରେ । ସେତେବେଳେ ତାହା ବୁଦ୍ଧି ନ ହୋଇ ବାସନାରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ବହୁବୁଦ୍ଧିର ଅର୍ଥ ‘ବାସନା’ ।

ଅଜ୍ଞାନ ବେଦବାଦୀ “ବେଦଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କିଛି ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ବିଷୟ ନାହିଁ” ବୋଲି କହୁଥିବା ଲୋକେ, କାମନା ପରାୟଣ ଲୋକେ, ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମାନୁ ଥିବା ମୂଢ଼ଜନମାନେ, କିନ୍ତୁ ମରଣରୂପକ କର୍ମର ଫଳପ୍ରଦ, ଏବଂ ଭୋଗ ଔର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଲାଭ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସମ୍ପାଦିତ କ୍ରିୟା କଳାପର ପ୍ରଲୋଭନକର ବର୍ଣ୍ଣନାର ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର ବାକ୍ୟ ସବୁ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥାନ୍ତି । ଏହି ହେତୁ ସେମାନଙ୍କ ମନ ଭୋଗ ଓ ଔର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଲାଗିଯାଏ । ସୁତରାଂ ସେମାନଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ନିଷ୍ପତ୍ତାତ୍ମକ ନ ଥିବାରୁ ସମାଧିରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥିର ରହୁପାରେ ନାହିଁ । ୪୨।୪୩।୪୪ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଉପର ଭିନ୍ନଶ୍ଳୋକରେ ଯୋଗବାଦର ବିରୁଦ୍ଧ କର୍ମକାଣ୍ଡ ଅଥବା ବେଦବାଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । କର୍ମକାଣ୍ଡ ଅଥବା

ବେଦବାଦର ଅର୍ଥ ଫଳଲାଭ ପାଇଁ ଅସଂଖ୍ୟ ବିଦ୍ଵା । ଏହି ସବୁ ବିଦ୍ଵା,
ବେଦର ରହସ୍ୟ ଓ ବେଦାନ୍ତ ଠାରୁ ପୃଥକ୍ । ପୁଣି ଅଳ୍ପ ଫଳପ୍ରାପ୍ତି ବୋଲି
ନିରର୍ଥକ ଅଟେ ।

ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଯେଉଁ ଢିକିଗୁଣ ବେଦର ବର୍ଣ୍ଣୟ ଅଟେ, ତୁମ୍ଭେ
ତହିଁରୁ ନିର୍ଲିପ୍ତ ରହ । ସୁଖ ଦୁଃଖର ଦ୍ରବ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଅ । ସର୍ବଦା
ସତ୍ୟ ବସ୍ତୁରେ ସ୍ଥିର ରହ । କୌଣସି ବସ୍ତୁ ପାଇବା, ବାବା ପ୍ରାପ୍ତବସ୍ତୁର
ରକ୍ଷା କରିବା ଇଂଝଟରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଅଭିନିଷ୍ଟ ହୁଅ । ୪୪ ।

କୁଅ ଅର୍ଥାତ୍ ସୃଜ୍ଞ ଜଳାଶୟ ଦ୍ଵାରା ମନୁଷ୍ୟର ଯେଉଁ ସବୁ
ପ୍ରୟୋଜନ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିବ ସେହି ସବୁ ପ୍ରୟୋଜନ ସରୋବର
ଅର୍ଥାତ୍ ବୃହତ୍ ଜଳାଶୟ ଦ୍ଵାରା ମଧ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହୋଇ ପାରିବ । ସେହିପରି
ବେଦରେ ଯାହା ସବୁ ଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ବେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କାମ୍ୟ କର୍ମରେ
ସ୍ଵର୍ଗିକ ଫଳରୂପକ ଯେଉଁ ଅନଳ ଅଛି ଜ୍ଞାନବାନ୍ ବ୍ରହ୍ମପରାୟଣ ପୁରୁଷର
ଅତ୍ୟନ୍ତଲୁପ୍ତତାରେ ତାହା (ସେହି ଅନନ୍ଦ) ମଧ୍ୟ ଅଛି । ୪୫ ।

କର୍ମରେ ତୁମ୍ଭର ଅଧିକାର, ମାତ୍ର କର୍ମରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ବିଭିନ୍ନ ଫଳ
ବିଷୟରେ ତୁମ୍ଭର କିଛିମାତ୍ର ଅଧିକାର ନାହିଁ । କର୍ମଫଳ ତୁମ୍ଭର ଅକାନ୍ତ ।
ନ ହେଉ । କର୍ମ ନକରିବାକୁ ମନ ବଳାଇବା ତୁମ୍ଭର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୪୬ ।

ହେ ଧନଞ୍ଜୟ, ଅସକ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଯେ ଗନ୍ତୁ ହୋଇ ଅର୍ଥାତ୍
ଫଳ ପାଅ ଅବା ନ ପାଅ ଉଭୟକୁ ସମାନ ଜ୍ଞାନ କରି, ତୁମ୍ଭେ କର୍ମ
କରିପାଅ, କାରଣ ଏହି ସମତାର ନାମ “ଯୋଗ” । ୪୭ ।

ହେ ଧନଞ୍ଜୟ, ସାମ୍ୟବୁଦ୍ଧି (ଅନାସକ୍ତ କର୍ମ) ଭୁଲନାରେ
କେବଳ (କାମ୍ୟ) କର୍ମ ଅତି ନିକୃଷ୍ଟ ଅଟେ । ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେ ଏହି
ସାମ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିର ଅଗ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କର । ଫଳପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ଥିବା କର୍ମ କରୁଥିବା
ମନୁଷ୍ୟ ଦୟାର ପାତ୍ର ଅଟେ । ସାମ୍ୟବୁଦ୍ଧି ଅର୍ଥ ଯୋଗ । ୪୮ ।

ବୁଦ୍ଧିଯୁକ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତବାପନ ପୁରୁଷକୁ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖରେ ପାପପୁଣ୍ୟ ସ୍ମରଣ କରେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ସମସ୍ତଙ୍କ (ଅନାସକ୍ର ବୁଦ୍ଧି) ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ତୁମେ ଯତ୍ନ କର । କରଣ ସମତା କର୍ମ ସାଧନର କୌଶଳ ଅଟେ । ୪୦ ।

କାରଣ ସମସ୍ତବାପନ ବ୍ୟକ୍ତି କର୍ମରୁ ଜାତ ଫଳ ତ୍ୟାଗକର ଜନ୍ମରୁପୀ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ସର୍ବପ୍ରକାର ଭୟ ଶୂନ୍ୟଗତି ତଥା ମୋକ୍ଷପଦକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୪୧ ।

ଯେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭର ବୁଦ୍ଧି ମୋହରୂପ-ପଙ୍କଜ ପାରହୋଇ ଯିବ, ସେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭେ, ଯାହା ଶୁଣିଅଛ, ଅଥବା ଯାହା ଶୁଣିବାକୁ ଅଦ୍ୟାପି ବାକି ଅଛି ସେ ଭବ୍ୟ ପ୍ରତି ତୁମ୍ଭେ ଉଦାସୀନ ହୋଇଯିବ । ୪୨ ।

ଅନେକ ପ୍ରକାର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଶୁଣି ଶୁଣି ବିଚଳିତ ହୋଇଥିବା ତୁମ୍ଭର ବୁଦ୍ଧି ଯେତେବେଳେ ସମାଧିରେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହୁବ ସେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭେ ସମତା ଲାଭ କରିବ । ୪୩ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ କେଶବ, ସ୍ଥିତିପ୍ରଜ୍ଞ ଅଥବା ସମାଧିର ବ୍ୟକ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ କ'ଣ ? ସେ କି ପ୍ରକାର କଥା କହନ୍ତି, କିପରି ରହନ୍ତି ଏବଂ କିପରି ଚଳନ୍ତି । ୪୪ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ—ହେ ପାଥ, ଯେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ଜାଗି ଉଠୁଥିବା ସର୍ବବିଧ କାମନାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରେ ଏବଂ ଅତ୍ମା ହାସଲ ଅତ୍ମାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହେ ସେତେବେଳେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ଥିତିପ୍ରଜ୍ଞ କହନ୍ତି । ୪୫

ଧ୍ୟାନୀ—ଅତ୍ମାହାସ ଅତ୍ମାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହିବା ଅର୍ଥାତ୍ ଅତ୍ମାର ଅନନ୍ଦ ନିଜ ଭିତରେ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିବା ଦରକାର । ସୁଖ

ଦୁଃଖପ୍ରଦ ବାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ଅନନ୍ଦ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ଅନନ୍ଦ ସ୍ୱୟଂ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ଏହା ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ । ମୋତେ ପରସା ମିଳିଲେ ତହିଁରେ ମୋତେ ଯେଉଁ ସୁଖ ବୋଧହୁଏ, ତାହା ମୋହ । ମୁଁ ଦରିଦ୍ର, ମୁଁ ସୁଧାରେ ବଡ଼ ଅଭର, ତଥାପି ମୁଁ ଶ୍ୱେତ କରୁନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରଲୋଭନରେ ପଡ଼ୁନାହିଁ । ଏହା ଭିତରେ ଯେଉଁ ଭବ ଅଛି ତାହା ମୋତେ ଅନନ୍ଦ ଦେଉଅଛି । ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୋଷ ।

ଯେ ମନ ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ ଯାହାଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ ନ ଥାଏ, କାମ କୋପ ଓ ଭୟରୁ ଯେ ମୁକ୍ତ ତାହାଙ୍କୁହିଁ ସ୍ଥିରବୁଦ୍ଧି ମୁନି କୁହାଯାଏ । ୫୬ ।

ସଦାକ୍ତ ସ୍ୱାଧୀନତା ହୋଇ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଯଥା ପ୍ରାପ୍ତ ଶୁଭ ଅଥବା ଅଶୁଭରେ ଅଭାଦ କିନ୍ତୁ ଶୋକ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ନାହିଁ ତାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଥିର ଅଟେ । ୫୭ ।

କଇଁଛ ଯେପରି ତାହାର ଅଙ୍ଗକୁ ଅନାୟାସରେ ସଙ୍କୁଚିତ କରିପାରେ ସେହିପରି ଯେଉଁ ପୁରୁଷ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣଙ୍କୁ ବିଷୟ ବାସନା ମଧ୍ୟରୁ ଅନାୟାସରେ ଟାଣି ଆଣି ପାରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାହାର ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ୫୮ ।

ଦେହଧାରୀ ନିରାହାର ହେଲେ ତାହାର ବିଷୟ ଭୋଗ ତୁଟିଯାଏ, ମାତ୍ର ଅନୁରାଗ ତୁଟେ ନାହିଁ । କେବଳ ଈଶ୍ଵର ଦର୍ଶନରେ ସେହି ଅନୁରାଗ ତୁଟିଯାଏ । ୫୯ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଉପବାସାଦ କରିବାକୁ ମନା କରୁନାହିଁ, ବରଂ ସେ ସବୁର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି । ବିଷୟାଭିଳାଷକୁ ଶାନ୍ତ

କରିବାକୁ ହେଲେ ଉପବାସ ଅବଶ୍ୟକ । ମାତ୍ର ତାହାର ମୂଳ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷୟ ଭୋଗ କରିବାର ଅନୁରାଗ କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦର୍ଶନରେ ଶାନ୍ତି ହୁଏ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦର୍ଶନ କରିବାପାଇଁ ଯାହାର ଇଚ୍ଛା ଶାନ୍ତ ହୁଏ ସେ ଅନ୍ୟ ବିଷୟମାନ ଭୁଲିଯାଏ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଦମନ କରିବାକୁ ଯତ୍ନ କରୁଥିବା ଜ୍ଞାନୀ ସ୍ବରୂପ ମାନଙ୍କର ମନକୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକାର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ ବଳପୂର୍ବକ ନିଜ ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଦରଶନ କରି ନିଅନ୍ତି । ୨୦ ।

ଅତଏବ ଏହିସବୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ସଂଯମ କରି ମୋ'ଠାରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ ରହିବା ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ଉଚିତ । କାରଣ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ ଯାହାର ବଶୀଭୂତ ହୋଇଥାନ୍ତି ତାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଥିର ଅଟେ । ୨୧ ।

ଶିଷ୍ୟୀ:—ଅତଏବ ଭକ୍ତି ବିନା ତଥା ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ସାହାଯ୍ୟ ବିନା ମନୁଷ୍ୟର ଚେଷ୍ଟା କିଛି ନୁହେଁ ।

ବିଷୟକାଂକ୍ଷୀ ଲୋକର ବିଷୟ ସ୍ମୃତି ଭୟାନକ ହୁଏ । ଏହି ଅସକ୍ତରୁ କାମନା (ଫଳପ୍ରାପ୍ତିର ଇଚ୍ଛା) ଜାତ ହୁଏ । ଏହି କାମନାରୁ ପୁଣି କୋପ ଜାତ ହୁଏ । ୨୨ ।

ଶିଷ୍ୟୀ:—କାମନା-ପରାୟଣ ଲୋକର କୋପ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । କାରଣ କାମନା କଦାପି ତୃପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

କୋପ ବଶତଃ ମନୁଷ୍ୟ ବିବେକଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ । ବିବେକ ଶୂନ୍ୟ ହେଲେ ସ୍ବରଣଶକ୍ତି ଲୋପଯାଏ । ସ୍ବରଣଶକ୍ତି ଲୋପ ପାଇଲେ ମନୁଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନ (ବୁଦ୍ଧି) ହରାଏ । ଜ୍ଞାନହୀନ ମନୁଷ୍ୟ ମୃତହୂଲ୍ୟ ଅଟେ । ୨୩ ।

ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ମନକୁ ବଶ କରି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଯାହାଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ରାଗ ଦ୍ବେଷ ବିଘ୍ନାନ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ ବଶରେ ଅଛନ୍ତି

ସେହି ପୁରୁଷ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ମଧ୍ୟ ଚିତ୍ତର ପ୍ରସନ୍ନତା ରହି ପାରନ୍ତି । ୨୪ ।

ଚିତ୍ତ ପ୍ରସନ୍ନ ରହିଲେ ମନୁଷ୍ୟର ସର୍ବ ଦୁଃଖ ଦୂର ହୋଇଯାଏ ।
ଯାହାଙ୍କୁ ପ୍ରସନ୍ନତା ମିଳିଯାଏ ତାହାଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି ସହର ପୁର ହୋଇଯାଏ । ୨୫ ।

ଯାହାର ସମସ୍ତକ୍ଷମ ନାହିଁ, ତାହାର ବ୍ୟବେକ ନାହିଁ କନ୍ୟା
ରକ୍ତ ନାହିଁ । ଯାହାର ରକ୍ତ ନାହିଁ ତାହାର ଶାନ୍ତି ନାହିଁ । ଯାହାର
ମନରେ ଶାନ୍ତି ନାହିଁ ତାହାର ସୁଖ ଅସିବ ଅର୍ଥ କେଉଁଠାରୁ ? ୨୬ ।

ବିଷୟାସକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ପଛରେ ଯାହାର ମନ ଧାବିତ ହୁଏ,
ପାଣିରେ ନୌକାକୁ ପବନ ଯେପରି ଇତସ୍ତତଃ ଟାଣିନି ଏ ତାହାର ମନ
ତାହାର ବୁଦ୍ଧିକୁ ସେହିପରି ଇତସ୍ତତଃ ଟାଣି ନେଇଯାଏ । ୨୭ ।

ଅତଏବ ହେ ମହାବାହୋ, ଯାହାଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ ନିଜ ନିଜ
ବିଷୟମାନଙ୍କରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ନିବୃତ୍ତ ହୋଇ ନିଜର ଅସ୍ତବଶ ହୋଇଥାନ୍ତି
ତାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ପୁର ଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ସ୍ଥିରବୁଦ୍ଧି ବା ସ୍ଥିତିପ୍ରଜ୍ଞ
ଅଟନ୍ତି । ୨୮ ।

ସେତେବେଳେ ପ୍ରାଣୀମାନେ ଶୋଇଥାନ୍ତି ସେତେବେଳେ
ସଂଯମୀ ପୁରୁଷ ଜାଗ୍ରତ ଥାନ୍ତି, ପୁଣି ସମସ୍ତେ ସେତେବେଳେ ଜାଗ୍ରତ
ଥାନ୍ତି, ଜ୍ଞାନବାନ ମୁନି ସେତେବେଳେ ଶୋଇଥାନ୍ତି । ୨୯ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଭୋଗୀ ମନୁଷ୍ୟ ରାବ ବାରଦୟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନାଚ ତାମସୀ
ଶୋଇବା ପିଇବା ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସମୟ କଟାଏ ଏବଂ ପରଦିନ
ସକାଳ ୬ଟି ଘଣ୍ଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୋଇରହେ । କିନ୍ତୁ ସଂଯମୀ ଲୋକ ରାବ
ଅଠ ବାଜିଲେ ଶୋଇଯାନ୍ତି ଏବଂ ପୁଣି ଅଧ ରାତିରେ ଉଠି ଇନ୍ଦ୍ରିୟର

ଧ୍ୟାନ କରେ (ଏହା ଆତ୍ମରକ ଅର୍ଥ ଅଟେ) ପୁଣି ଭୋଗୀମାନେ ସଂସାରର ପ୍ରପଞ୍ଚକୁ ବୁଦ୍ଧି କରି (କର୍ମଫଳରେ ଅସକ୍ର ହୋଇ) ଈଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଭୁଲିଯାନ୍ତି । ସଂଯମୀ ପୁରୁଷ ସଂସାର ପ୍ରପଞ୍ଚରୁ ଅଲଗା ରହୁ (ଅନାସକ୍ର ଭାବରେ କର୍ମ କରି) ଈଶ୍ଵର ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରନ୍ତି । ଏହି ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଟ ମାର୍ଗ ପ୍ରଥମ ଅଟେ ବୋଲି ଭଗବାନ ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ବୁଝାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ନିୟମାନଙ୍କ ପ୍ରବେଶଦ୍ଵାରା ପୁଣି ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସମୁଦ୍ର ଯେପରି ଅଚଳ ରହୁଥାଏ, ସେହିପରି ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ସଂସାରର ଭୋଗ ବିଲ୍‌ଭନ ହୋଇ ଯାଇଅଛି ସେହି ଏକା ଶାନ୍ତି ଲାଭ କରେ । ବିଷୟାକାଂକ୍ଷୀ ଲୋକ ଯେହୁ ଶାନ୍ତି ପାଏ ନାହିଁ । ୭୦ ।

ଯେଉଁ ପୁରୁଷ ସମସ୍ତ କାମନା ଶୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଇଚ୍ଛା, ମମତା ଓ ଅହଙ୍କାର ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ବିଚରଣ କରେ ସେହି କେବଳ ଶାନ୍ତି ପାଏ । ୭୧ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଈଶ୍ଵର ଦର୍ଶନ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ଥିତି ଏଭଳି ଅଟେ । ଏହି ସ୍ଥିତିକୁ ଲାଭ କଲେ କେହି ଆଉ ମୋହରେ ପଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ । ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ଏପରି ସ୍ଥିର ସ୍ଥିତିରେ ରହୁ ପାରିଲେ ସେ ବୁଦ୍ଧିବିଦ୍ଵାମ୍ନୀ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ୭୨ ।

୩ ଚତୁର୍ଥ

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ରୂପକ ଉପନିଷଦ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଜ୍ଞାନ ସମ୍ବାଦର ଶ୍ରୀଂଶ୍ୟଯୋଗ ନାମକ ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୩)

କର୍ମଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରୁ ଗୀତାର ସ୍ବରୂପ ଜାଣିବାର ବୃତ୍ତ ବୋଲି କହିଲେ
କଲେ । ଏଥିରେ କର୍ମ କାହିଁକି ଓ କିପରି କରିବ, ସର୍ଥାର୍ଥ କର୍ମ
କାହାକୁ କହିବ, ଏ ସବୁ କଥା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ କରି ଦିଆଯାଇଅଛି । ଫଳରେ
ଜ୍ଞାନହିଁ ପରମାର୍ଥର କର୍ମ ଅଟେ ଏହା ମଧ୍ୟ ବୁଝାଯାଇ ଅଛି ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ— ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ଆପଣଙ୍କ ମତରେ
ଯଦ୍ୟପି କର୍ମ ଅପେକ୍ଷା ବୁଦ୍ଧି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ,
ତାହାହେଲେ ହେ କେଶବ, ଘୋର କର୍ମରେ ଆପଣ ମୋତେ
ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବାର କାରଣ କ'ଣ ? । ୧ ।

ଋଷାଣୀ—ବୁଦ୍ଧି କହିଲେ ସମସ୍ତ ବୁଦ୍ଧି ।

ଆପଣ ଜାଣନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ସନ୍ନିପାତ କଥା ମୋର ବୁଦ୍ଧିକୁ ଶଙ୍କାଗ୍ରସ୍ତ
କରିଅଛି, ଅତଏବ ଆପଣ ଗୋଟିଏ କଥା ନିଷ୍ପତ୍ତ କରି ବୁଦ୍ଧିକୁ ଯାହା
ମୋର ହୃତକାରକ ହେବ । ୨ ।

ଋଷାଣୀ—ଅର୍ଜୁନ ଗୋଲମାଲରେ ପଡ଼ି କିଛି ବୁଝି ପାରୁନାହାନ୍ତି ।
କାରଣ ଏକଦିଗରେ ଭଗବାନ ତାହାଙ୍କୁ ଶୀଘ୍ର ହେବାର ଦେଖି କର୍ମ
କରିବାକୁ ଉତ୍ତେଜନା ଦେଇବେଳକୁ ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ପୁଣି ଦ୍ବିଗମ୍ୟ
ଅଧ୍ୟାୟର ୪୯ । ୫୦ ଶ୍ଳୋକରୁ କର୍ମତ୍ୟାଗର ଆଭାସ ମିଳୁଅଛି । ତେଣୁ
ଭଗବାନ କହିଛନ୍ତି ଯେ ଟିକିଏ ଗଭୀର ଚିନ୍ତାକରି ଦେଖିଲେ ଏପରି
ଅଭାସର କୌଣସି ସୂଚନା ମିଳିବ ନାହିଁ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ—ହେ ପାପ ରହୁତ ! ଏହି ସଂସାରରେ
ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା ଥିବାକଥା ମୁଁ ପୂର୍ବରୁ କହିଅଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ
ସାଂଖ୍ୟମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଯୋଗ, ଅନ୍ୟଟି ଯୋଗୀମାନଙ୍କ କର୍ମ ଯୋଗ । ୩ ।

କର୍ମ ଅରମ୍ଭ ନ କଲେ ନୈଷ୍ଠର୍ଯ୍ୟ କଣ ତାହା ଅନୁଭବ କରିବା । ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ, ଏବଂ କର୍ମକୁ ବାହ୍ୟତଃ ତ୍ୟାଗ କଲେ ମଧ୍ୟ ତଦ୍‌ଭାବ କେହି ମୋକ୍ଷଲାଭ କରି ନ ପାରେ । ୪ ।

ଝପ୍ପଣୀ—ମନ, ବଚନ ଓ ଶରୀର ଦ୍ଵାରା କୌଣସି କର୍ମ ନ କରିବାର ଅର୍ଥ ନୈଷ୍ଠର୍ଯ୍ୟ । କିନ୍ତୁ କର୍ମ ନକରି ଏପରି ନୈଷ୍ଠର୍ଯ୍ୟର ଅନୁଭବ ଲାଭ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଏହାର (ନୈଷ୍ଠର୍ଯ୍ୟର) ଅନୁଭବ କିପରି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିବାର କଥା ।

ଜାତ୍ରକରେ କର୍ମ ନକରି କେହି କ୍ଷଣମାତ୍ର ରହି ନ ପାରନ୍ତି । ପ୍ରକୃତଜାତ ଗୁଣ ତାହାର ପରବଶ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକକୁ କର୍ମ କରାଉଅଛି । ୫ ।

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟ ମାନକୁ ଦମନ କରି ମନେ ମନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ଭୋଗ୍ୟ ବିଷୟ ସବୁ ଚିନ୍ତାକରେ ତାହାକୁ ମିଥ୍ୟାଶ୍ରେୟ ବୁଝାଯାଏ । ୬ ।

ଝପ୍ପଣୀ— ଯେପରି କେହି ମୁହଁରେ କିଛି ନକହୁ ମନେ ମନେ ଯଦି ଅନ୍ୟକୁ ଗାଳି ଦିଏ, ତେବେ ସେ ନିଷ୍ଠର୍ମୀ ନୁହେଁ, ସେ ମିଥ୍ୟାଶ୍ରେୟ ଅଟେ । ଏଥିରୁ ଏପରି ଅର୍ଥ ବୁଝିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନ ବଶୀଭୂତ ହୋଇନାହିଁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରର କି ସ୍ଵୀକୃତି ରଖିବା ନିରର୍ଥକ । ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ନ ରୋକିଲେ ମନକୁ କେବେବେ ଅସ୍ଵଭାବିକ କରି ଦେବନାହିଁ । ଏହି ଶାସ୍ତ୍ରର (କର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟଗଣ) କୁ ସଂଯମ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନକୁ ସଂଯମ (ଅତ୍ଯବଶ୍ୟ) କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ରମ୍ଭ ହେଉ ନରୁବା ବାହାରର ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣ ହେଉ ଯେଉଁମାନେ ଶାସ୍ତ୍ରରୁ ବୌଦ୍ଧି ରଖନ୍ତି ମାତ୍ର ମନକୁ ରୋକି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ, କେବଳ ତାହା ନୁହେଁ,

ମନଭିତରେ ମଧ୍ୟ ବିଷୟ ଶ୍ରେଣୀ କରିବାକୁ ଚନ୍ତା କରୁଥାନ୍ତି ଏବଂ ସ୍ବଭାଷା ପାଇଲେ ଶରୀରଦ୍ବାରା ତାହା ଉପଶ୍ରେଣୀ କରି ନିଅନ୍ତି, ସେହିପରି ମିଥ୍ୟାଶୁଣି ଅର୍ଥାତ୍ ଭ୍ରମମାନଙ୍କୁ ଏଠାରେ ନିନ୍ଦାକରୀ ଯାଇଅଛି । ଏହାର ପର ଶ୍ଳୋକରେ ଠିକ୍ ଏହାର ଓଲଟା ଭାବ ଦେଖାଇ ଦିଆ ଯାଇଅଛି ।

ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଭଲ୍ଲିୟମାନଙ୍କୁ ମନ ମଧ୍ୟରେ ସଂଯମ କରି ଅନାସକ୍ତ ଭାବରେ କର୍ମକ୍ଲିୟମାନଙ୍କ ଦ୍ବାରା କର୍ମଯୋଗ ଅରମ୍ଭ କରନ୍ତି ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ଅଟନ୍ତି ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଏଥିରେ ବାହାର ଭିତରର ମିଳନ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇ ଅଛି । ମନକୁ ସଂଯମ କରି ରଖିଲେ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀର ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମେନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଦ୍ବାରା କିଛିନା କିଛି କର୍ମ ନିଷ୍ପତ୍ତ ହୁଏ କରିବ । କିନ୍ତୁ ଯାହାଙ୍କର ମନ ସ୍ବୟତ ହୋଇଅଛି ତାହାଙ୍କର କର୍ତ୍ତୃ କର୍ତ୍ତାପି ଦୃଷ୍ଟିତ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ପାଇବ ନାହିଁ । ତାହା ଭିତର ଭଜନ, ସତ୍ତ୍ବ ପୁରୁଷ ମାନଙ୍କର ଶୁଣଣାନ ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ପାଇବ । ଯାହାର ମନ ଅସ୍ବବଶ ହୋଇଅଛି, ଅନୁମୋଦନ ଯାହାକୁ ବିଷୟ ବିଳାସ କହୁଁ ତହୁଁରେ ତାଙ୍କର ସ୍ମୃତି ନ ଥାଏ । ଏଭଳି ମନୁଷ୍ୟ ଯାହା ଅସ୍ବାର ମଙ୍ଗଳକାରକ ତାହା କରନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାର କର୍ମ କରିବାକୁ କର୍ମମାର୍ଗ ବୁଝାଯାଏ । ଯାହାଦ୍ବାରା ଅସ୍ବାର ଶରୀର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଯାଇପାରେ ତାହାହିଁ “କର୍ମଯୋଗ” । ଏଥିରେ ବିଷୟାସକ୍ତର ସ୍ଥାନ ରହି ନ ପାରେ ।

ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେ ନିୟତ କର୍ମ କର । କର୍ମ ନକରିବା ଅପେକ୍ଷା କର୍ମ କରିବା ବହୁଶୁଣରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । କାରଣ କର୍ମ ନକଲେ ତୁମ୍ଭର ଶରୀର ବ୍ୟାପାର ମଧ୍ୟ ନିବାହିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—‘ନିୟତ’ ଶବ୍ଦ ମୂଳ ଶ୍ଳୋକରେ ଅଛି । ଏହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ପୂର୍ବ ଶ୍ଳୋକ ସହିତ ରହିଅଛି । ସେହି ଶ୍ଳୋକରେ ମନ ଦ୍ବାରା ଭଲ୍ଲିୟମାନଙ୍କୁ

ନିୟମିତ କରି ଏବଂ ସଙ୍ଗ ରହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ଫଳାକାଞ୍ଚୁ । ନ ହୋଇ
(ଅନାସକ୍ତ ଭାବରେ) କର୍ମ କରିବାକୁ ପ୍ରଣୟା କରାଯାଇଛି ।
ତାହାହେଲେ ଏହି ଶ୍ଳୋକରେ ନିୟତ କର୍ମକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ
ନିୟମାବଦ୍ଧ ରଖି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମକୁ ସମର୍ଥନ କରାଯାଇଅଛି ।

ଯଜ୍ଞ ନିମିତ୍ତ ଯେଉଁ କର୍ମ କରାଯାଏ, ତାହା ଭଲ ଅନ୍ୟ କର୍ମ
କଲେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ଅନୁଷ୍ଠ୍ୟ (କର୍ମ) ବଳନରେ ପଡ଼େ । ଅତଏବ
ହେ କୌନ୍ତେୟ, ତୁମ୍ଭେ ଫଳ ଆଶା ଛାଡ଼ି କର୍ମ କର । ୯ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଯଜ୍ଞ କହିଲେ ପରୋପକାରାର୍ଥେ ଅଥବା ଇଶ୍ଵରାର୍ଥେ
କୃତ କର୍ମ । ପ୍ରଜାପତି ବ୍ରହ୍ମା ଯଜ୍ଞ ସହିତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରି
କହିଛନ୍ତି—ଏହି ଯଜ୍ଞଦ୍ଵାରା ତୁମ୍ଭେମାନେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବ, ଏହା ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ
ଅଶ୍ରୁଷ୍ଟ ଫଳ ଦେବ । ୧୦ ।

ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଯଜ୍ଞ ଦ୍ଵାରା ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ପୋଷଣ କରିବ,
ଦେବତାମାନେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ପୋଷଣ କରନ୍ତୁ । ଏହିପରି ପରସ୍ପର
ପରସ୍ପରକୁ ପୋଷଣକରି ତୁମ୍ଭେମାନେ ପରମ କଲ୍ୟାଣ ପ୍ରାପ୍ତ
ହୁଅ । ୧୧ ।

ଯଜ୍ଞ ଦ୍ଵାରା ସବୁକୁ ହୋଇ ଦେବତାମାନେ ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କର ଅଭୀଷ୍ଟ ଫଳ ଦେବେ । କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଦତ୍ତ
ବସ୍ତୁ ପୁଣି ସେମାନଙ୍କୁ ନଦେଇ ଯେ ନିଜେ ଭୋଗ୍ୟକରେ ସେ
ନିଷ୍ଠୁର ଶ୍ଵେର । ୧୨ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଏଠାରେ ଦେବତା କହିଲେ ଇଶ୍ଵର ସୃଷ୍ଟି “ପ୍ରାଣୀ
ଜଗତ ।” ପ୍ରାଣୀ ଜଗତର ସେବା କରିବା ଦେବତାଙ୍କ ସେବା ଏବଂ
ତାହାହିଁ ଯଜ୍ଞ ।

ଯଜ୍ଞର ଅବଶିଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥ ଯେଉଁମାନେ ଭକ୍ଷଣ କରନ୍ତି ସେମାନେ ସବୁ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ କେବଳ ଅପଣା ନିମିତ୍ତ ପାତ କରନ୍ତି ସେମାନେ ପାପ ଭକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ୧୩ ।

ପ୍ରାଣୀମାନେ ଅଳ୍ପରୁ ଜାତ, ବୃଷ୍ଟିରୁ ଅଳ୍ପ ଏବଂ ଯଜ୍ଞରୁ ବୃଷ୍ଟି ଜାତ ହୁଏ । ପୁଣି ଏହି ଯଜ୍ଞ କର୍ମରୁ ଜାତ ହୁଏ । ୧୪ ।

ପ୍ରକୃତରୁ କର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ଏବଂ ଅକ୍ଷର ବ୍ରହ୍ମରୁ ପ୍ରକୃତର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଏହିପରି ସବବ୍ୟାପୀ ବ୍ରହ୍ମ ସବଦା ଯଜ୍ଞରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବୋଲି ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ । ୧୫ ।

ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କର୍ମଚକ୍ରକୁ ଯେ ଅନୁସରଣ ନ କରେ ସେ ନିଜ ଜୀବନକୁ ପାପରେ ଭାଗୀ କରାଏ; ଏବଂ କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସୁଖରେ ଭୁବି ରହେ । ହେ ପାର୍ଥ, ଏପରି ଲୋକ ବଞ୍ଚିବା ବୁଝା । ୧୬ ।

ଯାହାର କେବଳ ଆତ୍ମାରେ ପ୍ରୀତି, ଆତ୍ମାରେ ତୃପ୍ତି ଏବଂ ଆତ୍ମାରେ ସନ୍ତୋଷ ସେପରି ବ୍ୟକ୍ତିର ଆଉ କିଛି କରିବାକୁ ବାକି ନଥାଏ । ୧୭ ।

କିଛି କରିବା ଓ ନ କରିବାରେ ତାଙ୍କର କିଛି ସ୍ୱାର୍ଥ ନାହିଁ । କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ସିଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ତାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ହୁଏନାହିଁ । ୧୮ ।

ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେ ସଙ୍ଗରହୃତ ହୋଇ ନିରନ୍ତର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ କର । ଲେବଳ ଅସକ୍ତ ଛାଡ଼ି କର୍ମ କରିବା ପ୍ରଭୁଷ ମୋଗ ପାଆନ୍ତି । ୧୯ ।

ଜନିତ ପ୍ରଭୃତି କର୍ମଦ୍ୱାରାହିଁ ପରମସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଲୋକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭର କର୍ମ କରିବା ଉଚିତ । ୨୦ ।

ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷମାନେ ଯେପରି ଅକରଣ କରନ୍ତି ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତାହାକୁ ଅନୁକରଣ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ଯାହା ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି ପ୍ରମାଣ କରନ୍ତି ଇତର ଲୋକେ ତାହା ମାନି ଚଳନ୍ତି । ୧୧ ।

ହେ ପାର୍ଥ ! ତନି ଲୋକରେ କିଛି କରିବାକୁ ମୋର ଆଉ ବାକି ନାହିଁ । ଯାହା ମୁଁ ପାଇବାର ତାହା ଯେ ନ ପାଇଅଛି ଏପରି ନୁହେଁ । ତଥାପି ମୁଁ କର୍ମ କରୁଅଛି । ୧୨ ।

ଟିପ୍ପଣୀ :—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଚନ୍ଦ୍ର, ପୃଥିବୀ ଆଦିର ନିରନ୍ତର ଓ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ଗତି ଭଗବାନଙ୍କର କର୍ମର ପରିଚୟ ଦେଉଅଛି । ଏହି କର୍ମ ମାନସିକ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଶାରୀରିକ ଅଟେ । ଈଶ୍ଵର ନିରାକାର ହୋଇ ଶାରୀରିକ କର୍ମ କିପରି କରନ୍ତି, ଏ ଭଳି ପ୍ରଶ୍ନ ତଥା ଅଶଙ୍କା କରିବାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ନିରାକାର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶରୀରଧାରୀ ପରି କର୍ମ କରୁଥିବାର ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ ସେ କର୍ମ କଲେ ମଧ୍ୟ ଅକର୍ମୀ ଓ କଲିପ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟର ଏତକ ବୁଝିବା ଉଚିତ ଯେ ଯେପରି ଈଶ୍ଵରଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚିରୁଦ୍ଧ ଯନ୍ତ୍ର ପରି କର୍ମ କରୁଛି ସେହିପରି ମନୁଷ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ସହଜ ନିୟମିତ ରୂପେ କର୍ମ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯନ୍ତ୍ରର ଗତିକୁ ଅନାଦର କରି ମନ ଲଜ୍ଜା କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ମନୁଷ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ତ୍ଵ ନ ଥାଏ । ବରଂ ସେହି ଗତିକୁ ଜ୍ଞାନ ଯୁକ୍ତ ଅନୁକରଣ କରି ସେହିଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେ ତାହାର ବିଶେଷତ୍ତ୍ଵ ରହିଅଛି । କଲିପ୍ତ ଭାବରେ ଆସକ୍ତ ଛନ୍ଦି ଯନ୍ତ୍ର ପରି ଯଦି ମନୁଷ୍ୟ କର୍ମ କରେ ତେବେ ଦୋର ହୋଇ ସେ କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ଯାଏନାହିଁ । ବରଂ ମରବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସେହିଭଳି ନୂତନ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ଦେହ ଦେହର ନିୟମାନୁସାରେ ନଷ୍ଟ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଦେହ ଇତରେ ଥିବା ଆତ୍ମା ଯେପରି ଥିଲା, ସେହିପରି ରହେ ।

ମୁଁ ଯଦି କେବେ ହେଲେ ଅଳସ ଭୁଜିବାକୁ ଯେଉଁକି ସମ୍ପଦ
ଅବଶ୍ୟକ ତେଉଁକି ସମସ୍ତ କର୍ମରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ନ ରହେ ତେବେ ହେ
ପାର୍ଥ ! ଲୋକେ ସବୁ ପ୍ରକାରେ ମୋର ଅଳସତାକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ
ବସିବେ । ୨୩ ।

ଯଦି ମୁଁ କର୍ମ ନ କରିବି; ତେବେ ଏହି ସସାର ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ-
ଯିବ । ମୁଁ ଅବ୍ୟବସ୍ଥାର ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଏହି ସସାର ନାଶ
କରିବି । ୨୪ ।

ହେ ଭରତ, ଯେପରି ଅଜ୍ଞାନ ଲୋକମାନେ ଅସକ୍ତ ହୋଇ କର୍ମ
କରନ୍ତି ଠିକ୍ ସେହି ଭାବରେ କେବଳ ଲୋକ କଲ୍ୟାଣ ନିମିତ୍ତ ଜ୍ଞାନ-
ମାନେ ଅସକ୍ତଶୂନ୍ୟ ହୋଇ କର୍ମ କରିବା ଉଚିତ । ୨୫ ।

କର୍ମରେ ଅସକ୍ତ ଥିବା ଅଜ୍ଞାନ ଲୋକଙ୍କର ଚାହିଦା କୌଣସି
ପ୍ରକାରେ ଦିତଳିତ କରିବା ଜ୍ଞାନ ପୁରୁଷଙ୍କର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଅନାସକ୍ତ
ଭାବରେ ସେମାନେ ଏକଳ ଗତିରେ କର୍ମ କରିବେ । ତାଙ୍କର ସେହି
କର୍ମାଚରଣ ଅଜ୍ଞ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ କର୍ମ ପ୍ରେରଣା ସୃଷ୍ଟି କରିବ । ୨୬ ।

ପ୍ରକୃତର ଗୁଣଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଅଛି । ମାତ୍ର
ଅହଙ୍କାର ଦ୍ୱାରା ମୋହିତ ଅଜ୍ଞାନ ଲୋକ “ମୁଁ ଏହା କଲି” ବୋଲି
ଭାବ ନିଜକୁ କର୍ତ୍ତା ମନେକରେ । ୨୭ ।

ହେ ମହାବାହୋ, ଗୁଣ ଓ କର୍ମ ବିଭାଗର ରହସ୍ୟକୁ ଜାଣିଥିବା
ବ୍ୟକ୍ତି ‘ଗୁଣ ଗୁଣରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ’ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତର ଗୁଣଗୁଣି ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ
ଦ୍ୱାରା ରୂପ ରସାଦି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରେ ଏହା ଜାଣି ତହିଁରେ ଅସକ୍ତ
ହୁଏ ନାହିଁ । ୨୮ ।

ଛନ୍ଦୋଗ୍ୟ—ଯେପରି ଶ୍ଯାସ ପ୍ରଶ୍ଯାସ ଅଦି କ୍ରିୟା ଅପେ ଅପେ ହୁଏ ।
ତହିଁରେ ମନୁଷ୍ୟ ଅସକ୍ତ ନ ଥାଏ, ମାତ୍ର ସେହି ଅଙ୍ଗରେ କିଛି ପୀଡ଼ା

ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ ତାହାର ଚିନ୍ତାକରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଅଙ୍ଗ ଅଛି ବୋଲି ତାହାର ଜ୍ଞାନ ହୁଏ, ସେହିପରି ଯଦି ସ୍ଵଭାବିକ କର୍ମ ତା ମନକୁ ଆସେ ଆସେ ହୁଏ ତେବେ ତହିଁରେ ଲୋକ ଅସକ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯାହାର ସ୍ଵଭାବ ଉଦାର ସେ ତାହାର ଉଦାର ସ୍ଵଭାବକୁ ଜାଣି ନଥାଏ, ତଥାପି ଦାନ ନ କରି ସେ ରତ୍ନପାରେ ନାହିଁ । ଏଭଳି ଅନାସକ୍ତ ଅଭ୍ୟାସ ଭବ୍ବର ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଆସିଥାଏ ।

ପ୍ରକୃତିର ଗୁଣଗୁଣିରେ ମୋହିତ ହୋଇଥିବା ଲୋକେ ଗୁଣମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅସକ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହି ଅଜ୍ଞାନ ମନ୍ଦରୁକି ଲୋକ ମାନଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରିବା ଜ୍ଞାନୀ ଜନର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ୨୯ ।

ଅଧ୍ୟାତ୍ମବୃତ୍ତି ରଖି ସବୁ କର୍ମ ମୋଠାରେ ସମର୍ପଣ କରି ଅସକ୍ତ ଓ ମମତା ଶୁଦ୍ଧ ହୁମ୍ବେ ଯୁଦ୍ଧ କର । ୩୦ ।

ଟିପ୍ପଣୀ:—ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଶରୀରସ୍ଥ ଅସ୍ତ୍ରକୁ ଜାଣିଅଛି ଏବଂ ତାହାକୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଅଂଶ ବୋଲି ବୁଝିଅଛି, ସେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଠାରେ ସମସ୍ତ ଅର୍ପଣ କରେ, ଯେପରି ସେବକ ତାହାର ପ୍ରଭୁର ଅଶ୍ରୟରେ ଚଳି ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ ସେ ତାହାର ପ୍ରଭୁ ପାଇଁ କରେ ।

ଯେ ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ୍ ପୁରୁଷ ଦ୍ଵେଷ ରହିତ ହୋଇ ମୋର ଏହି ମତ ଅନୁସାରେ ଚଳନ୍ତି ସେ କର୍ମ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ପାଇଯାନ୍ତି । ୩୧ ।

ଯେଉଁମାନେ ମୋର ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟର କେବଳ ଦୋଷ ଦେଖନ୍ତି ଓ ତାହାକୁ ଅନୁସରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ଜ୍ଞାନ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ମୂର୍ଖ । ସେମାନେ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଜାଣିବ । ୩୨ ।

ଜ୍ଞାନୀ ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସ୍ଵଭାବ ଅନୁସାରେ ଚଳନ୍ତି । ପ୍ରାଣୀ ମାନଙ୍କେ ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜର ସ୍ଵଭାବ ଅନୁସାରେ ଅକରଣ କରନ୍ତି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ବଳାହାର ଦ୍ଵାରା କଣ ହେବ ? ୩୩ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଏହି ଶ୍ଳୋକ ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟର ୨୨ ରୁ ୨୮ ଶ୍ଳୋକ ମାନଙ୍କର ଅର୍ଥର ବିଶେଷ ନୁହେଁ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନିଗ୍ରହ କରୁ କରୁ ହୃଦୟ ମନୁଷ୍ୟର ଅସୁ ବଢ଼ିଯାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ଯଦି ସଫଳତା ନ ମିଳେ ତାହାହେଲେ ନିଗ୍ରହ ଅର୍ଥାତ୍ ବଳାହାର କରିବା ନିରର୍ଥକ । ଏଥିରେ ନିଗ୍ରହ ଅଭ୍ୟାସ କରିବାକୁ ନିଜା କଷ୍ଟପାଇ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସ୍ଵଭାବ କପର ରାଜତ୍ଵ କରେ ତାହାହିଁ କୁହା ହୋଇଅଛି । ଏହା ମୋର ସ୍ଵଭାବ ଏପରି କହି ମନ ଅଭ୍ୟାସ ଧରି ଯଦି କେହି ବସିରହେ ତାହାହେଲେ ସେ ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ବୁଝି ନାହିଁ ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । ସ୍ଵଭାବ କଣ ତାହା ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । ଅଭ୍ୟାସ ସବୁ ସ୍ଵଭାବ ନୁହେଁ । ଆତ୍ମାର ସ୍ଵଭାବ ଉଦ୍ଧୃତ୍ ଗଢ଼ି କରିବା । ସୁତରାଂ ଆତ୍ମାର ଗଢ଼ି ତଳକୁ ହେଲେ ତାହାର ବିଶେଷ କରିବା ମନୁଷ୍ୟର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଏହି ହେତୁ ତଳ ଶ୍ଳୋକ ଏହାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରୁଅଛି ।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ନିଜ ନିଜ ବିଷୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରୀତି ଓ ଦ୍ଵେଷଭାବ ଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ବଣ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ସେ ସବୁ ମନୁଷ୍ୟର ପଥର କଣ୍ଠକ ଭୂଲ୍ୟ । ୩୪ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଜାନର ବିଷୟ ଶୁଣିବା, ଯାହା ଭଲ ଶୁଣାଯାଏ ତାହା ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ଧାବିତ ହୁଏ, ଏହା ‘ପ୍ରୀତି’ ଏବଂ ଯାହା ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ନ ଲାଗେ ତାହା ଶୁଣିବାକୁ ଅନିଚ୍ଛା ଅର୍ଥ ‘ଦ୍ଵେଷ’ ଏହା ସ୍ଵଭାବ ଅଟେ । ଏପରି କହି ଭ୍ରାତା ଦ୍ଵେଷର ବଣିଭୂତ ନ ହୋଇ ବରଂ ତହିଁର ବିଶେଷ କରିବା ଉଚିତ । ପୁଣି ଦୁଃଖରୁ ଅଲଗା ରହିବା ଆତ୍ମାର ସ୍ଵଭାବ । ଏହି ସ୍ଵଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପଦ୍ମସ୍ଵଭାବକୁ ହେବ ।

ପରଧର୍ମ ସ୍ଵଳ୍ପ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାଠାରୁ ନିଜ ଧର୍ମ ଯେତେ ଦୁଃଖପ୍ରଦ ହେଉ ପଛକେ ତାହା ଅଧିକ ଶ୍ରେୟ । ସ୍ଵଧର୍ମରେ ବରଂ ମୃତ୍ୟୁ ଭଲ କିନ୍ତୁ ପର ଧର୍ମ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନକ ଅଟେ । ୩୫ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ସମାଜରେ ଜଣକର ଧର୍ମ ଝାଡ଼ୁ ଦେବାର ହେଲେ ଅନ୍ୟ ଜଣକର ଧର୍ମ ହସାବ ରଖିବା ହୋଇଥାଏ । ହସାବ ରଖିବା ଲୋକକୁ ସମସ୍ତେ ଉତ୍ତମ କହି ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ଝାଡ଼ୁ ଦେଉଥିବା ଲୋକ ଯଦି ତାର ନିଜ ଧର୍ମ ଛାଡ଼ିଦିଏ, ତେବେ ସେ ଧର୍ମଭ୍ରଷ୍ଟ ହୁଏ, ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ସମାଜର ଅନିଷ୍ଟ ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ସେବାର ମୂଲ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ନିଷ୍ଠାନୁସାରେ ଭିନ୍ନ ନିରୂପଣ କରନ୍ତି । ସେଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର ମୂଲ୍ୟ ସମାନ । ଦୁହେଁ ଭବିଷ୍ୟତର ବୁଦ୍ଧି ରଖି ନିଜ ଜିଜ୍ଞାସା ସେବା କାର୍ଯ୍ୟ ପାଳନ କଲେ ଦୁହେଁ ସମାନ ଭାବରେ ମୋକ୍ଷର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ପାରିବେ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ ବାସ୍ତବ୍ୟ ! ମନେକର ବଳପୁରୀର ଟାଣି ନେଲୁଣର ମନୁଷ୍ୟର ଇଚ୍ଛା ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଏଠାର କାହାର ପ୍ରେରଣାରେ ପାପ କରେ ?

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ—ରଜୋଗୁଣରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏହି କାମ, କ୍ରୋଧ ଏପରି କରନ୍ତି । ଏହାକାର ଉଦର କେତେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏମାନେ ମହାପାପ । ଏମାନଙ୍କୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଲୋକରେ ମହାଶୟ ବୋଲି ଜାଣ । ୩୭ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ଶକ୍ତି ତାହାର ଅନ୍ତରରେ ଅଛି । ସେମାନଙ୍କୁ କାମ ବୁଦ୍ଧି, କ୍ରୋଧ ବୁଦ୍ଧି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ।

ଯେପରି ଧୂଆଁ, ନିଆଁ, ଧୂଳି ଦ୍ୱାରା ଦର୍ପଣ ଏବଂ ଚର୍ମ ଦ୍ୱାରା ଗର୍ଭ ଆବୃତ ଥାଏ ସେହିପରି କାମାଦି ରୂପକ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଏହି ଶ୍ରେଣୀ ଲୋକ ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ୩୮ ।

ସଦା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଏହି କାମରୂପୀ ଅର୍ଜୁନ ନିତ୍ୟ ଶକ୍ତି ଅଟେ । ତଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାନମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଲୋକହୋଇ ରହିଥାଏ । ୩୯ ।

ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ରୀ, ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧି ଏହି ଶବ୍ଦର ନିବାସ ସ୍ଥଳ । ଏହି ସବୁ
ସମ୍ପାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଜ୍ଞାନକୁ ଛାକି ରଖି ଦେହଧାରୀକୁ ମୁକ୍ତି ଦେଇ କରାଏ । ୪୦ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାବ ସମ୍ପାଦକ ହୋଇ ମନ
ମଳିନ ହୁଏ, ତେଣୁ ବିବେକ ଶକ୍ତିର ହ୍ରାସ ହୁଏ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ
ଲୋପ ପାଏ । (୨ୟ ଅ, ୨୨—୨୪ ଶ୍ଳୋକ ଦେଖ)

ହେ ଭରତର୍ଷଭ ! ଏଣୁ ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରଥମେ ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଦମନ କରି
ଜ୍ଞାନ ଓ ଅନୁରାଗକୁ ନାଶ କରୁଥିବା ଏହି ପାପୀକୁ ତ୍ୟାଗ କର । ୪୧ ।

ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ରୀଗଣ ସୂକ୍ଷ୍ମ, ସେମାନଙ୍କଠାରୁ ମନ ଅଦୂର ସୂକ୍ଷ୍ମ, ମନଠାରୁ
ବୁଦ୍ଧି ଅଦୂର ସୂକ୍ଷ୍ମ, ଏବଂ ଏହି ବୁଦ୍ଧିଠାରୁ ପୁଣି ଯେ ଅଧିକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ତାହା
ଅସ୍ଥା ଅଟନ୍ତି । ୪୨ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଅତଏବ ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବଶୀଭୂତ ହେଲେ ସୁସ୍ମରୁଣୀ
କାମକୁ ଜଣିବା ଅତି ସହଜ ହୁଏ ।

ଏହିପରି ବୁଦ୍ଧିଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅସ୍ଥାକୁ ଚିହ୍ନି ଏବଂ ଅସ୍ଥାଦ୍ଵାରା
ମନକୁ ବଶ କରି ହେ ମହାବାହୋ, କାମରୂପକ ଦୁର୍ଜୟ ଶତ୍ରୁକୁ
ସଂହାର କର । ୪୩ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ଦେହ ସ୍ଥିତି ଅସ୍ଥାକୁ ଜାଣେ, ମନ
ତାହାର ବଶୀଭୂତ ହୁଏ, ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ବଶରେ ଆଉ ରହେ ନାହିଁ ।
ମନକୁ ଜୟ କଲେ କାମ କ'ଣ କରିପାରେ ?

ଓ ତତ୍ ସତ୍ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପ୍ରୀତାରୂପୀ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍
ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାକୁର୍ଦ୍ଧନ ସମ୍ବାଦର କର୍ମଯୋଗ
ନାମକ ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୪)

ଜ୍ଞାନ କର୍ମ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟର ବହୁତ ଅଲେଖନା କରାଯାଇଅଛି ଏବଂ ଭଲ ଭଲ ପ୍ରକାର କେତେକ ଯଜ୍ଞକୁ ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ୍ କହଲେ—ଏହି ଅବିନାଶୀ ଯୋଗ ମୁଁ ବିବସ୍ଥାନକୁ କହିଥିଲି । ବିବସ୍ଥାନ (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ମନୁକୁ ଏବଂ ମନୁରପ୍ତକୁ କହିଥିଲେ । ୧ ।

ରାଜର୍ଷିମାନେ ଏହିପରି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଏହାକୁ ଜାଣୁଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ ସେହି ଯୋଗ ଲେପ ପାଇଅଛି । । ୨ ।

ସେହି ସ୍ଵରାଜନ ଯୋଗ ଅଳ୍ପ ମୁଁ ପୁଣି ତୁମ୍ଭକୁ କହିଅଛି, କାରଣ ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଭକ୍ତ ଓ ସଖା; ଅତୁର ମଧ୍ୟ ଏହା ଏକ ଅତି ଉତ୍ତମ ମର୍ମ କଥା ଅଟେ । ୩ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ଅପଣଙ୍କ ଜନ୍ମ ଏବେ ଏବଂ ବିବସ୍ଥାନଙ୍କ ଜନ୍ମ ପୂର୍ବରୁ ହୋଇଅଛି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଏହାକୁ ପ୍ରଥମେ ଅପଣ କହୁଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ କିପରି ଜାଣିବି ? । ୪ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ—ହେ ଅର୍ଜୁନ, ତୁମ୍ଭର ଓ ମୋର ବହୁତ ଜନ୍ମ ରାତି ଗଲାଣି । ତାହା ସବୁ ମୁଁ ଜାଣେ, କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭେ ତାହା ଜାଣ ନାହିଁ । ୫ ।

ମୋର ଜନ୍ମ ନାହିଁ, କନ୍ୟା ମରଣ ନାହିଁ, ମୁଁ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଭିତର, ତଥାପି ମୁଁ ମୋର ସ୍ଵଭାବର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ନିଜ ମାୟାରେ ଜନ୍ମ ହୁଏ । ୬ ।

• ଦେ ଭରତ, ସେତେବେଳେ ଧର୍ମର ଗ୍ଳାନ ହୁଏ ଏବଂ ଅଧର୍ମ ପ୍ରବଳ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରେ । ୭ ।

ସାଧୁ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ରକ୍ଷା ଓ ଦୁଷ୍ଟଜନମାନଙ୍କ ବିନାଶ ତଥା ଧର୍ମର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରେ । ୮ ।

ଚିଷ୍ଟଣୀ—ଏଥିରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଶ୍ୱାସନା ଏବଂ ସତ୍ୟ ତଥା ଧର୍ମ ସେ ଅବଚଳିତ ତାହାର ପ୍ରତିଜ୍ଞା ରହିଅଛି । ଏହି ଜଗତରେ କୁଅର ଏବଂ ଭୃଷ୍ଟ ଲାଗି ରହିଅଛି । କିନ୍ତୁ ଶେଷରେ ଧର୍ମରହିଁ କିମ୍ବ ହୁଏ । ସତ୍ୟର ବିନାଶ ନାହିଁ, ତେଣୁ ସାଧୁର ନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅସତ୍ୟର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ ତେଣୁ ଦୁଷ୍ଟର ବିନାଶ ହୁଏ । ଏହା ଜାଣି କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱର ଅଭିମାନ ରଖି ମନୁଷ୍ୟ ହଂସା କରିବା କିମ୍ବା ଦୁରାଗତ୍ୟ ହେବା ମଧ୍ୟ ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଗହନ ମାୟା ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଯାଉଅଛି । ଏହାହିଁ ଅବତାର ଅଥବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଜନ୍ମ । ସ୍ୱରୂପତଃ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ଜନ୍ମ ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ ।

ମୋର ଦବ୍ୟ ଜନ୍ମ ଓ କର୍ମର ରହସ୍ୟ ଏହିପରି ଅଟେ । ଏହାକୁ ଜାଣିଥିବା ଲୋକ ହେ ଅଜୁନ, ମୃତ୍ୟୁରେ ଆଉ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କି କରି ମୋତେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୯ ।

ଚିଷ୍ଟଣୀ—କାରଣ ଈଶ୍ୱର କେବଳ ସତ୍ୟର କିମ୍ବ କରନ୍ତି । ଏପରି ବିଶ୍ୱାସ ମନୁଷ୍ୟର ଦୃଢ଼ ହୋଇଗଲେ, ସେ ଆଉ ସତ୍ୟକୁ କଦାପି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଶୀ ଧାର ଭାବରେ ଦୁଃଖ ସନ୍ଧ୍ୟା କରେ ଏବଂ ମମତା ରହିତ ହେବା ହେତୁରୁ ଜନ୍ମମରଣରୂପକ ଚକ୍ରରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଠାରେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ରହେ ଏବଂ ତାହାଙ୍କ ଠାରେ ଲୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।

ପ୍ରୀତି, ଭୟ ଓ ହୋଧକୁ ଛାଡ଼ି ମୋ'ଠାରେ ଧ୍ୟାନ ରଖି, ମୋହର ଅଶ୍ରୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଏବଂ ଜ୍ଞାନରୂପୀ ତପହାର ପବିତ୍ରତା ଲଭ କରିଥିବା ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋର ସ୍ମରଣକୁ ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି । ୧୦ ।

ଯେ ଯେପରି ଭାବରେ ମୋର ଅଶ୍ରୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ମୁଁ ତାହାକୁ ସେହି ପ୍ରକାର ଫଳ ଦେଇଥାଏ । ଯେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ହେଲେ ହେ ପାର୍ଥ, ମନୁଷ୍ୟ ମୋର ମାର୍ଗକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ଶାସନାଧୀନ ହୋଇ ରହୁଅଛି । ୧୧ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବାନ ନିୟମକୁ କେହି ଭଙ୍ଗ କରି ପାରେ ନାହିଁ, ଯାହା ବୁଦ୍ଧି, ତାହା କାଟିବ, ଯେପରି କରିବ ସେପରି ପାଇବ; ଭଗବାନ ନିୟମରେ ତଥା କର୍ମର ନିୟମରେ କିଛି ଅପବାଦ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ସମାନ ପରିମାଣରେ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜର ଯୋଗ୍ୟତା ଅନୁସାରେ ନ୍ୟାୟ ପା'ନ୍ତି ।

କର୍ମଫଳରେ ଅଶ୍ରୁ ରଖି ମନୁଷ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ର ସଂସାରରେ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ପୂଜା କରେ । ଏହି ହେତୁରୁ ସେ ତାହାର କର୍ମଫଳ ଅଭିଶୀଘ୍ର ଏହି ମନୁଷ୍ୟ ଲୋକରେ ପାଇଥାଏ । ୧୨ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଦେବତା କହିଲେ ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ ଭଲ ବରୁଣାଦି ବ୍ୟକ୍ତି-ବିଶେଷଙ୍କୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ଦେବତା କହିଲେ ଭଗବାନର ଅଂଶରୂପକ ଶକ୍ତି, ଏହି ଅର୍ଥରେ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେବତା । ବାସ୍ତବ, ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଆଦି ମହାନ ଶକ୍ତିମାନେ ଦେବତା । ସେମାନଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟସନା କଲେ ଇନ୍ଦ୍ର-ସଂସାରରେ ଅଭିଶୀଘ୍ର ଫଳ ମିଳୁଥିବାର ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଦେଖୁଅଛୁଁ । କିନ୍ତୁ ସେହି ଫଳ କ୍ଷଣିକ । ତାହା ଆତ୍ମାକୁ ସନ୍ତୋଷ ଦେଇ ନ ପାରିବା ପୁଣି ମୋକ୍ଷ ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ଦେବ କିପରି ?

ଗୁଣ ଓ କର୍ମର ବାହ୍ୟ ଅନୁସାରେ ମୁଁ ଚାହେଁ କର୍ମ ପୂର୍ବେ କର-
ଅଛି । ମୁଁ ତାହାର କର୍ତ୍ତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ଅବନୀତୀ
ଅକର୍ତ୍ତା ବୋଲି ଜାଣିବ । ୧୩ ।

କର୍ମ ମୋତେ ସ୍ପର୍ଶ କରେ ନାହିଁ । କର୍ମ ଫଳରେ ମୋର ସ୍ବଭା-
ବ ଥାଏ । ଏହିପରି ଉତ୍ତମ ରୂପେ ମୋତେ ଯେ ଜାଣନ୍ତି ସେ କର୍ମ
ଦ୍ବାରା ବାଧିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୪ ।

ଟିପ୍ପଣୀ:—କାରଣ କର୍ମ କର ମଧ୍ୟ ଅକର୍ମୀ ହୋଇ ରହିବାର
ସଙ୍ଗୋହୁଁ ଥିବା ଅଦର୍ଶ ମନୁଷ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଛି । ସମସ୍ତ କର୍ମର କର୍ତ୍ତା
ଭବର । ଅମ୍ଭେମାନେ କେବଳ ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର । ଏପରି ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମିଲେ
କର୍ତ୍ତୃତ୍ବର ଅଭିମାନ ଆଉ କିପରି ହୋଇପାରେ ?

ଏହା ଜାଣି ପୂର୍ବେ ମୁମୁକ୍ଷୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ କର୍ମ କରଅଛନ୍ତି । ଅତଏବ
ସେହି ପୂର୍ବ ସୁରୂପମାନେ ଯେଉଁ ପରି ସଦାକା କର ଅସି ଅଛନ୍ତି ତୁମ୍ଭେ
ସେହିପରି କର । ୧୫ ।

କର୍ମ କଣ ଏବଂ ଅକର୍ମ କଣ, ଏ ବିଷୟରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଜ୍ଞାନ-
ମାନକର ଭ୍ରମ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ମୁଁ ତୁମ୍ଭକୁ ସେହି କର୍ମ ବିଷୟ
ଉତ୍ତମ ରୂପେ କହିବି । ତାହା ଜାଣିଲେ ତୁମ୍ଭେ ଅଗ୍ରଭର ରକ୍ଷା
ପାଇବ । ୧୬ ।

କର୍ମ, ବିଷୟ କର୍ମ ଓ ଅକର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ କଣ ତାହା ଜାଣିବା
ଉଚିତ । କାରଣ କର୍ମର ଗତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁ ଅଟେ । ୧୭ ।

କର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଅକର୍ମ ଏବଂ ଅକର୍ମ ମଧ୍ୟରେ କର୍ମ ଯାହାକୁ ଦେଖି
ଯାଏ, ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ବୁଦ୍ଧିମାନ । ସେହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗୀ ଏବଂ
ସେହି ପୁଣ୍ୟ କର୍ମୀ । ୧୮ ।

ଟିପଣୀ:—କର୍ମ କଲେ ମଧ୍ୟ ଯେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱର ଅଭିମାନ ରଖେ ନାହିଁ ତାହାର କର୍ମ ଅକର୍ମ । ଯେ କର୍ମକୁ ବାହ୍ୟତଃ ତ୍ୟାଗ କରି ମନେ ମନେ କର୍ମର ଅଂଶୁଳତା ନିର୍ମାଣ କରେ ତାହାର ଅକର୍ମ ମଧ୍ୟ କର୍ମ ଅଟେ । ପକ୍ଷାଘାତ ହୋଇଥିବା ଲୋକ ଇଚ୍ଛା କର—ଅଭିମାନ ପୁଷ୍ପକ ଅବଳ ଅଙ୍ଗକୁ ହଲାଇଲେ ସେହି ଅଙ୍ଗ ହଲେ । ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ ଅଙ୍ଗଟି ଏହି ହଲିବା ବିସ୍ମାର କର୍ତ୍ତା ହେଲା; କିନ୍ତୁ ଅସ୍ମାର ଗୁଣ “ଅକର୍ତ୍ତା” । ଯେ ମୋହ ବଶତଃ ନିଜକୁ କର୍ତ୍ତା ବୋଲି ମନେ କରେ, ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଯେପରି କି ତାହାର ଅସ୍ମାକୁ ପକ୍ଷାଘାତ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ସେ କେବଳ ଅଭିମାନରେ କର୍ମ କରୁଅଛି । ଏହିପରି ଭାବରେ ଯେ କର୍ମର ଗତି ଜାଣନ୍ତି ତାହାକୁ ବୁଦ୍ଧିମାନ, ଯୋଗୀ ଏବଂ କର୍ତ୍ତବ୍ୟପରାୟଣ ବ୍ୟକ୍ତି ବୁଝାଯାଏ । ମୁଁ କରୁଛି ଏପରି ଭାବିବା ଲୋକେ କର୍ମ ଅକର୍ମ ଭେଦ ଭୁଲି ଯାନ୍ତି ଏବଂ ସାଧନର ଭଲ ମନ୍ଦ ବଶ୍ୱର କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଅସ୍ମାର ପ୍ରାକ୍ତବିକ ଗତି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ । ସୁତରାଂ ମନୁଷ୍ୟ ନୀତିମାର୍ଗ ଛାଡ଼ିଲେ ତାହା ଭିତରେ ଅହଂଭାବ ନିସ୍ତୟ ଅଛି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । କାରଣ ଅଭିମାନ ଶୂନ୍ୟ ପୁରୁଷର କର୍ମ ସଦୃଶେ ସାହି କ ହୋଇଥାଏ ।

ଯାହାଙ୍କର ସର୍ବପ୍ରକାର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କାମନା ଓ ସଂକଳ୍ପ ଶୂନ୍ୟ ସେ କର୍ମକୁ ଜ୍ଞାନରୂପ ଅଗ୍ନିରେ ଦଗ୍ଧ କରି ଅଛନ୍ତି । ଏପରି ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନୀ ମାନେ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି କହନ୍ତି । ୧୯ ।

ଯେ କର୍ମଫଳକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି ସେ ସର୍ବଦା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଏବଂ ଯେ କାହାର ଅଗ୍ରସ୍ତୁର ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତି ନାହିଁ କର୍ମରେ ବୁଝି ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ୨୦ ।

ଟିପଣୀ:—ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାକୁ କର୍ମ ବନ୍ଧନ ଭୋଗିବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯେ ଅଶାରଦ୍ୱିତ, ଯାହାଙ୍କର ମନ ନିଜର ବଣିବୁତ, ଯେ ସର୍ବସଂଗ୍ରହ

ପରତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଯାହାଙ୍କ ଶରୀର କେବଳ କର୍ମ କରେ ସେ କର୍ମ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଦୋଷ ସ୍ପର୍ଶ କରେ ନାହିଁ । ୨୧ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଅଭିମାନପୁରକ କରୁଥିବା କର୍ମ, ଯେତେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଧନରେ ପକାଏ । ଉତ୍ତରାଶ୍ରମ ବୃଦ୍ଧରେ ଅଭିମାନଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ସେହି କର୍ମ କଲେ ତାହା ବନ୍ଧନରହୁତ ହୁଏ । ଯାହାଠାରେ ମୁଁ ଭ୍ରାତ ଏକାବେଳକେ ଶୂନ୍ୟ, ତାହାର କେବଳ ଶରୀର କର୍ମ କରେ । ଶୋଇଥିବା ମନୁଷ୍ୟର କେବଳ ଶରୀର କାମ କରୁଛି ବୋଲି ବୁଝାଯାଇ ପାରେ । ଯେଉଁ କଏଦୀ ବଳାଙ୍ଗାରରେ ଏବଂ ନିଜର ଅନିଚ୍ଛା ସତ୍ତ୍ୱେ କର୍ମ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ, ତାହାର କେବଳ ଶରୀର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ସେହିପରି ସେ ନିଜର ଇଚ୍ଛାନୁସାରେ ଉତ୍ତରାଶ୍ରମ କଏଦୀ ହୁଏ ତାହାର କେବଳ ଶରୀର କର୍ମ କରେ । ସେଠାରେ ତାହାର ନିଜକୁ ନ ଥାଏ । ଉତ୍ତର କର୍ମପ୍ରେରକ ଅଟନ୍ତି ।

ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯାହା ମଳିନୀ ତହିଁରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ସେ ସ୍ୱର୍ଗ ଦୁଃଖାଦି ଦୁର୍ଗୁରୁ ମୁକ୍ତି, ସେ ଦ୍ୱେଷରହୁତ ଏବଂ କର୍ମର ସଫଳତା ଓ ନିଷଳତା ବିଷୟରେ ସେ ସମରାଧୀନ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି କର୍ମ କଲେ ମଧ୍ୟ କର୍ମ ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୨ ।

ସେ ଅଶକ୍ତଶୂନ୍ୟ, ଯାହାଙ୍କ ଚିତ୍ତ ଜ୍ଞାନମୟ, ସେ ମୁକ୍ତି ଏବଂ ସେ କେବଳ ଯଜ୍ଞ ନିମିତ୍ତ କର୍ମ କରନ୍ତି ତାହାଙ୍କର ସମସ୍ତ କର୍ମ ଲକ୍ଷ୍ମ-ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ୨୩ ।

ଯଜ୍ଞରେ ଅର୍ପଣ ଏହା ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ, ହବନ ବସ୍ତୁ ହବି ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ, ବ୍ରହ୍ମ-ରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ହବନ କରିବା ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମ । ଏହି ପ୍ରକାର କର୍ମ ସହୁତ ବ୍ରହ୍ମକୁ ସେ ମିଳନ କରି ପାରିଛନ୍ତି କେବଳ ସେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ପାନ୍ତି । ୨୪ ।

ଅନ୍ୟ କେତେକ ଯୋଗୀ ଦେବତା ପୂଜାଦ୍ୱାରା ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି, ଅନ୍ୟ ଅନେକେ ବ୍ରହ୍ମରୂପୀ ଅଗ୍ନିରେ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା କେବଳ ଯଜ୍ଞକୁ ହୋମ କରନ୍ତି । ୨୪ ।

ଅପର କେହି କେହି ଶ୍ରବଣାଦି ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ସଂଯମ ରୂପକ ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କେତେକ ଶକ୍ତିବତ୍ ବିଷୟକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଗ୍ନିରେ ହୋମ କରନ୍ତି । ୨୫ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଶୁଣିବା କାର୍ଯ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ସଂଯମ କରିବା ଏକ କଥା ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟବହାର କରି ତଦନୁକୂଳ ପଦାର୍ଥ ସମୂହକୁ ଇଶ୍ୱରଙ୍କର ପ୍ରୀତିନିମିତ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଅନ୍ୟ ଏକ କଥା । ଯଥା—ବଜନ ପ୍ରଭୃତି ଶୁଣିବା । ବାସ୍ତବରେ ଏହି ଉଭୟ ବିଷୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କେହି କେହି ଜ୍ଞାନାଲୋକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୋଇଥିବା ଅସ୍ୱପ୍ନାବସ୍ଥାରେ ଯୋଗାଗ୍ନିରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକର୍ମ ଓ ପ୍ରାଣକର୍ମ ସମୂହକୁ ହୋମ କରନ୍ତି । ୨୬ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଅର୍ଥାତ୍ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଠାରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇଯାନ୍ତି ।

ଏହିପରି ଭାବରେ କେହି ଯଜ୍ଞ ନିମିତ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅର୍ପଣ କରନ୍ତି, କେହି ତପ ଅଭିରଣ କରନ୍ତି । କେତେକ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଯୋଗ ସାଧନ କରନ୍ତି; କେତେକ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ ଓ ଜ୍ଞାନଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି । ଏମାନେ ସମସ୍ତେ କଠିନ ବ୍ରତଧାରୀ, ପ୍ରସନ୍ନଶୀଳ ଯାଜ୍ଞିକ ଅଟନ୍ତି । ୨୭ ।

ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରାଣାୟାମରେ ତପ୍ତ ରହି ଅପାଳବାୟୁଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣବାୟୁକୁ ହୋମ କରନ୍ତି, ଏବଂ ପ୍ରାଣବାୟୁଦ୍ୱାରା ପୁଣି ଅପାଳକୁ ହୋମ କରନ୍ତି । ଅଥବା ପ୍ରାଣ ଅପାଳ ଉଭୟକୁ ଅବରୋଧ କରନ୍ତି । ୨୮ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଏହିପରି ତିନି ପ୍ରକାରର ପ୍ରାଣାୟାମ ଅଛି । ସଂସ୍କୃତରେ ଯାହାକୁ ପ୍ରାଣବାୟୁ ବୃଦ୍ଧାୟାଏ ଗୁଳଗୁଟି ଭାଷାରେ ତାହାର ଅର୍ଥ ଠିକ ଓଲଟା । ଭିତରୁ ବାହାରକୁ ବାହାରୁଥିବା ବାୟୁକୁ ପ୍ରାଣବାୟୁ କହନ୍ତି । ଅମ୍ଳେମାନେ ଯାହାକୁ ବାହାରୁ ଭିତରକୁ ନେଉଁ ତାହାକୁ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଅକ୍ସିଜେନ୍ ନାମରେ ଜାଣୁ ।

ଅପର କେତେକ ଅନ୍ଧାରକୁ ସଂଯମ କରି ପ୍ରାଣକୁ ପ୍ରାଣରେ ହୋମ କରନ୍ତି । ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ନିଜର ପାପକୁ କ୍ଷୟ କରି ପାରିବନ୍ତି ସେ ଏହି ପ୍ରକାର ଯଜ୍ଞମାନଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତି । ୩୦ ।

ହେ କରୁଷତ୍ତମ, ଯଜ୍ଞରୁ ବଞ୍ଚିଥିବା ଅମୃତକୁ ଯେ ଭୋଜନ କରନ୍ତି ସେ ସନାତନ ବ୍ରହ୍ମ ଲଭି କରନ୍ତି । ଯଜ୍ଞ ନ କରୁଥିବା ଲୋକର ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ପରଲୋକରେ ବା ସ୍ଥାନ ହେବ କିପରି ? । ୩୧ ।

ଏହିପରି ବହୁ ପ୍ରକାରର ଯଜ୍ଞର ବିଷୟ ବେଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସେ ସବୁ କର୍ମରୁ ଉତ୍ତମ ବୋଲି ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ । ଏହିପରି ଭାବରେ ସମସ୍ତ ଜାଣି ତୁମ୍ଭେ ମୋକ୍ଷଲାଭ କରିବ । ୩୨ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଏଠାରେ କର୍ମର ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥ ଅଛି । ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମ କହିଲେ ଏଠାରେ ଶାରୀରିକ, ମାନସିକ ଏବଂ ଆତ୍ମିକ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ । ଏପରି କର୍ମ ଯଜ୍ଞବିନା ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଜ୍ଞବିନା ମଧ୍ୟ ମୋକ୍ଷ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହାକୁ ଜାଣି ପାରିବା ଏବଂ ତଦନୁସାରେ ଆଚରଣ କରିବା ଅର୍ଥ ଯଜ୍ଞକୁ ଜାଣିବା । ସାରବତୀ ଏହି ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ଶରୀରକୁ ବୁଦ୍ଧି ଓ ଆତ୍ମାକୁ ଉତ୍ତରକର ସେବା ତଥା ଲୋକସେବା ନିମିତ୍ତ ବ୍ୟବହାର ନ କଲେ ସେ ଶ୍ରେୟ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୁଏ, ଏବଂ ସେ ମୋକ୍ଷ ପାଇବାକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ କେବଳ ବୁଦ୍ଧି ଶକ୍ତିକୁ ସେବାରେ ଲଗାଏ,

ଶରୀର ତଥା ଅନ୍ତାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କରେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣଯାଜ୍ଞିକ ନୁହେଁ । ଏହି ସବୁ ଶକ୍ତି ମିଳିତ ନ ହେଲେ ପରୋପକାରପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ନ କଲେ ଲୋକ ସେବା କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ଶରୀର, ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ଆତ୍ମା ଏହି ତିନି ଗତିକୁ ସମତ୍ତ୍ୱାବରେ ବିକାଶ କରିବା ସେବକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।

ହେ ପରମାତ୍ମା, ଦ୍ରବ୍ୟଯଜ୍ଞ ଅପେକ୍ଷା ଜ୍ଞାନ ଯଜ୍ଞ ବହୁତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, କାରଣ ହେ ପାର୍ଥ, ସମସ୍ତକର୍ମ ଜ୍ଞାନରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଅଛି । ୩୩ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ପରୋପକାର ବୁଦ୍ଧିରେ ଦେବାଦ୍ରବ୍ୟକୁ ବୁଝି ସମୁଦ୍ଧି ଦିଅ ନଗଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ତାହା ବଡ଼ ଅନିଷ୍ଟକର ହୁଏ । ଏହା କିଏ ନ ଜାଣେ ? ଉତ୍ତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟବଶିଷ୍ଟ କର୍ମରେ ଜ୍ଞାନ ସଂଯୁକ୍ତ ହେଲେ ତାହା ଶେଷ ପାଏ । ଏଥିପାଇଁ ସମସ୍ତ କର୍ମର ପୂର୍ଣ୍ଣବୁଦ୍ଧି ଜ୍ଞାନରେ ପରିସମାପ୍ତ ହୁଏ ।

ଅତଏବ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞ ଜ୍ଞାନ ଜନମାନଙ୍କର ସେବା କରି ଏବଂ ନମ୍ରତ୍ୱାବରେ ବିବେକ ପାଶରେ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ତୁମ୍ଭେ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କର । ସେମାନେ ତୁମ୍ଭର ଜିଜ୍ଞାସାକୁ ତୃପ୍ତ କରିବେ । ୩୪ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ପ୍ରଣିପାତ, ପରପ୍ରଶ୍ନ ଓ ଯେବା ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତିର ଏହି ତିନୋଟି ସର୍ତ୍ତକୁ ଅଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧ୍ୟାନ ରଖିବା ଉଚିତ । ପ୍ରଣିପାତ ଅର୍ଥାତ୍ ନମ୍ରତା ଓ ଭବ୍ୟତା, ପରପ୍ରଶ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଶ୍ନ କରିବା । ସେବା ଭାବ ନ ଥାଇ ନମ୍ରତା ଶୁଷାମୟରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପୁଣି ଅନ୍ୱେଷଣ ନ କଲେ ଜ୍ଞାନ ମିଳିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଅତଏବ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଦ୍ଧି ନ ପାରିବ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅତି ନମ୍ରତ୍ୱାବରେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଥିବା ଦରକାର । ଏହାହିଁ ଜିଜ୍ଞାସାର ଲକ୍ଷଣ । ଏଥିରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ମୂଳ ଅଟେ । ଯାହା ପ୍ରତି ଶୁଦ୍ଧ ନ ଥାଏ ତା ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ

ନମ୍ରତା ଅସେ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତା' ପ୍ରତି ସେବା ଭବ ଅଭି ବୃଥାକୁ
ଅସିବ ?

ଏହି ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କଲେ ହେ ପାଣ୍ଡବ, ତୁମ୍ଭର ଏପରି ମୋହ ଅଭି
ରହିବ ନାହିଁ । ସେହି ଜ୍ଞାନ ବଳରେ ତୁମ୍ଭେ ସକଳ ପଦାର୍ଥକୁ ନିଜ
ଚିତ୍ତରେ ଏବଂ ମୋ ଚିତ୍ତରେ ଦେଖି ପାରବ । ୩୫ ।

କୃଷ୍ଣା—“ଯଥା ପିଣ୍ଡେ ତଥା ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ” ଏହାହିଁ ଅର୍ଥ ଅଟେ ।
ଯେ ଅମୃଦର୍ଶନ ଲାଭ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେ ନିଜର ଆତ୍ମା ଓ ପରର ଆତ୍ମା
ମଧ୍ୟରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ଦେଖି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ତୁମ୍ଭେ ପାପୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ପାପୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ
ଜ୍ଞାନରୂପକ ନୌକାଦ୍ୱାରା ସବୁ ପାପକୁ ପାର ହୋଇଯିବ । ୩୬ ।

ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଯେପରି ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ଅଗ୍ନି କାଷ୍ଠକୁ ଭସ୍ମ
କରିଦେଏ ସେହିପରି ଜ୍ଞାନରୂପୀ ଅଗ୍ନି ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ଭସ୍ମ କରିଦେଏ । ୩୭ ।

ଏ ସଂସାରରେ ଜ୍ଞାନପରି ପବିତ୍ର ଅଭି କିଛି ନାହିଁ ।
ଯୋଗ ଓ ସମୟରେ ପୁଣିତା ଲାଭ କରିଥିବା ପୁରୁଷ ଯଥା ସମୟରେ ନିଜ
ନିଜ ଚିତ୍ତରେ ସେହି ଜ୍ଞାନକୁ ଲାଭ କରନ୍ତି । ୩୮ ।

ଶ୍ରଦ୍ଧାବାନ୍, ଉତ୍ସରପରଯୁକ୍ତ ଓ କିତେନ୍ଦ୍ରିୟ ପୁରୁଷ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ
କରନ୍ତି ଏବଂ ଜ୍ଞାନଲାଭ କରି ଶୀଘ୍ର ପରମ ଶାନ୍ତି ପାନ୍ତି । ୩୯ ।

ମାତ୍ର ଯାହାର ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଶ୍ରଦ୍ଧା ନାହିଁ, ଯେ ସଂଶୟାନ୍ତ୍ରସ୍ତ,
ସେପରି ଲୋକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ସଂଶୟାତ୍ମକ ଲୋକର ଇହଲୋକ
କିମ୍ବା ପରଲୋକ କୌଣସିଠାରେ ସୁଖ ନାହିଁ । ୪୦ ।

ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ସମସ୍ତ ରୂପକ ଯୋଗଦ୍ୱାରା କର୍ମକୁ ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ମଫଳକୁ
ତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସଂଶୟକୁ ହେଦନ କରିଛନ୍ତି,

ସେପରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୁଭକୁ ହେ ଧନଞ୍ଜୟ ! କର୍ମ ଆଉ ବନ୍ଧନରେ ପକାଏ ନାହିଁ । ୪୧ ।

ଅତଏବ ହେ ଭାରତ, ଅଜ୍ଞାନରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ସଂଶୟକୁ ଅସୃଜାନରୂପୀ ଶତ୍ରୁଗନ୍ଧାରୀ ନାଶକର ଯୋଗ ଉପା ସମସ୍ତ ଧାରଣ କରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୁଅ । ୪୨ ।

୫ ତତ୍ତ୍ୱସତ୍

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍‌ଗୀତାରୂପୀ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ଶାକ୍ତସ୍ତାଙ୍କୁ ନ ସମ୍ବାଦର ଜ୍ଞାନ କର୍ମ ସଂଲ୍ୟାସ ଯୋଗ ନାମକ ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୫)

କର୍ମସଂଲ୍ୟାସ ଯୋଗ ।

କର୍ମଯୋଗ ଚିନା କର୍ମସଂଲ୍ୟାସ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ବାସ୍ତବରେ ଉଭୟ ଏକ ବସ୍ତୁ ଅଟେ । ଏହା ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବୁଝା ଦେବାଅଛି ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ କୃଷ୍ଣ, କର୍ମତ୍ୟାଗକୁ ଏବଂ ପୁଣି କର୍ମଯୋଗକୁ ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରଶଂସା କରୁଅଛ । ଏହି ଉଭୟ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁଟି ଶ୍ରେୟସ୍କର ତାହା ତୁମ୍ଭେ ଯଥାର୍ଥ ଭାବରେ ନିଷ୍ପତ୍ତି କରି ବୁଝ । ୧ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ—କର୍ମର ତ୍ୟାଗ ଏବଂ ଯୋଗ ଉଭୟ ମୋକ୍ଷପ୍ରଦ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ କର୍ମ-ସଂଲ୍ୟାସ ଅପେକ୍ଷା କର୍ମଯୋଗ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ । ୨ ।

ଯେ ହେଷ୍ଟ କରନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା କାମନା ରଖନ୍ତି ନାହିଁ ତାହାଙ୍କ ନିତ୍ୟ ସଂଲ୍ୟାସୀ ବୋଲି ଜାଣିବ । ଯେ ସୁଖ ଦୁଃଖାଦି ସ୍ବିକ୍ଷରୁ ମୁକ୍ତ, ସେ ସଦ୍‌ବ୍ରତରେ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ଲାଭ କରନ୍ତି । ୩ ।

ଝିପ୍ପଣୀ—ତାପୁରୀ ଏହି ସେ କର୍ମତ୍ୟାଗ ସନ୍ଧ୍ୟାସର ଯଥାର୍ଥ ଲକ୍ଷଣ ନୁହେଁ ବରଂ ହୃଦ୍ଯାଗତ ହେବା ଯଥାର୍ଥ ଲକ୍ଷଣ । ମନୁଷ୍ୟ କର୍ମ କରି ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର କର୍ମ ନ କଲେ ମିଥ୍ୟାଗୁଣ ବୋଲି । (ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ ଷଷ୍ଠ ଶ୍ଳୋକ ଦେଖ)

ସାଂଖ୍ୟ ଏବଂ ଯୋଗ ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନ ଓ କର୍ମ, ଏ ଦୁହେଁ ପୃଥକ୍ ବୋଲି ଅଜ୍ଞାନଲୋକେ କହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନମାନେ ତାହା କହନ୍ତି ନାହିଁ । ଏ ଦୁଇଟିରୁ କୌଣସି ଗୋଟିକରେ ନିଷ୍ଠା ରହିପାରିଲେ ଭବିଷ୍ୟର ଫଳ ଲଭ ହୁଏ । ୪ ।

ଝିପ୍ପଣୀ—ଜ୍ଞାନଯୋଗୀ ଲୋକ ସଂଗ୍ରହରୁ ଯା କର୍ମ ଯୋଗର ବିଶେଷ ଫଳ ‘ସଂକଳ୍ପ’ କେବଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । କର୍ମଯୋଗୀ ନିଜର ଅନାସକ୍ତ ଭାବ ହେତୁ ବାହ୍ୟ କର୍ମ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନଯୋଗୀଙ୍କର ଶାନ୍ତି ଅନାୟାସରେ ଭୋଗ କରନ୍ତି ।

ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ସାଂଖ୍ୟମାନଙ୍କୁ ମିଳେ, ସେହି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଯୋଗୀଙ୍କୁ ମିଳେ । ସେ ବ୍ୟକ୍ତି ସାଂଖ୍ୟ ଓ ଯୋଗରୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖନ୍ତି କେବଳ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ସତ୍ୟ ଦେଖନ୍ତି । ୫ ।

ହେ ମହାବାହୋ, କର୍ମଯୋଗ ବିନା କର୍ମତ୍ୟାଗ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ, ମାତ୍ର ସମଭାବାପନ୍ନ ମୁନି ଶୀଘ୍ର ମୋକ୍ଷଲାଭ କରନ୍ତି । ୬ ।

ସେ ଯୋଗ ସାଧକନ୍ତି, ସେ ହୃଦୟରୁ ପବିତ୍ର କରିଛନ୍ତି, ସେ ମନ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ କର୍ମ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ପ୍ରାଣୀସାନଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନେ କରନ୍ତି; ଏପରି ମନୁଷ୍ୟ କର୍ମକଲେ ମଧ୍ୟ ତହିଁରେ ନିଲିପ୍ତ ରହନ୍ତି । ୭ ।

ଦେଖିବା, ଶୁଣିବା, ସ୍ପର୍ଶ କରିବା, ସ୍ପ୍ରାଣ କରିବା, ଖାଇବା, ଚାଲିବା, ଶୋଇବା, ନିଶ୍ୱାସ ମାରିବା, କହିବା, ଦେବା, ନେବା, ଅଖି ବୁଜିବା ଓ ଖୋଲିବା କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ନିଜ ନିଜର

ବାଞ୍ଛି ଅଟେ । ଏପରି ଭାବ ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ଲେଖ “ମୁଁ କିଛି କରୁନାହିଁ” ବୋଲି ବିଶ୍ୱରନ୍ତ । ୮, ୯ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଭିମାନ ଅଛି, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏରୂପ ନିର୍ଲସ୍ପ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବିଷୟାସକ୍ତ ଲେଖ “ମୁଁ ବିଷୟ ଭୋଗ କରୁନାହିଁ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ନିଜ ନିଜର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି” ଏପରି କହିଦେଇ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଏପରି ଅନର୍ଥ କରୁଥିବା ଲେଖ ଗୀତା ବୁଝେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଧର୍ମ କାଶେ ନାହିଁ । ଏହି ବିଷୟକୁ ନିମ୍ନ ଶ୍ଳୋକ ସ୍ପଷ୍ଟ କରୁଅଛି ।

ଯେ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ଠାରେ ସମସ୍ତ କର୍ମ ସମର୍ପଣ କରି ଅସକ୍ତ ତ୍ୟାଗକର କର୍ମ କରନ୍ତି, ପାଣିରେ ଥିବା କମଳ ପତ୍ର (ଜଳରୁ) ନିର୍ଲସ୍ପ ରହୁଥିବାର ସେ ପାତ୍ରରୁ ନିର୍ଲସ୍ପ ରହନ୍ତି । ୧୦ ।

ଯୋଗୀମାନେ ଅସକ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ ଶରୀର, ମନ, ବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କର୍ମ କେବଳ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ପାଇଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରନ୍ତି । ୧୧ ।

ସମତାବାନ୍ ପୁରୁଷ କର୍ମଫଳକୁ ତ୍ୟାଗକର ପରମଶାନ୍ତ ଲାଭ କରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଅସ୍ଥିରଚିତ୍ତ ଲେଖ କାମନାପରାୟଣ ହୋଇ ଫଳରେ ଅସକ୍ତ ରଖି ନିଜନରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ୧୨ ।

ଜିତେନ୍ଦ୍ରିୟ ପୁରୁଷ ମନଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗକର ନବଦ୍ୱାର ବିଶିଷ୍ଟ ନଗରରେ ରହି ମଧ୍ୟ ନିଜେ କିଛି ନକରି କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ କାହାଦ୍ୱାରା କିଛି ନ କରାଇ ସୁଖରେ ଥାଆନ୍ତି । ୧୩ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଦୁଇ କାନ, ଦୁଇ ନାକ, ଦୁଇ ଆଖି, ମଳତ୍ୟାଗ କରିବାର ଦୁଇ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ମୁହଁ, ଏପରି ଶରୀରର ନଅଟି ମୁଖ୍ୟ ଦ୍ୱାର ଅଛି; ନବେଇଁ ଅସଂଖ୍ୟ ଲେଖ କୃପ ସବୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଦ୍ୱାର

ସ୍ମରୁପ । ଏହି ସବୁ ଦ୍ଵାରର ଚୌକିଦାର, ଯେ କି ଏହିସବୁ ବାଟ ଦେଇ
ଯିବା ଅସିବା କରିବା ଅଧିକାରୀମାନଙ୍କୁ ଯିବା ଅସିବା କରିବାକୁ
ଛଡ଼ାଦେଇ ନିଜେ ନିଜର ଧର୍ମ ତଥା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରେ, ତାହା
ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୁହାଯାଏ ଯେ, ଯିବା ଅସିବା କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହାସବୁ
ଗୁଲ୍ଲି ସେଥିରେ ସେ ଭାଗୀଦାର ନୁହେଁ, କେବଳ ସାକ୍ଷୀ । ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର
ସେ କିଛି କରେ ନାହିଁ କିନ୍ତା କରାଏ ନାହିଁ ।

ଜଗଦୀଶ୍ଵର ମନୁଷ୍ୟର କର୍ତ୍ତୃତ୍ଵକୁ ରଚନା କରୁ ନାହାନ୍ତି, କିନ୍ତା
କର୍ମ ମଧ୍ୟ ରଚନା କରୁ ନାହାନ୍ତି । ଅଥବା କର୍ମ ଓ କର୍ମଫଳର
ସଂଯୋଗ ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନ କରୁ ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରକୃତି ଏସବୁ କରୁଅଛି । ୧୪ ।

ଚିତ୍ରଣୀ—ଭଗ୍ନ କର୍ତ୍ତା ନୁହନ୍ତି । କର୍ମର ନିୟମ ଅଚଳ ଏବଂ
ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ଯେ ଯେପରି କରେ, ତାକୁ ସେପରି ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼େ ।
ଏଥିରେ ଭଗ୍ନଙ୍କର ପରମଦୟା ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ନ୍ୟାୟ ରହିଅଛି ।
ଖାଲି ନ୍ୟାୟରେ ଶୁଦ୍ଧ ଦୟା ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଦୟାକର ନ୍ୟାୟର
ବିରୁଦ୍ଧ ତାହା ଦୟା ନ ହୋଇ ବରଂ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟ ପୁଣି
ବିକାଳଦଶୀ ନୁହେଁ । ଏଥିପାଇଁ ଦୟା ତଥା କ୍ଷମା—ଏହାହିଁ ତାହା
ପକ୍ଷରେ ନ୍ୟାୟ । ସେ ନିଜେ ନିରନ୍ତର ନ୍ୟାୟର ପାତ୍ର ହୋଇ କ୍ଷମାର
ଯାତକ ଅଟେ । ସେ ଅନ୍ୟର ନ୍ୟାୟକୁ କ୍ଷମାଦ୍ଵାରା କେବଳ ପରିଶୋଧ
କରିପାରେ । କ୍ଷମା ଗୁଣକୁ ବିକାଶ କରି ପାରିଲେ ସେ ଶେଷରେ ଅକର୍ତ୍ତା
ଯୋଗୀ, ସମତାବାନ୍ କର୍ମକୁଶଳ ହୁଏ ।

ଭଗ୍ନ କାହାର ପାପ କିମ୍ବା ପୁଣ୍ୟର ଦାୟିତ୍ଵ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି
ନାହିଁ । ଅଜ୍ଞାନଦ୍ଵାରା ଜ୍ଞାନ ଅଛାଦିତ ହୋଇଯାଏ । ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟ
ମୋହରେ ଭସିଯାଏ । ୧୫ ।

ଚିତ୍ରଣୀ—ଅଜ୍ଞାନତାବଶତଃ “ମୁଁ କରୁଛି” ବୋଲି ମନୁଷ୍ୟ
ଭାବେ ଏବଂ ଏପରି ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ହେତୁ କର୍ମର ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼େ ।

ଅଥଚ ଭଲମନ୍ଦ ଫଳକୁ ଇଶ୍ବରଙ୍କଉପରେ ଆଶ୍ରେୟ କରେ । ଏହାକୁ ମୋହ ଜାଲ ।

କିନ୍ତୁ ଅତୁଚ୍ଛନ୍ନଦ୍ବାରା ଯାହାଙ୍କର ଅଜ୍ଞାନ ନାଶ ପାଇଅଛି, ତାହାଙ୍କର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ତେଜୋମୟ ସେହି ଜ୍ଞାନ ପରମତତ୍ତ୍ବକୁ ଦର୍ଶନ କରାଏ । ୧୬ ।

ଜ୍ଞାନଦ୍ବାରା ଯାହାଙ୍କ ପାପ ଧୌତ ହୋଇଅଛି, ସେ ଇଶ୍ବରଙ୍କଠାରେ ଧ୍ୟାନ ରଖି ତନ୍ମୟ ହୋଇ, ତାହାଙ୍କ ଠାରେ ଚିତ୍ତକୁ ସ୍ଥିର କରି ତାଙ୍କୁ ସର୍ବସ୍ବ ବୋଲି ମାନନ୍ତି କେବଳ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ମୋକ୍ଷଲାଭ କରନ୍ତି । ୧୭ ।

ଜ୍ଞାନା ବିଦ୍ୟା ଓ ବିନୟସୂକ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖନ୍ତି, ଗୋରୁ, ହସ୍ତି, ବୃକ୍କର ଏବଂ ଗୁଣ୍ଡାଳକୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖନ୍ତି । ୧୮ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—:ଏହାର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ, ଯାହାର ଯେପରି ଆବଶ୍ୟକ ତାହାକୁ ସେହିପରି ସେବା କରାଯାଏ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ଗୁଣ୍ଡାଳ ଦୁହେଁ ସମଭାବରେ ଦେଖିବା ଅର୍ଥ— ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ସାପ କାମୁଡ଼ିଲେ ଜ୍ଞାନ ପୁରୁଷ ଯେପରି ଅତି ଫ୍ରେମଧୁଙ୍କ ସେହି କାମୁଡ଼ା ସ୍ଥାନକୁ ଶୋଷିନେଇ ବିଷ କାଢି ନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ଗୁଣ୍ଡାଳକୁ ସାପ କାମୁଡ଼ିଲେ ସେମାନେ ଗୁଣ୍ଡାଳପ୍ରଭ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆଚରଣ କରନ୍ତି ।

ଯାହାଙ୍କର ମନ ସମୟରେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ଗଲାଣି ସେ ଏହି ଦେହରେ ସଂସାରକୁ ଜୟ କରନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମ ନିଷ୍ଠାଳଙ୍କ ଓ ସମଭାବବାପକ । ଏଥିପାଇଁ ସେ ବ୍ରହ୍ମରେହିଁ ସ୍ଥିର ହୁଅନ୍ତି । ୧୯ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ମନୁଷ୍ୟ ଯେପରି ଏବଂ ଯାହାକୁ ଚିନ୍ତା କରେ ସେ ତାହା ହୋଇଯାଏ । ଅତଏବ ସମୟକୁ ଅନ୍ତା କରି ଦୋଷଶୂନ୍ୟ

ହୋଇ ସମୟର ସାକ୍ଷାତ ମୂର୍ତ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବ୍ରହ୍ମକୁ ସେ ଲାଭ କରିବ ।

ଯାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ସ୍ଥିର, ଯାହାଙ୍କର ଖମାଦ ନାଶ ପାଇଅଛି, ଯେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ଚିହ୍ନିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସେ ବ୍ରହ୍ମପରାୟଣ, ସେ ପ୍ରିୟ ବସ୍ତୁ ପ୍ରାପ୍ତିରେ ମୁଖ୍ୟ କିମ୍ବା ଅପ୍ରିୟ ବସ୍ତୁ ପ୍ରାପ୍ତିରେ ଦୁଃଖ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୦ ।

ବାହ୍ୟ ବିଷୟରେ ସେ ଅସକ୍ତ ନୁହନ୍ତି, ସେହି ପୁରୁଷ ହୃଦୟରେ ସେ ଅନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି, ସେହି ଅକ୍ଷୟ ଅନନ୍ଦ ବ୍ରହ୍ମପରାୟଣ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ୨୧ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ସେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ୍ୟ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି, ସେ କେବଳ ଭାବର ସାକ୍ଷାତକାର କରି ପାରନ୍ତି ଏବଂ ସେ ମଧ୍ୟ ପରମ ଅନନ୍ଦ ଲାଭ କରନ୍ତି । ବିଷୟରୁ ନିବୃତ୍ତି ହୋଇ କର୍ମ କରିବା ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରମାଥଙ୍କୁ ହୋଇ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବା ଏହି ଉଭୟ ଭଲ ଭଲ ବସ୍ତୁ ନୁହେଁ; ବରଂ ତାହା ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖିତାପାଇଁ ଦୁଇଟି ଦୃଷ୍ଟି; ଯଥା—ଗୋଟିଏ ନିକ୍ତର ଦୁଇଟି ପଲ୍ଲ ।

ବିଷୟଭୋଗରୁ ଯେଉଁ ସୁଖ ମିଳେ ତାହା ନିଷ୍ପୟ ଦୁଃଖଦାନ । ହେ କୌନ୍ତେୟ, ସେମାନଙ୍କର ଆଦି ଅନ୍ତ ଅଛି । ବୁଦ୍ଧିମାନ ପୁରୁଷ ସେଥିରେ ରତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୨ ।

ଦେହାନ୍ତରୁ ଶରୀରର କାମ ଓ ଖୋଧର ଆବେଗକୁ ସନ୍ତ୍ରାସ କରିବାର ଶକ୍ତି ଯେ ଲାଭ କରନ୍ତି, ସେ ସାମ୍ୟାବସ୍ଥାକୁ ପାଇ ପରମସୁଖ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି । ୨୩ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ମୃତ ଶରୀରର ଯେପରି ଇଚ୍ଛା କିଂବା ଦ୍ବେଷ ଭାବ ଜାତହୁଏ ନାହିଁ, ସୁଖ ଦୁଃଖ ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ସେ ଜୀବତ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ମୃତ ସମାନ୍ତି ଜଡ଼ଭରତ ପରି ଦେହାନ୍ତ ରହିପାରେ,

ସେ ଏ ଜଗତକୁ ଜୟ କରିପାରେ ଏବଂ ସର୍ବାର୍ଥ ସୁଖ କ'ଣ ତାହା ମଧ୍ୟ ଜାଣିପାରେ ।

ଯାହାଙ୍କର ଅନ୍ତର ଅନନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଯାହାଙ୍କର ହୃଦୟ ଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଯାହାଙ୍କର ଅନ୍ତର୍ଜନ ନିଷ୍ଠିତ ହୋଇଅଛି, ସେହି ବ୍ରହ୍ମରୂପ-ପ୍ରାପ୍ତ ଯୋଗୀ ବ୍ରହ୍ମନିର୍ବାଣ ଲାଭ କରନ୍ତି । ୨୪ ।

ଯାହାଙ୍କର ସବୁ ପାପ କ୍ଷୟିତ ହୋଇଅଛି, ଯାହାଙ୍କର ସର୍ବବ୍ୟସାଦି ସଂଶୟ ଛିନ୍ନ ହୋଇଅଛି, ଯେ ମନକୁ ସଂଯମ କରି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ହୃଦ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ରତ ଥାନ୍ତି, ଏହିପରି ଇଷି ବ୍ରହ୍ମନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୨୫ ।

ଯେ ନିଜକୁ ଚିହ୍ନି ଅଛନ୍ତି, ଯେ କାମ ଓ କୋପକୁ ଜୟ କରି ଅଛନ୍ତି, ଯେ ମନକୁ ବଶ କରି ଅଛନ୍ତି, ଏହିପରି ସଦିମାନଙ୍କ ନିମିତ୍ତ ସର୍ବଦା ବ୍ରହ୍ମନିର୍ବାଣ ବିଦ୍ୟମାନ । ୨୬ ।

ବାହ୍ୟ ବିଷୟ ଭୋଗକୁ ତ୍ୟାଗକରି, ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଭ୍ରାନ୍ତତା ଦ୍ରବ୍ୟର ମଧ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ସ୍ଥିର ରଖି ନାସାପଥେ ଯାତାୟାତ କରୁଥିବା ପ୍ରାଣ ଓ ଅପାନ ବାୟୁର ଗତିକୁ ସମଭାବରେ ସ୍ଥିର କରି, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧିକୁ ବଶ କରି ଏବଂ ଇଚ୍ଛା ଭୟ ଓ କୋପଶୂନ୍ୟ ହୋଇ, ଯେ ମୁନି ମୋକ୍ଷ ପାଇଁ ସର୍ବଦା ତତ୍ପର ଥାନ୍ତି ସେ ସବୁବେଳେ ମୁକ୍ତ ! ୨୭, ୨୮ ।

ଟିପ୍ପଣୀ — ଭିତରୁ ବାହାରୁଥିବା ପବନକୁ ପ୍ରାଣବାୟୁ ଏବଂ ବାହାରୁ ଭିତରକୁ ଯାଉଥିବା ପବନକୁ ଅପାନ ବାୟୁ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକରେ ପ୍ରାଣାୟାମାଦି ଯୌଗିକ କ୍ରିୟାକୁ ସମର୍ଥନ କରାଯାଇ ଅଛି । ପ୍ରାଣାୟାମାଦି ବାହ୍ୟକ କ୍ରିୟା । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶରୀର ସ୍ଥୁଳ, ସୁକ୍ଷ୍ମ, ଏବଂ ଶରୀରକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କର ବାମୋପଯୋଗୀ ମନ୍ଦର ଉଦ୍ଭବାକୁ ହେଲେ ଏହା

ମଧ୍ୟ ଅବଶ୍ୟକ ହୁଏ । ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟାୟାମଦ୍ୱାରା ସଂସାରୀ ଲୋକର ଯେ ଉପକାର ହୁଏ ପ୍ରାଣାୟାମାଦି କ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ସେହି ଉପକାର ହୁଏ । ବ୍ୟାୟାମ ସଂସାରୀ ଲୋକର ଭଲ ସୁସ୍ଥାନକୁ ଉତ୍ତେଜନା ଦେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣାୟାମାଦି କ୍ରିୟା ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ଶରୀରକୁ ସୁସ୍ଥ ଓ ସ୍ୱଚ୍ଛ କରି ଭଲ ସୁସ୍ଥାନକୁ ଶାନ୍ତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ଅଳ୍ପକାଳ ପ୍ରାଣାୟାମାଦିର ନିୟମ ଅତି ଅଳ୍ପ ଲୋକେ ଜାଣନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପୁଣି ବହୁତ କମ୍ ଲୋକ ତାହାର ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଯେ ଭଲ ସୁ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କିପରି ପରିମାଣରେ ବଶ କରି ପାରିଛନ୍ତି, ସେ ମୋକ୍ଷ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ, ସେ ରାଗ ଦ୍ୱେଷକୁ ଜୟ କରି ଭୟଶୂନ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି, ତାହାଙ୍କ ପାଇଁ କେବଳ ପ୍ରାଣାୟାମାଦି ଉପଯୋଗୀ ଓ ସାହାଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ । ହୃଦୟକୁ ପବିତ୍ର ନ କରି ପ୍ରାଣାୟାମ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ତାହା ବନ୍ଧନର କାରଣ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟକୁ ମୋକ୍ଷ କୁପର ଅତି ଶରୀରକୁ ଟାଣି ନେଇଯାଏ ବୋଲି ଅନେକ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ଯୋଗିଶ୍ରେଷ୍ଠ ପାତଞ୍ଜଳ ଯମ ନିୟମକୁ ପ୍ରଥମ ଅଭ୍ୟାସ କଲେ ପରେ, ସାଧକମାନେ କେବଳ ମୋକ୍ଷ ପାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରାଣାୟାମାଦି କ୍ରିୟାର ସାହାଯ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପାରିନ୍ତି ବୋଲି କହୁ ଅଛନ୍ତି ।

ଯମ ପାଞ୍ଚଟି, ଯଥା—ଅହଂସା, ସତ୍ୟ, ଅସ୍ତେୟ, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅପରଗ୍ରହ ।

ନିୟମ ପଞ୍ଚଟି, ଯଥା—ପବିତ୍ରତା, ସନ୍ତୋଷ, ତପ, ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ, ଏବଂ ଭାବର ପ୍ରଶାନ୍ତତା ।

ଯେ ମୋକ୍ଷେ ସର୍ବ ସଫଳ ଓ ତପର ଭୋକ୍ତା, ସବୁ ଲୋକର ମହେଶ୍ୱର ଏବଂ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ହୃଦାକାଶୀ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି ସେ ଶାନ୍ତ ଲାଭ କରନ୍ତି । ୨୯ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଚଉଦ ପଲର ତଥା ଅନ୍ୟ ସବୁ ଏପରି ଶ୍ଳୋକମାନଙ୍କର ଅର୍ଥର ବିରୁଦ୍ଧ ଏହି ଶ୍ଳୋକ, ଏପରି କାହାର ବୁଝିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଇନ୍ଦ୍ରର ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ସେ କହୁଁ ଅକର୍ତ୍ତା, ଭେକ୍ତା ଅଭେକ୍ତା, ସେ ସବୁ; ସେ ପୁଣି କିଛି ନୁହନ୍ତି । ସେ ବର୍ଣ୍ଣନାଗତ, ସେ ମନୁଷ୍ୟ ଭାବାର ଅଗତ । ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟ ତାହାଙ୍କ ଠାରେ ପରସ୍ପର ବିରୁଦ୍ଧ ଗୁଣ ଓ ଶକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ଅଭେଦରେ କରି ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କର ସୁସ୍ଥ ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଅଶା ପୋଷଣ କରିଥାଏ ।

ଓଁ ତତ୍ସତ୍

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପ୍ରୀତିଆରୁଣୀ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସବାଦର କର୍ମ ସଲ୍ୟାସ ଯୋଗ ନାମକ ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୭)

ଧ୍ୟାନଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଯୋଗ ସାଧନା ଓ ସାମ୍ୟାବସ୍ଥାକୁ ପାଇବାପାଇଁ କେତେକ ଉପାୟ କୁହା ହୋଇଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ—କର୍ମଫଳର ଆଶ୍ରୟ ନ ନେଇ ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ବିହତ କର୍ମ କରନ୍ତି, ସେ ସଲ୍ୟାସୀ ଓ ସେ ଯୋଗୀ । କିନ୍ତୁ ସେ ଅଶ୍ଳୀଳ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି ସେ ନୁହନ୍ତି । ୧ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଅଶ୍ଳୀ କହିଲେ କେବଳ ସାଧନକୁ ବୁଝାଏ । ଯେବେ ଅଶ୍ଳୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ହୋମ କରାଉଥିଲା, ତେବେବେଳେ

ଅଗ୍ନିର ଅବଶ୍ୟକତା ଥିଲା । ମନେକର ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଅରଟ ସେବାକାର୍ଯ୍ୟର ସାଧନ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ ତାହାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି କେହି ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ହୋଇ ନ ପାରେ ।

ଦେ ପାଣ୍ଡବ, ଯାହାକୁ ସନ୍ଧ୍ୟାସ ବହୁନ୍ତି ତାହା ତୁମ୍ଭେ ଯୋଗ ବୋଲି ଜାଣ । ସେ ମନ ମଧ୍ୟରୁ ସଞ୍ଚଳ ତ୍ୟାଗକରି ପାରିନାହିଁ ସେ କଦାପି ଯୋଗୀ ହୋଇ ନ ପାରେ । ୨ ।

ଯୋଗସାଧକମାନଙ୍କ ଧାର୍ମିକ କର୍ମ ଏକମାତ୍ର ସାଧନ । ତାହା ଯାହାଙ୍କର ସାଧନ ହୋଇଅଛି ତାହାଙ୍କର ଶାନ୍ତି ସାଧନ ହୋଇଅଛି । ୩ ।

ଚିତ୍ତୁଣୀ — ଯାହାର ଅତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ଲାଭ ହୋଇଅଛି, ସେ ସମସ୍ତକୁ ସାଧନ କରୁଅଛି, ତାହା ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ମଦର୍ଶନ ବଡ଼ ସହଜ । ଏହାର ଅର୍ଥ ଏପରି ନୁହେଁ, ଯୋଗାରୁତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଲୋକ ସଂଗ୍ରହ କରିତୁ ମଧ୍ୟ କିଛି କାମ କରିବାକୁ ହୁଏନାହିଁ । ଲୋକ ସଂଗ୍ରହ ବିନା ସେ ଜୀବନ୍ତ ରହି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେବାକାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବଡ଼ ସହଜ । ସେ ଲୋକ ଦେଖାଇବାପାଇଁ କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ । (୩ୟ ଚର୍ଚ୍ଚ ଶ୍ଳୋକ ୫ମ ଅଃ ୨ୟ ଶ୍ଳୋକ ପଢ଼େ ମିଳାଅ)

ମନୁଷ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ କିନ୍ତା କର୍ମରେ ଅସକ୍ତ ନରଖି ସମସ୍ତ ସଞ୍ଚଳ ତ୍ୟାଗ କରେ, ସେତେବେଳେ ତାହାକୁ ଯୋଗାରୁତ କୁହାଯାଏ । ୪ ।

ଆତ୍ମାଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଆତ୍ମାର ଉଦ୍ଧାର କରି, ତାହାର ଅଧୋଗତି ନ କରୁ । ଆତ୍ମା ଆତ୍ମାରୁ ବନ୍ଧୁ ଅଟେ ଏବଂ ସେହି ଆତ୍ମା ଯୁକ୍ତି ଆତ୍ମାର ଶତ୍ରୁ ଅଟେ । ୫ ।

ଯେ ଅପଣାଉ ମନକୁ ଜୟ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ଆପେ ଅପଣାରୁ ମିତ୍ର ଅଟନ୍ତି । ସେ ପୁଣି ଆପେ ଅପଣାକୁ ଜୟ କରି ପାର ନାହାନ୍ତି ସେ ଆପେ ଅପଣାକୁ ଶତ୍ରୁପରି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ୬ ।

ଯେ ଅପଣାର ମନକୁ ଜୟ କରି ଅଛନ୍ତି, ଏବଂ ଯାହାର ଅତ୍ମା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଜ୍ଞାନ ହୋଇଅଛି, ତାହାଙ୍କ ଅତ୍ମା ଶୀତ ଉଷ୍ଣ, ସୁଖ ଦୁଃଖ, ମାନ ଅପମାନ ଇତ୍ୟାଦି ବସ୍ତୁରେ ସମତା ସମାନ ଥାଏ । ୭ ।

ଜ୍ଞାନ ଓ ଅନୁଭୂତି ଦ୍ଵାରା ସେ ତୁମ୍ଭେ ଲଭକରି ଅଛନ୍ତି, ସେ ଅବଚଳତ, ସେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟୁଜିତ, ଏବଂ ଯାହାଙ୍କ ଆଖିରେ ମାଟି ଥର ଓ ସୁନା ସବୁ ସମାନ ଏପରି ଇଶ୍ଵରପରାୟଣ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଯୋଗୀ କୁହାଯାଏ । ୮ ।

ହୃଦାକାନ୍ତୀ, ମିତ୍ର, ଶତ୍ରୁ, ନିରପେକ୍ଷ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତି, ଦ୍ଵେଷ, ବନ୍ଧୁ, ସାଧୁ ଓ ପାପୀ ଆଦି ସବୁ ପ୍ରକାର ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ସମଭାବ ରଖନ୍ତି ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ଅଟନ୍ତି । ୯ ।

ଚିତ୍ତକୁ ସ୍ଥିରକରି, ବାସନା ଓ ସଂଗ୍ରହକୁ ତ୍ୟାଗକରି, ନିଜେ ଏକାକୀ ଏକାନ୍ତରେ ରହି ଯୋଗୀ ନିଜର ଅତ୍ମାକୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସହିତ ନିରନ୍ତର ଯୁକ୍ତ କରନ୍ତି । ୧୦ ।

ପବିତ୍ର ଏବଂ ଅତି ଉଚ୍ଚ କିମ୍ବା ଅତି ନୀଚ ନୁହେଁ ଏପରି ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଥମେ କୁଣ୍ଡାସନ, ତା' ଉପରେ ମୁଗ ଚର୍ମ, ତା' ଉପରେ ବସ୍ତ୍ର ଏପରି ନିଜ ପାଇଁ ଅସନ ପକାଇ, ତହିଁରେ ଏକାଗ୍ର ମନରେ ବସି, ଚିତ୍ତ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରି ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ଯୋଗ ସାଧନ କରନ୍ତି । ୧୧, ୧୨ ।

ପିଠି, ବେକ ଓ ମୁଣ୍ଡକୁ ସରଳରେଖା କ୍ରମେ ନିୟମ ରଖି, ଏଣେତେଣେ ନଇଁବା ନାକର ଅଗ୍ରଭାଗରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି, ଉତ୍ସୁକତା

ହୋଇ, ବ୍ରହ୍ମନର୍ୟରେ ଦୂର ରହି, ମନକୁ ସଂଯମ କରି ମୋ' ଠାରେ ଚିନ୍ତା ଲଗାଇ ଯୋଗୀ ମୋର ଧ୍ୟାନଧର ବସିଥାନ୍ତି । ୧୩, ୧୪ ।

ଚିଷ୍ଟଣୀ—ନାସିକାର ଅଗ୍ରଭାଗ କହିଲେ ବ୍ରୁଲତାର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳ ।
 ୫ମ ଅ: ୨୭ ଶ୍ଳୋକ । ବ୍ରହ୍ମଶୂରୀ ବ୍ରତ କହିଲେ—କେବଳ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ
 ନୁହେଁ, ବ୍ରହ୍ମକୁ ପାଇବା ପାଇଁ ଅବଶ୍ୟକ ଅହଂସାଦି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାରକୁ
 ବୁଝାଏ ।

ଏହାର ଯାହାଙ୍କର ମନ ନିୟମାଧୀନ ହୋଇଅଛି, ସେହି ଯୋଗୀ
 ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସହିତ ସତତ ନିଜ ଅମ୍ଭାର ଯୋଗ ସାଧନ କରନ୍ତି ଏବଂ
 ମୋଡେ ପାଇବାରେ ଯେଉଁ ମୋକ୍ଷ ମିଳେ, ସେହି ମୋକ୍ଷ ରୂପକ ପରମ
 ଶାନ୍ତି ଲଭ କରନ୍ତି । ୧୫ ।

ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ବେଶି ମାହାରେ ଅହାର କରନ୍ତି, କନ୍ୟା
 କିଛି ନ ଖାଇ ଏକାବେଳକେ ଉପବାସ ରହନ୍ତି, ଯେ ପୁଣି ବହୁତ
 ଶୁଅନ୍ତି, କନ୍ୟା ବହୁତ ଉଜାଗର ରହନ୍ତି, ସେ ଏହି ସମସ୍ତରୁଆ ଯୋଗକୁ
 ଲଭ କର ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୬ ।

ଯାହାଙ୍କର ଅହାର ବିହାର ପରିମିତ, ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଏବଂ
 ଶୟନ ଓ ଜାଗରଣ ନିୟମାଧୀନ, ତାହାଙ୍କର ଯୋଗ ସାଧନ ଦୁଃଖ-
 ନାଶକ ହୁଏ । ୧୭ ।

ପୁଣି ରୂପରେ ନିୟମାଧୀନ ମନ ସେତେବେଳେ ଅସ୍ଥାରେ ସ୍ଥିର
 ରହେ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କାମନା ପ୍ରତି ନିଷ୍ପ୍ରହ ହୋଇଯାଏ
 ସେତେବେଳେ ତାହାକୁ ଯୋଗୀ କହନ୍ତି । ୧୮ ।

ଅସ୍ଥିର ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସହିତ ଯୋଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ନରୁଥିବା
 ଅଟଳଚିତ୍ତ ଯୋଗୀଙ୍କର ସ୍ଥିତି ପବନ ନଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଘାପିଣିଆ ପରି
 ସ୍ଥିର ଅଟେ । ୧୯ ।

ଯୋଗସାଧନରେ ବଶୀଭୂତ ମନ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ପରମ ଶାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରେ, ସେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ମନୁଷ୍ୟ ଅସ୍ବାହାରୀ ଅସ୍ବାହ ଦେଶେ ଏବଂ ସେଥିରେ ସନ୍ତୋଷ ଲଭି କରେ, ସେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ଅଗୋଚର ଓ କେବଳ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଅନୁଭବନୀୟ ଏସର ପରମ ପୁଣ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିପାରେ, ସେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ପଦ୍ମସ୍ଥଳେ ସେହି ମୂଳ ବସ୍ତୁକୁ ଅତି ଶୁଦ୍ଧ ଅସିବାକୁ ଦୃଢ଼ ନାହିଁ, ଯାହାକୁ ପାଇଲେ ଅନ୍ୟ କିଛି ଅସ୍ବଳ ଲଭନକ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ, ସେଉଁଠାରେ ସ୍ଥିର ରହିଲା ପରେ କୌଣସି ଭୀଷଣ ଦୁଃଖ ବଚଳିତ କରି ନ ପାରେ, ସେହି ଦୁଃଖ ପ୍ରସଙ୍ଗ-ଶୂନ୍ୟ ସ୍ଥିତିକୁ ଯୋଗସ୍ଥିତି ବୋଲି ଜାଣିବ । ଏହି ଯୋଗକୁ ଦୃଢ଼ ଓ ଅବଚଳିତ ଭାବରେ ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଉଚିତ । ୧୦, ୧୧, ୧୨, ୧୩ ।

ସଂକଳ୍ପରୁ ଜାତ କାମନା ଫଳୁଥିବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଏବଂ ମନଦ୍ୱାରା ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କୁ ଚାରିଆଡ଼ୁ ଟାଣି ଆଣି ସେମାନଙ୍କୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ନିୟମାଧୀନ ରଖି କିଷ୍ଟଳ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଯୋଗୀ ଧୀରେ ଧୀରେ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ଏବଂ ମନକୁ ଅସ୍ବାହରେ ଅଭିନିବେଶ କରି ଅନ୍ୟ କିଛି ବସ୍ତୁ ଚିନ୍ତା କରେନାହିଁ । ୧୪, ୧୫ ।

ଏହି ଚକ୍ଷୁ ଓ ଅସ୍ଥିର ମନ ଇତସ୍ତତଃ ହେଲବେଳେ ପୁଣି ତାକୁ ଟାଣିଆଣି ଅପଗାର ବଶ କରିବାକୁ ହେବ । ୧୬ ।

ଯାହାଙ୍କର ମନ ଉତ୍ତମରୂପେ ଶାନ୍ତ ହୋଇଅଛି, ଯାହାଙ୍କର ବିଚାର ଲେପ ପାଇଅଛି ଏସର ବୁଦ୍ଧିଭୂତ ଓ ନିଷ୍ପାପ ଯୋଗୀ ଅବଶ୍ୟତ୍ତ୍ୱେ ଉତ୍ତମ ପୁଣ୍ୟ ପାନ୍ତି । ୧୭ ।

ଏହିପରି ନିରନ୍ତର ଅଭ୍ୟାସସହଜ ମିଳିତ ହୋଇ ପାପରହିତ ଯୋଗୀ ଅତି ସହଜରେ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତିରୂପକ ଅନନ୍ତ ପୁଣ୍ୟକୁ ଅନୁଭବ କରି ପାରନ୍ତି । ୧୮ ।

ସର୍ବଦା ସମସ୍ତଙ୍କ ରକ୍ଷିତ୍ରବା ଯୋଗୀ ଭୂତମାନଙ୍କ ଭିତରେ ନିଜକୁ ଏବଂ ସର୍ବଭୂତକୁ ନିଜଭିତରେ ଦେଖନ୍ତି । ୨୯ ।

ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋତେ ସର୍ବଦା ଦେଖି ପାରନ୍ତି ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ମୋ' ଭିତରେ ଦେଖି ପାରନ୍ତି, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ମୋ'ଠାରୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ କିଂବା ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ । ୩୦ ।

ମୋ'ଠାରେ ତନ୍ମୟ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୀ ଭୂତମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଅବସ୍ଥିତ ମୋତେହିଁ ଭଜନ୍ତି । ସେ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସର୍ବଦା ମୋ'ଠାରେ ଥାନ୍ତି । ୩୧ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ମୁଁ ଭାବ ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଛି, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରମାତ୍ମା ବହୁ ଦୂରରେ । “ମୁଁ” ଭାବ ଲୋପ ପାଇଲେ ସବୁ ଶୂନ୍ୟ । ସେତେବେଳେ ପରମାତ୍ମା ସର୍ବଦା ଦେଖା ଯାନ୍ତି । (୧୩ ଅଃ ୨୩ ଶ୍ଳୋ ଚିପ୍ପଣୀ ଦେଖ)

ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜପରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖି ପାରନ୍ତି । ଏବଂ ପୁଣି ଦୁଃଖ ଭବୟୁରୁ ସମାନଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଗୀ ଅଟନ୍ତି । ୩୨ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ ମଧୁସୂଦନ, ସମସ୍ତରୂପୀ ଯେଉଁ ଯୋଗୀ କଥା ଅପଣ କହିଲେ ମନର ଚଞ୍ଚଳତା ବଶତଃ ମୁଁ ତାହାର ସ୍ମରଣ ଦେଖିପାରୁ ନାହିଁ । ୩୩ ।

କାହିଁକି ହେ କୃଷ୍ଣ, ମନ ବଢ଼ ଚଞ୍ଚଳ, ସେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ମନ୍ତ୍ରୀ ପକାଏ ଏବଂ ବହୁ ବଳବାନ୍ ଅଟେ । ପବନକୁ ଅଟକାଇ ରକ୍ଷିବା ଯେପରି କଠିନ, ମନକୁ ବଶ କରବା ସେହିପରି କଠିନ ମୁଁ ମନେ କରୁଅଛି । ୩୪ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହଲେ—ହେ ମହାବାହୋ, ମନ ଅତି ବହଳ ଏବଂ ତାକୁ ବଶ କରିବା ମଧ୍ୟ କଠିନ ଏଥିରେ କିଛିମାତ୍ର ସମ୍ଭବ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ହେ କୌଣ୍ଡେୟ, ଅଭ୍ୟାସ ଓ ବୈରାଗ୍ୟଦ୍ୱାରା ମନକୁ ବଶ କରାଯାଇ ପାରେ । ୩୪ ।

ମୋ ମତରେ ଯାହାଙ୍କର ମନ ବଶୀଭୂତ ହୋଇନାହିଁ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯୋଗ ସାଧନା ଅତି କଠିନ । ମାତ୍ର ଯାହାର ମନ ଅପଶାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ସେ ଯତ୍ନଶୀଳ, ସେ ଉପାୟ ବଳରେ ସାଧନା କରି ପାରନ୍ତି । ୩୫ ।

ଅର୍ଜୁନ କହଲେ—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଶ୍ରଦ୍ଧା ଆଇ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସନ୍ନ ଅଭାବରୁ ସେ ଯୋଗସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ନ ପାରନ୍ତି, ସେହି ଯୋଗ ବ୍ରହ୍ମବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର କି ଗତି ହୁଏ ? ୩୬ ।

ହେ ମହାବାହୋ, ଏପରି ଯୋଗବ୍ରହ୍ମ ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମମାର୍ଗରେ ସ୍ଥିର ରହି ନ ପାରବା ହେତୁ, ଛଳ ଭଲ ମେଘପରି ଉଦୟବୃଦ୍ଧ ହେବା ତାଙ୍କର ନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ ତ ? ୩୭ ।

ହେ କୃଷ୍ଣ, ମୋର ଏପରି ସନ୍ଦେହ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ତୁମ୍ଭେ ଯଥାର୍ଥ ପାଠ । ତୁମ୍ଭ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେହି ମୋର ସନ୍ଦେହ ଦୂର କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ୩୮ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହଲେ—ହେ ପାର୍ଥ, ଏହିପରି ପୁରୁଷର ଇହଲୋକ, କନ୍ୟା ପରଲୋକ, କେଉଁଠାରେ ହେଲେ ବିନାଶ ନାହିଁ । ହେ ତାତ କଲ୍ୟାଣମାର୍ଗକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର କଦାପି ଦୁର୍ଗତି ହୁଏ ନାହିଁ । ୪୦ ।

ପୁଣ୍ୟବାନ ପୁରୁଷ ଯେଉଁ ଲୋକକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ଏହି ଯୋଗବ୍ରହ୍ମ ବ୍ୟକ୍ତି ମେହଲୋକକୁ ପାଇ, ସେଠାରେ ବହୁକାଳ ବାସ କଲପରେ,

ଧ୍ୟାନଯୋଗ ।

ପୁଣି କୌଣସି ଏକ ପବନ ଓ ସାଧକବ୍ୟକ୍ତିର ଗୁହରେ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ
କରନ୍ତି । ୪୧ ।

• ଅଥବା ସେ ଜ୍ଞାନବାନ୍ ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ହୃଦୟର ଜନ୍ମସ୍ଥଳୀ
କରନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାର ନନ୍ଦ ଜଗତରେ ଅତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଟେ । ୪୨ ।

ହେ ବୁଦ୍ଧନନ୍ଦନ, ସେଠାରେ ତାହାକୁ ପୁଣି ଜନ୍ମର ବୃଦ୍ଧି
ସଂସ୍କାର ମିଳେ ଏବଂ ସେ ପୁଣି ସେହିଠାରୁ ମୋକ୍ଷ ପାଇବା ପାଇଁ ଅଧିକ
ପ୍ରୟତ୍ନ କରନ୍ତି । ୪୩ ।

ସେହି ପୁଣି ଅଭ୍ୟାସ ବଳରୁ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଯୋଗଅବସ୍ଥା ଟାଣି
ଦେବେ । ଯୋଗ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ସକାମ ବୈଦିକ
କର୍ମର ସ୍ଥିତିକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିପାରିବ । ୪୪ ।

ଏହି ପ୍ରକାରେ ଯତ୍ନପୂର୍ବକ ଅଭ୍ୟାସ କରୁ କରୁ ଯୋଗୀ ପାପରୁ
ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଅନେକ ଜନ୍ମରେ ପବନିତା ଲାଭ କରି ପରମ ଗତିକୁ
ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୪୫ ।

ତପସ୍ବୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଯୋଗୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କଠାରୁ ସେ
ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ମାନନୀୟ, ସେହିପରି କର୍ମକାଣ୍ଡୀଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଅଧିକ
ଅଟନ୍ତି । ଅତଏବ ହେ ଅର୍ଜୁନ, ତୁମ୍ଭେ ଯୋଗୀ ହୁଅ । ୪୬ ।

ଚିତ୍ତଶୀ—ଏଠାରେ ତପସ୍ବୀର ତପସ୍ୟା ଫଳ ଇଚ୍ଛାଯୁକ୍ତ । ଜ୍ଞାନର
ଅର୍ଥ ଅନୁଭବ ଜ୍ଞାନୀ ନୁହେଁ ।

ସମସ୍ତ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେ ମୋ'ଠାରେ ମନକୁ ନିବିଷ୍ଟ
କରି ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ବକ ମୋର ଧ୍ୟାନ କରେ ତାହାକୁ ମୁଁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଗୀ
ବୋଲି ବୁଝେ । ୪୭ ।

ଓଁ ତତ୍ସତ୍ ।

ଏହିପରି ଜ୍ଞାନଦ୍ବାରା ଗୁପ୍ତ ରୂପକ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମ
ବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ଶାକ୍ତଶାକ୍ତ ନିର୍ବାଦର ଧ୍ୟାନ ଯୋଗ
ନାମକ ସ୍ବପ୍ନାଧ୍ୟାୟର ସମ୍ପାଦନ ।

(୭)

ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ ଯୋଗ

ଭଗବତ୍, ଓ ଭଗବତ୍ କ'ଣ ତାହା ବୁଝାଇବା ଏହି
ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅରମ୍ଭ କରାଗଲା ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ—ହେ ପାର୍ଥ ! ମୋ'ଠାରେ ମନ
ଅଭିନିବେଶ କରି ଏବଂ ମୋର ଅଗ୍ରୟ ନେଇ ଯୋଗ ସାଧନ କରୁ କରୁ
କପରିଭାବରେ ନିଶ୍ଚୟପୂର୍ବକ ଏବଂ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ମୋତେ ଜାଣି ପାରିବ
ତାହା ତୁମ୍ଭେ ଶୁଣ । ୧ ।

ଅନୁଭବଯୁକ୍ତ ଏହି ଜ୍ଞାନ ମୁଁ ତୁମ୍ଭକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ କହିବି ।
ତାହା ଜାଣିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧିକ ଜାଣିବାର ଆବଶ୍ୟକ ଏ ସଂସାରରେ
ରହେ ନାହିଁ । ୨ ।

ହଜାରକରେ କେହି କ୍ଷତିରୁ ସିଦ୍ଧି ପାଇବାକୁ ଯତ୍ନ କରନ୍ତି ।
ଏହିପରି ଯତ୍ନ କରୁଥିବା ସିଦ୍ଧି ପ୍ରଭୃତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପୁଣି କେହି କେବେ
ମୋତେ ପ୍ରକୃତରେ ଜାଣି ପାରନ୍ତି । ୩ ।

ପୃଥ୍ବୀ, ଜଳ, ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ, ଅକାଶ, ମନ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ଅହଙ୍କାର
ଏହି ଅଠଟି ମୋର ପ୍ରକୃତି । ୪ ।

ତତ୍ତ୍ୱଗୀ—ଏହି ଅଷ୍ଟତତ୍ତ୍ୱଯୁକ୍ତସ୍ୱରୂପ 'ସେଷ' ଅର୍ଥାତ୍ ସର ପୁରୁଷ ।

୧୩ ଅଃ ୫ ଶ୍ଳୋଃ ଓ ୧୪ ଶ୍ଳୋଃ ୧୬ ଶ୍ଳୋଃ ଦେଖ ।

ଏହାକୁ ଅପରାପ୍ରକୃତି ବୋଲାଯାଏ, ଏହାଠାରୁ ଉଚ୍ଚ ପରାପ୍ରକୃତି;
ତାହା ଜୀବରୂପୀ ଅଟେ । ହେ ମହାବାହୋ, ଏହା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି
ଏ ଜଗତ ଚଳୁଅଛି । ୫ ।

ଏହି ଦୁଇଟି ଭୂତମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତିର କାରଣ ବୋଲି ଜାଣ; ମୁଁ
ସମଗ୍ର ଜଗତର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ଲୟର କାରଣ ଅଟେ । ୬ ।

ହେ ଧନଞ୍ଜୟ, ମୋ'ଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଜ୍ଞ କେହି ନାହିଁ ।
ସୁଦୂରରେ ମାଲଗୁଦ୍ରା ଦେଲ ପରି ଏମାନେ ମୋ'ଠାରେ ଗୁଦ୍ରାହୋଇ
ରହିଛନ୍ତି । ୭ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ପାଣିର ସ୍ବାଦ ମୁଁ, ସୂର୍ଯ୍ୟଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ତେଜ ମୁଁ,
ଏବଂ ବେଦମାନଙ୍କର ଓକାର ମୁଁ, ଅକାଶର ଶବ୍ଦ ମୁଁ ଏବଂ
ପୁରୁଷର ପରାକ୍ରମ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅଟେ । ପୃଥିବୀରେ ପୁଣ୍ୟ ମୁଁ, ଅଗ୍ନିରେ
ତେଜ ମୁଁ, ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଜୀବନ ମୁଁ ଏବଂ ତପସ୍ବୀମାନଙ୍କର ତପ
ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅଟେ । ୮ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ମୁଁ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ସନାତନ ଜୀବଅଟେ । ବୁଦ୍ଧିମାନ
ପୁରୁଷର ବୁଦ୍ଧି 'ମୁଁ' ଏବଂ ତେଜସ୍ବୀ ପୁରୁଷର ତେଜ ମଧ୍ୟ ମୁଁ
ଅଟେ । ୯ ।

ମୁଁ କାମନା ଓ ଅସକ୍ତିରହୁତ ବଳବାନ ପୁରୁଷର 'ବଳ' ।
ହେ ଭରତର୍ଷଭ, ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଯେଉଁ କାମନା ଧର୍ମର ବିରୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ
ମୁଁ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅଟେ । ୧୦ ।

ତୁମେ ଜାଣ ଯେ, ଯେଉଁ ସବୁ ସାଦୃଶ୍ୟ, ରାଜସିକ ଓ ତାମସିକ
ଭାବ ଅଛି ସେ ସବୁ ମୋଠାରୁ ଜାତ । ସେ ସବୁ ମୋ ଭିତରେ ଅଛି, ମାତ୍ର
ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ନାହିଁ । ୧୧ ।

ଶ୍ରେଣୀ:— ଏହିସବୁ ଭାବରୂପରେ ପରମାତ୍ମା ନିର୍ଭର କରନ୍ତି
ନାହିଁ; ମାତ୍ର ଏ ସମସ୍ତ ଭାବ ତାହାଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ,
ତାହାଙ୍କର ଅଧୀନରୂପ ଏବଂ ବଶୀଭୂତ ମଧ୍ୟ ଅଟେ ।

ଏହି ଭଜନଗୁଣ ମିଶ୍ରିତ ଭକ୍ତିଦ୍ୱାରା ସମଗ୍ର ଜଗତ ମୋହତ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି, ଏଥିପାଇଁ ମୁଁ ସେ ଜାହାଠାରୁ ଉତ୍ତ, ଭଲ ଏବଂ ଅଗନାଣୀ ଏହା ସେମାନେ ଜାଣୁ ନାହିଁ । ୧୩ ।

ମୋର ଏହି ପ୍ରକାର ଭଜନଗୁଣ ମିଶ୍ରିତ ଦୈବୀ ମାୟାକୁ ପାଇ ହୋଇଯିବା ବଡ଼ କଠିନ । ମାତ୍ର ସେ ମୋଠାରେ ଶରଣ ଗଣେ ସେ କେବଳ ଏଥିରୁ ଠାରୁ ପାଇପାରେ । ୧୪ ।

ଦୁର୍ବଗୁଣ ମୁହଁ ଅଧମ ମନୁଷ୍ୟ ମୋଠାରେ ଶରଣ ପଶନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଅସର ପ୍ରବୃତ୍ତର ଲୋକ । ମାୟା ସେମାନଙ୍କର ଜ୍ଞାନକୁ ହରକିଏ । ୧୫ ।

ହେ ଅକୂଳ, ଶୁଦ୍ଧପ୍ରକାର ସଦାଶୁଷ୍ଟ ଲୋକ ମୋତେ ଭଜନ୍ତି । କୌଣସି ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ି ମନୁଷ୍ୟ ମୋତେ ଡାକେ, ନତୁବା ଜ୍ଞାନ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରି କେହି ମୋତେ ପୂଜାକରେ । ଅଦୂର କେହି କେହି କିଛି ଲାଭ ଆଶାରେ ମୋତେ ଭଜନ୍ତି । ଜ୍ଞାନମାନେ ତ ସହଜରେ ମୋର ଆରାଧନା କରନ୍ତି । ୧୬ ।

ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସେ ନିତ୍ୟ ସମଭବରେ କେବଳ ଗୋଟିକୁ ରଜନ୍ତି ସେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନୀ; ମୁଁ ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ; ଜ୍ଞାନୀମାନେ ମଧ୍ୟ ମୋର ପ୍ରିୟ । ୧୭ ।

ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ମୋର ଭକ୍ତ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଜାଣିବାରେ ଜ୍ଞାନୀ ମୋର ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ଅଟେ । କାରଣ ମୋତେ ପାଇବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ଅଧିକ ଉତ୍ତମ ଗତି ନାହିଁ ଏହା ଜାଣି ସେହି ଯୋଗୀ ମୋର ଅଗ୍ରସ୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ୧୮ ।

ଅନେକ ଜନ୍ମପରେ ଜ୍ଞାନୀ ପୁରୁଷ ମୋତେ ପାଆନ୍ତି । ସମସ୍ତ ବାସ୍ତବେକ ଅର୍ଥାତ୍ ବାସ୍ତବେକଙ୍କ ଭଲ ଅନ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ ଏପରି ବୁଝିବା ମହାପୁରୁଷ ଅତି ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । ୧୯ ।

ନାନାପ୍ରକାର କାମନାଦ୍ୱାରା ଯାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଅପୂର୍ବ ହୋଇଅଛି, ଏପରି ଲୋକମାନେ ନିଜ ନିଜର ପ୍ରକୃତି ଅନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଧି ବିଧାନର ଅଗ୍ରସ୍ଥ ନେଇ ବିଭିନ୍ନ ଦେବତାଙ୍କୁ ଅରାଧନା କରନ୍ତି । ୧୦ ।

ଯେଉଁସବୁ ଭଲ ଭଲ ଲୋକ ଭଲ ଭଲ ସ୍ୱରୂପ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାବରେ ପୂଜା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି, ସେହି ଦେବତାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ସେହି ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାବକୁ ମୁଁ ଦୃଢ଼ କରିଦେବି । ୧୧ ।

ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ବକ ସେହି ସେହି ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ସେମାନେ ଅରାଧନା କରନ୍ତି ଏବଂ ମୋ' ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଫଳ ସେମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ମନ ଅନୁସାରେ ମିଳେ । ୧୨ ।

ସେହି ଅଲଗାରେ ଲୋକଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଫଳ ମିଳେ ତାହା ନାଶଶୀଳ । ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁମାନେ ଭଜନ୍ତି ସେମାନେ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ପାନ୍ତି ଏବଂ ମୋତେ ଭଜିବା ଲୋକେ ମୋତେ ପାନ୍ତି । ୧୩ ।

ବୁଦ୍ଧିମାନ ଲୋକେ ମୋର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅବନାଶୀ ଓ ଅନୁପମ ସ୍ୱରୂପକୁ ଜାଣି ନ ପାରି ମୁଁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଗତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ଗମ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ୧୪ ।

ମୁଁ ନିଜର ଯୋଗମାୟା ଦ୍ୱାରା ଅଛାଦିତ ହୋଇ ରହିଥିବା ହେତୁ ସମସ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏନାହିଁ । ଏହି ମୁତ ଜଗତ ମୋର ଜନ୍ମଶୂନ୍ୟ ଓ ଅବ୍ୟୟ ସ୍ୱରୂପକୁ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜାଣିପାରେ ନାହିଁ । ୧୫ ।

ଟିପ୍ପଣୀ :—ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ଜଗତକୁ ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଲିପ୍ତ ରହିଥିବା ହେତୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଅଦୃଶ୍ୟ ରହିବାର ସେ ଭାବ ତାହା ତାହାଙ୍କର ସୋପାନାୟା ବୋଲି କଥିତ ।

ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଯେ ଶଲେଶୀ, ଯେ ଅସକ୍ତ ଏବଂ ପରେ ଯେ ହେବେ, ଏପରି ସମସ୍ତ ଭୂତମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଜାଣେ, କିନ୍ତୁ ମୋତେ କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ୨୬ ।

ହେ ଭାରତ, ହେ ପରନ୍ତପ, ଇଚ୍ଛା ଓ ହେଷରୁ ଜାତ ପୁଣ୍ୟଦୁଃଖାଦି ଦ୍ରବ୍ୟର ମୋହରେ ପଡ଼ି ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କେ ସମସ୍ତେ ଏହି ଜଗତରେ ମୋହରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ୨୭ ।

କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ସଦାଶୁଷ୍ପ ପୁରୁଷଙ୍କର ପାପ ସବୁ କ୍ଷୟିତ ହୋଇ ଯାଇଅଛି ଏବଂ ଯେ ପୁଣ୍ୟ ଦୁଃଖର ଦ୍ରବ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତ, ସେହି ଅଟଳ ବ୍ରତଧାରୀ ପୁରୁଷ କେବଳ ମୋତେ ଭଜନ୍ତି । ୨୮ ।

ଯେଉଁମାନେ ମୋର ଅଶ୍ରୟ ନେଇ ଜଗତ ଓ ମରଣରୁ ବାହୁ ପାଇବାକୁ ପ୍ରୟତ୍ନ କରନ୍ତି ସେମାନେ ପୂର୍ଣ୍ଣବ୍ରହ୍ମ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ଏବଂ ଅଶିଳ କର୍ମକୁ ଜାଣନ୍ତି । ୨୯ ।

ମୁଁ ଅଧ୍ୟବୃତ୍ତ, ଅଧ୍ୟବୈବ ଏବଂ ଅଧ୍ୟୟନୀ ଯୁକ୍ତ । ଏପରି ମୋତେ ଯେ ଜାଣିଛି ସେ ସମୟକୁ ପାଇ ମରଣ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି । ୩୦ ।

ଃପ୍ରଶ୍ନୀ—ଅଧ୍ୟବୃତ୍ତାଦିର ଅର୍ଥ ଅବୁଦ୍ଧ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅଛି । ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ଏହି ଯେ ଜଗତରେ ଈଶ୍ବରଙ୍କୁ ଶୁଦ୍ଧ ଅନ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ସମସ୍ତ କର୍ମର କର୍ତ୍ତା ଓ ଭକ୍ତା ଈଶ୍ବର ଅଟନ୍ତି । ଏପରି ଜାଣି ମରଣ ସମୟରେ ଯେ ସ୍ଥିରଚିତ୍ତ ହୋଇ ଈଶ୍ବରଙ୍କଠାରେ ତନ୍ମୟ ରହି ପାରନ୍ତି ଏବଂ ସେହି ସମୟରେ ଯାହାଙ୍କର ଅନ୍ୟ କିଛି ବାସନା ନଥାଏ, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ଈଶ୍ବରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ମୋକ୍ଷ ଲାଭ କରିବ ।

୩ ତତ୍ତ୍ୱତ୍ୱ

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପାତା ରୂପକ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥତଃ
ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ-ନି ସଂବାଦର ଜ୍ଞାନ ବିଜ୍ଞାନ
ଯୋଗ ନାମକ ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୮)

ଅକ୍ଷର ବ୍ରହ୍ମ ଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଭବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବୁଝା-
ଦେଇଛି ।

ଅବ୍ରହ୍ମ ନ କହଲେ—ହେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ଏହି ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ
କଣ ? ଅଧ୍ୟାୟ କାହାକୁ କହନ୍ତି ? କର୍ମ କଣ ? ଅଧିଭୂତ କାହାକୁ
କହନ୍ତି ? ଅଧିଦେବ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ? ୧ ।

ହେ ମଧୁସୂଦନ, ଏହି ଦେହରେ ଅଧ୍ୟକ୍ଷ କାହାକୁ କହନ୍ତି ଏବଂ
ସେ କି ପ୍ରକାର ? ମୁଦ୍ରା ସମୟରେ ସଂଯମୀ ଲେକ୍ ଅପଣାକୁ କିପରି
ଜାଣିପାରେ ? ୨ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହଲେ—ସେ ସବୋତ୍ତମ, ଅବିନାଶୀ ତାହା
ବ୍ରହ୍ମ । ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ନିଜ ଗୁଣରେ ଯାହା ରହୁଅଛି ତାହାକୁ
ଅଧ୍ୟାୟ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଉପ୍ରାପ୍ତ କରିବାର ଯେଉଁ ସୃଷ୍ଟି
ବ୍ୟାପାର ତାହାକୁ କର୍ମ କହନ୍ତି । ୩ ।

ମୋର ନାଶଶୀଳ ସ୍ୱରୂପ ଅଧିଭୂତ ଅଟେ । ଅଧିଦେବତ କହଲେ
ତହିଁ ଭିତରେ ଥିବା ମୋର ଜୀବ ସ୍ୱରୂପକୁ ବୁଝାଏ । ହେ ମନୁଷ୍ୟ-

ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଏହି ଦେବ ଭିତରେ ଥିବା ପୁଣି ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ପବିତ୍ର ହୋଇଥିବା ଜୀବ ସ୍ୱରୂପ ବିଷୟ ଅଧ୍ୟୟନ । ୪ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ପ୍ରକୃତ କଥା ଏହି ଯେ ଅନ୍ୟାସକ୍ତ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନରୁ ଅରମ୍ଭ କରି ନାଶଶୀଳ ଦୃଶ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ ‘ପରମାତ୍ମା’ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଏହି ସମସ୍ତ ତାହାଙ୍କର କୃତି ଅଟେ । ଅତଏବ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ଭିତରେ କର୍ତ୍ତା ଭାବରେ ଅଭିମାନ ନ ରଖି ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ଦାସ ହୋଇ ତାହାଙ୍କଠାରେ ସମସ୍ତ ସମର୍ପଣ କରିବା ଲାଗିତ ନୁହେଁ କି ?

ଅନ୍ତକାଳରେ ମୋତେ ସ୍ମରଣ କରି କରି ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଶରୀର ତ୍ୟାଗ କରେ ସେ ମୋ’ ସ୍ୱରୂପରେ ମିଳିଯାଏ, ଏଥିରେ କିଛି ମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ୫ ।

ଅଥବା ହେ କୌନ୍ତେୟ, ପ୍ରତିଦିନ ମନୁଷ୍ୟ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷୟ ଚିନ୍ତା କରୁଥାଏ ମରଣ କାଳରେ ସେହି ସେହି ଲକ୍ଷୟକୁ ଚିନ୍ତାକରି ଦେହ ଛାଡ଼ିଲେ ସେ ସେହି ସ୍ୱରୂପକୁ ଲାଭକରେ । ୬ ।

ଅତଏବ ସର୍ବଦା ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ସ୍ମରଣ କରି ଯୁକ୍ତ କରି । ଏହିପରି ମୋ’ଠାରେ ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧିକୁ ଅର୍ପଣ କରିପାରିଲେ ମୋତେ ଅବଶ୍ୟ ପାଇପାରିବ । ୭ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଚିତ୍ତକୁ ଭିତସ୍ତବ୍ଧ ନ କରି, ଅନ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ସ୍ଥିର ରଖି ଯେ ଏକ ଧ୍ୟାନରେ ରହି ପାରିବ ସେ ଦେବ୍ୟ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୮ ।

ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ମରଣ କାଳରେ ମନକୁ ଅଟଳ ରଖି ରକ୍ତ ଭାବରେ ଯୋଗବଳଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣକୁ ଭ୍ରୂଲତାର ମଧ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଉତ୍ତମରୂପେ ସ୍ଥାପନ କରି ସବଜ୍ଞ, ପୁରତନ, ନିୟନ୍ତ୍ରା, ସୁସ୍ମୃତମ, ସମସ୍ତଙ୍କର ପାଳନକର୍ତ୍ତା, ଅଚିନ୍ତ୍ୟ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପରି ତେଜୋମୟ ଓ

ଅଜ୍ଞାନରୂପକ ଅଳଙ୍କାରର ଅଗତ ଏଠାର ସ୍ଵରୂପକୁ ଠିକ୍‌ରୂପେ ସ୍ମରଣ କରି ପାରନ୍ତି ସେ ସେହି ଦବ୍ୟ ପରମ ସ୍ଵରୂପକୁ ଲଭ କରିବନ୍ତି । ୧୩, ୧୩ ।

ଦେବଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯାହାକୁ ଅକ୍ଷର ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି, ସମ୍ଭାରରେ ଆସନ୍ତିଶୂନ୍ୟ ମୁନିମାନେ ଯହିଁରେ ପ୍ରବେଶ କରିନ୍ତି ଏବଂ ଯାହାକୁ ପାଞ୍ଜିବାକୁ ଲଜ୍ଜା କରି ଲୋକେ ବ୍ରହ୍ମବର୍ଣ୍ଣ ପାଳନ କରିନ୍ତି, ସେହି ପଦର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣ ମୁଁ ତୁମକୁ କହୁଛି । ୧୪ ।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ସବୁ ଦ୍ଵାରକୁ ରୁଦ୍ଧ କରି, ମନକୁ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିର ରଖି, ପ୍ରାଣକୁ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କରି, ସମାଧିପୁର ହୋଇ, ଏକାକ୍ଷର ବ୍ରହ୍ମ “ଓ”କୁ ଜୟ ଜୟ ଏବଂ ମୋତେ ଚିନ୍ତା କରୁ କରୁ ଯେ ଦେହଦ୍ୟାଗ କରିନ୍ତି ସେହି ଦବ୍ୟ ପରମ ଗତି ଲଭ କରିବନ୍ତି । ୧୫, ୧୫ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଅନ୍ୟ କୌଣସିଠାରେ ଚିତ୍ତ ନ ରଖି ଯେ ନିରନ୍ତର ମୋତେ ସ୍ମରଣ କରୁଥାନ୍ତି, ସେହି ନିତ୍ୟଯୁକ୍ତ ଯୋଗୀ ମୋତେ ଅକ୍ଳେଶରେ ଲଭ କରିବନ୍ତି । ୧୬ ।

ମୋତେ ପାଇ ପରମ ଗତି ଲଭ କରିଥିବା ମହାତ୍ମାମାନେ, ଦୁଃଖର ଘର ସ୍ଵରୂପ ଏଭଳି ଅଶାଶ୍ଵତ ସୁନର୍ଜନ ଆଉ ପାନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୭ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ବ୍ରହ୍ମଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେହେ ଲୋକ ଅଛି, ସେଠାରୁ ବାହ୍ୟର ଫେରିବାକୁ ପଡେ । କିନ୍ତୁ ମୋତେ ଯାଇଗଲେ ଆଉ ଫେରିବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ୧୮ ।

ହଜାଂର ଯୁଗରେ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଦିନ ଏବଂ ହଜାର ଯୁଗରେ ଗୋଟିଏ ରାତି ହୁଏ । ଏହାକୁ ଯେ ଜାଣନ୍ତି ସେ ଅଦ୍ଵାୟକ ବୁଝିଛନ୍ତି । ୧୯ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଯଥାର୍ଥ ବୁଝିବାରେ ଚରଣ ଘଣ୍ଟାରେ ଆମ୍ଭର ସେ
 ଗୁଣ ଦିବସ ହୁଏ, ତାହା କାଳଚକ୍ରର ଏକ କ୍ଷଣଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ପ ।
 ଏହାର କିଛି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଅତଏବ ଏହି ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ
 ବସୟ ସୁଖ ମିଳେ ତାହାକୁ ଅକାଶକୁସୁମ ପରି ନିରର୍ଥକ ମନେକରି
 ତାହା ପ୍ରତି କୌଣସି ଆତ୍ମା ରଖିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯେତେ ଅଳ୍ପ
 ସମୟ ଅନୁମାନକର ଅଛି ସେତକ ଭଗବଦ୍‌ଭକ୍ତିରେ ଓ ସେବା
 କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲଗାଇ ସାର୍ଥକ କରିବା ଉଚିତ । ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ
 ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲାଭ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ପୈର୍ବୀ ଧରି ରହିବାକୁ ହେବ ।

ଦ୍ଵେଦେବଙ୍କର ଦିନ ଆରମ୍ଭ ହେଲେ ଅଦୃଶ୍ୟରୁ ସମସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ
 ପଦାର୍ଥ ଚୁକ୍ତ ହୁଏ । ଗୁଣ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଲୟ ହୁଏ; ଅର୍ଥାତ୍
 ସେମାନେ ପୁଣି ସେହି ଅଦୃଶ୍ୟରେ ଲୀନ ହୋଇଯାନ୍ତି । ୧୮ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଏହି ନିୟମକୁ ଜାଣି ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟର ବୁଝିବା ଉଚିତ
 ସେ, ତାହା ହାତରେ ଅତି ଅଳ୍ପ ଅଧିକାର ଅଛି । ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ନାଶ
 ଦୁହେଁ ଏକ ସଙ୍ଗେ ଶୂନ୍ୟ ଅଛନ୍ତି ।

ହେ ପାର୍ଥ, ସମୁଦାୟ ପ୍ରାଣୀ-ଜଗତ୍ ଏହିପରି ବାରମ୍ବାର ଜନ୍ମରୁହଣ
 କରି ଗୁଣି ହେଲେ ଲୟ ପାଉଅଛନ୍ତି, ଦିନ ହେଲେ ପୁଣି ଜାତ
 ହେଉ ଅଛନ୍ତି । ୧୯ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଅଦୃଶ୍ୟ ଉପରେ ଅନ୍ୟ ଏକ ସନାତନ ଅବ୍ୟକ୍ତ
 ଭାବ ଅଛି । ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ନାଶ ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ସନାତନ ଅବ୍ୟକ୍ତ
 ଭାବ ନାଶ ପାଏ ନାହିଁ । ୨୦ ।

ଯେଉଁ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅକ୍ଷର (ଅବିନାଶୀ) ବୋଲି କଥିତ ତାହାଙ୍କୁ
 ପରମ ଗତି ବୁଝାଯାଏ । ଯାହାଙ୍କୁ ପାଇଲା ପରେ ମନୁଷ୍ୟର ପୁନର୍ଜନ୍ମ
 ହୁଏ ନାହିଁ ତାହାହିଁ ମୋର ପମେ ମାମ । ୨୧ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଏକ ଚିତ୍ତରେ ରହି କରବାହାସ କେବଳ ଏହି ପରମପୁରୁଷଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଲାଭ ହୁଏ । ଏହାଙ୍କ ଭିତରେ ଭୂତଗଣ 'ରହି ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଏମାନେ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି । ୨୨ ।

ହେ ଭରତଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଯେଉଁ ସମୟରେ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲେ ଯୋଗୀମାନେ ମୋକ୍ଷ ଯାନ୍ତି ଏବଂ ଯେଉଁ ସମୟରେ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କର ପୁନର୍ଜନ୍ମ ହୁଏ, ସେହି କାଳ ବିଷୟ ମୁଁ ଭ୍ରମକୁ କହୁଅଛି । ୨୩ ।

ଉତ୍ତରାୟଣର ଛଅମାସ ଭିତରେ ଶୁକ୍ଳ ଯେତେ ଦିବସର ଯେଉଁ ସମୟରେ ଅଗ୍ନି ଜ୍ୱାଳାଗତ କରୁଥାଏ, ସେହି ସମୟରେ ଯାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ସେହି ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ ସ୍ବରୂପ ବ୍ରହ୍ମ ଲାଭ କରନ୍ତି । ୨୪ ।

ଦକ୍ଷିଣାୟନର ଛଅମାସ ଭିତରେ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣରେ ଘୋର ଅନ୍ଧକାର ବେଳେ ଯାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଲୋକକୁ ପାଇ ପୁଣି ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ୨୫ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଉପର ଦୁଇଟି ଶ୍ଳୋକରୁ ମୁଁ ଭଲକରି ବୁଝି ପାରି ନାହିଁ । ଏହାର ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଗୀତାର ଶିକ୍ଷା ସହଜ ମେଳ ଖାଉନାହିଁ । ଗୀତାର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରମାଣେ ଯାହାଙ୍କର ଚକ୍ରଭାବ ଅଛି, ସେ ସେ ସେବାବ୍ରତକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି ସେ କୌଣସି କାଳରେ ମଲେ ମଧ୍ୟ ମୋକ୍ଷଲାଭ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ । ଏହା ସହଜ ଉପର ଦୁଇ ଶ୍ଳୋକର ଶବ୍ଦାର୍ଥ ବିରୋଧୀ ଅଟେ । ଏଥିରୁ ଏପରି ଭ୍ରମାର୍ଥ ଅବଶ୍ୟ ବାହାରି ପାରେ କି, ସେ ଯଜ୍ଞ କରୁଛନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ପରୋପକାରରେ ଜୀବନକୁ ଅତିବାହିତ କରି ଅଛନ୍ତି, ସେ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି, ସେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ହେଉଛନ୍ତି,

ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନ ଅଟନ୍ତି, ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ତାହାଙ୍କର ଏହି ଭଲ ସ୍ଥିତି ଯଦି ରହୁଥାରେ ତେବେ ସେ ଅବଶ୍ୟ ମୋକ୍ଷ ଲଭି କରନ୍ତି । ଏହାର ବିପରୀତ—ଯେ ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଯାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେ ରକ୍ତସ୍ରବ କ'ଣ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ସେ ଚନ୍ଦ୍ର-ଲୋକ ଅର୍ଥାତ୍ ଅସ୍ଥାୟୀ ଲୋକକୁ ପାଇ ପୁଣି ଭବତତ୍ତ୍ୱକୁ ଫେରି ଆସନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ନିଜର ଜ୍ୟୋତି ନାହିଁ ।

ଜଗତରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଅଜ୍ଞାନର ଏହିପରି ଦୁଇଟି ସ୍ଥିରମାର୍ଗ ପରସ୍ପର ବିପରୀତ ରହିଅଛି । ଗୋଟିଏରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନ ମାର୍ଗରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୋକ୍ଷଲାଭ କରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟଟିରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଅଜ୍ଞାନ ମାର୍ଗରେ ସେ ପୁନର୍ଜନ୍ମ ପାଏ । ୨୭ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଏହି ଦୁଇଟି ମାର୍ଗର କଥା ଯେ ଜାଣିଛନ୍ତି ସେ କଦାପି ମୋହବଶ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ଅତଏବ ହେ ଅର୍ଜୁନ, ତୁମେ ନିରନ୍ତର ଯୋଗଯୁକ୍ତ ହୋଇ ରହ । ୨୮ ।

ଚିତ୍ତଶ୍ରୀ—ଦୁଇଟି ମାର୍ଗରୁ ଜାଣିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ରଖିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ଧକାର ଅର୍ଥାତ୍ ଅଜ୍ଞାନ ମାର୍ଗରେ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଏହାର ଅର୍ଥ ମୋହରେ ନ ପଡ଼ିବା ।

ଏ ରହସ୍ୟକୁ ଜାଣିଲ ପରେ ବେଦ, ଯଜ୍ଞ, ତପ ଓ ଦାନରେ ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟଫଳ କଥା କୁହାଯାଇ ଅଛି, ସେ ସମସ୍ତକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଯୋଗୀ ଉତ୍ତମ ଅତି ସ୍ଥାନକୁ ପା'ନ୍ତି । ୨୮ ।

ଚିତ୍ତଶ୍ରୀ—ଅତଏବ ଯେ ଜ୍ଞାନ, ବକ୍ତ୍ର ଓ ସେବା କର୍ମଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କ ଲାଭ କରୁଛନ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ପୁଣ୍ୟଫଳ ମିଳିଯାଏ । କେବଳ ଏତିକି ନୁହେଁ ତାହାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପରମ ମୋକ୍ଷ ପଦ ମିଳେ ।

ଓଁ ତତ୍ ସତ୍ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପୀତା ରୂପକ ଉପନିଷଦରେ ଅର୍ଥାତ୍
ରାଜବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାବୁଦ୍ଧି ସମ୍ବାଦର ଅନ୍ତର
ବ୍ରହ୍ମଯୋଗ ନାମକ ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୯)

ରାଜବିଦ୍ୟା ରାଜଗୃହ୍ୟ ଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଭକ୍ତର ମହିମା ଗାନ କରାଯାଇ ଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହଲେ — ତୁମ୍ଭଠାରେ ଅତି କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ ।
ତେଣୁ ତୁମ୍ଭକୁ ମୁଁ ଅନୁଭବପୁର୍କ ଓ ଅଭିଗୁହ୍ୟ ଏପରି ଗୋଟିଏ ଜ୍ଞାନର
କଥା କହିବି, ଯାହା ଜାଣିଲେ ତୁମ୍ଭେ ସମସ୍ତ ଅବଲ୍ୟାଶରୁ ରକ୍ଷା
ପାଇବ । ୧ ।

ଏହା ବିଦ୍ୟାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରାଜା, ସମସ୍ତ ଗୁରୁ ବିଷୟ ମଧ୍ୟରେ
ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟେ । ଏହି ବିଦ୍ୟା ପବିତ୍ର, ଉତ୍ତମ ଓ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭବ
ଯୋଗ୍ୟ ଅଟେ । ଏହା ଧାର୍ମିକ ପାଳନ କରିବାକୁ ମଧ୍ୟ ସହଜ ଏବଂ
ଅବିନାଶୀ ଅଟେ । ୨ ।

ହେ ପଞ୍ଚନାଥ, ଏହି ଧର୍ମ ଉପରେ ସେଉଁମାନଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ନ
ଥାଏ, ସେମାନେ ମୋତେ ନ ପାଇ ବାରିମ୍ବାର ଏହି ମୁଖ୍ୟମୟ ସଂସାରକୁ
ଲେଉଟନ୍ତି । ୩ ।

ମୋର ଅବ୍ୟକ୍ତ ସ୍ବରୂପହାରୀ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ ଜଗତ ଅସ୍ଥିତ । ସମସ୍ତ
ପ୍ରାଣୀ ମୋ' ଭିତରେ ଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ନାହିଁ । ୪ ।

ପୁଣି ମୋ' ଭିତରେ ସବୁ ପ୍ରାଣୀ ନାହାନ୍ତି ଏହା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇ ପାରେ । ମୋର ଏହି ଯୋଗବଳକୁ ତୁମ୍ଭେ ଦେଖ । ମୁଁ ଜୀବମାନଙ୍କର ପାଳନକର୍ତ୍ତା, ଅଥଚ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ନ ଥାଏ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସେମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତିର କାରଣ ଅଟେ । ୫ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ମୋ' ଠାରେ ଜୀବମାନେ ଅଛନ୍ତି ପୁଣି ନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମୁଁ ଅଛି ପୁଣି ନାହିଁ । ଏହା ଇଶ୍ଵରଙ୍କର ଯୋଗବଳ, ତାହାଙ୍କର ମାୟା ଏବଂ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ଵ ।

ଇଶ୍ଵରଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଭଗବାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟଭାଷାରେ ହିଁ କରିବାକୁ ଉଚିତ ବୋଧ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରି ତାହାଙ୍କୁ (ଇଶ୍ଵରଙ୍କୁ) ସନ୍ତୋଷ କରିଅଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଇଶ୍ଵରମୟ । ଏଣୁ ସମସ୍ତ ତାହାଙ୍କ ଭିତରେ । କିନ୍ତୁ ସେ ନିର୍ଲକ୍ଷ । ସେ ପ୍ରାକୃତ କର୍ତ୍ତା ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରାଣୀମାନେ ନାହାନ୍ତି ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ମାତ୍ର ସେ ତାଙ୍କର ଭକ୍ତ ତାହା ଭିତରେ ଭଗବାନ ନିଷ୍ପତ୍ତ ଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ନାସ୍ତିକ ମନେକରେ ସେ ଭଗବାନ ତାହା ଭିତରେ ନାହାନ୍ତି । ଏହା ତାହାଙ୍କର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ନୁହେଁ ତ ଅଭି କ'ଣ ?

ଯେପରି ସର୍ବଦା ବିଚରଣ କରୁଥିବା ମହାନ ବାୟୁ ନିତ୍ୟ ଅକାଶରେ ବିଦ୍ୟମାନ, ସେହିପରି ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ମୋଭିତରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି; ଏହା ତୁମ୍ଭେ ଜାଣିଥାଅ । ୬ ।

ହେ କୌତୁହଳୀ, କଲ୍ପସୟ ହେଲେ ସମସ୍ତ 'ପ୍ରାଣୀ ମୋର ପ୍ରକୃତିରେ ଲୟ ପାନ୍ତି । କଲ୍ପ ଅରମ୍ଭ ହେଲେ ମୁଁ ଫୁଟି ସେମାନଙ୍କ ସର୍ଜନା କରେ । ୭ ।

ମୁଁ ନିଜର ମାୟାକଳରେ ପ୍ରକୃତିବଶ ସମୁଦାୟ ପ୍ରାଣିଜଗତକୁ ବାରମ୍ବାର ସୃଷ୍ଟି କରେ । ୮ ।

ହେ ଧନଞ୍ଜୟ, ଏହି କର୍ମ ମୋତେ ବନ୍ଧନ କରେ ନାହିଁ, କାରଣ ମୁଁ ସେ ବିଷୟରେ ଉଦାସୀନ ଏବଂ ଅସକ୍ତିଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ରହୁଥାଏ । ୯ ।

ପ୍ରକୃତି ମୋର ଅଧୀନ ହୋଇ ଏହି ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ସୃଷ୍ଟିକୁ ନିର୍ମାଣ କରେ । ଏହି କାରଣରୁ ହେ କୌନ୍ତେୟ, ଏହି ଜଗତ ଘଟମାଳା ପରି ନାରମାର ଘୁରୁଅଛି । ୧୦ ।

ମୁଁ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ପରମେଶ୍ଵର । ମୃତମାନେ ମୋର ଏହି ଭାବକୁ ନ ଜାଣି ମୋତେ ମନୁଷ୍ୟ-ତନୁଧାରୀ ମନେକରି ମୋତେ ଅବହେଳା କରନ୍ତି । ୧୧ ।

ଃଷ୍ଠୀ—କାରଣ ଯେଉଁମାନେ ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ସତ୍ତ୍ଵକୁ ସ୍ଵୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ଦେହ ଭିତରେ ଅବସ୍ଥିତ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀଙ୍କୁ ଜାଣିଥାଉନ୍ତି ନାହିଁ । ତାହାଙ୍କର ଅସ୍ତିତ୍ଵକୁ ସ୍ଵୀକାର ନ କରିବା କାରଣରୁ ଜଡ଼ବାସୀ ହୋଇ ରହନ୍ତି ।

ଯେଉଁମାନେ ବୃଥା ଅଶା ରଖନ୍ତି, ବୃଥା କର୍ମ କରନ୍ତି ଏବଂ ଯାହାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ବୃଥା, ସେହି ମୃତମାନେ ମୋହରେ ପକାଇବା ଭଳି ବାସସାରା ତଥା ଅସୁଖ ପ୍ରକୃତିର ଅଶ୍ରୟ ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି । ୧୨ ।

ଏହାର ଓଲଟା, ହେ ଗାର୍ଥ, ସାଧୁମାନେ ଦୈବା ପ୍ରକୃତିର ଅଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି, ମୋତେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ମୂଳକର୍ତ୍ତା ଓ ଅବିନାଶୀ ବୋଲି ଜାଣି ଏକନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ଭଜନ କରନ୍ତି । ୧୩ ।

ଦୃଢ଼-ନିଷ୍ଠସୁବାନ୍ ଏବଂ ସଦ୍‌ଗୁଣିନ ଲୋକେ ନିରନ୍ତର ମୋର ଶ୍ରୀର୍ଜନ କରନ୍ତି, ଉକ୍ତ ସଦ୍‌କାରେ ମୋତେ ନମସ୍କାର କରନ୍ତି ଏବଂ ଅବରତ ମୋତେ ଧ୍ୟାନର୍ତ୍ତ ମୋର ଉପସନା କରନ୍ତି । ୧୪ ।

କେହୁ କେହୁ ଅଦ୍ୱୈତ କିମ୍ବା ଦ୍ୱୈତରୂପରେ ଅଥବା ବହୁରୂପରେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ମୋତେ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରନ୍ତି । ୧୫ ।

ଯଜ୍ଞର ସଂକଳ୍ପ ‘ମୁଁ’, ଯଜ୍ଞ ‘ମୁଁ’, ଯଜ୍ଞରେ ପିତଲୋକକୁ ଅର୍ପଣ କରାଯିବା ଅଳ୍ପ ମଧ୍ୟ ‘ମୁଁ’, ଯଜ୍ଞର ବନସ୍ପତି ‘ମୁଁ’, ମନ୍ତ୍ର ‘ମୁଁ’, ଅହୁତି ‘ମୁଁ’, ଅଗ୍ନି ‘ମୁଁ’, ଏବଂ ହୋମ କରିବା ଦ୍ରବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ‘ମୁଁ’ ଅଟେ । ୧୬ ।

ଏହି ଜଗତର ମୁଁ ପିତା, ମୁଁ ମାତା, ମୁଁ ପାଳନ କର୍ତ୍ତା ଏବଂ ମୁଁ ପିତାମହ ମଧ୍ୟ ଅଟେ । ଜାଣିବାଯୋଗ୍ୟ ଶିଷୟ ଯାହା ଅଛି ତାହା ମୁଁ । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ପବିତ୍ର ଓ କାର ଶକ୍ତ ଅଟେ । ଗୁଣେଦ, ସାମବେଦ, ଯଦୁବେଦ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅଟେ । ୧୭ ।

ମୁଁ ଏହି ଜଗତର ଗତି, ଗୋଷଣ କର୍ତ୍ତା, ପ୍ରଭୁ, ସାକ୍ଷୀ, ନିବାସ, ଅଶ୍ରୟ, ଗୁହ୍ୟକାଳୀ, ଉତ୍ପତ୍ତି, ପ୍ରଳୟ, ସ୍ଥିତି, ବର୍ଣ୍ଣାର ଓ ଅବ୍ୟୟ ବାଜୁ ଅଟେ । ୧୮ ।

ମୁଁ ଗରା କରାଉଅଛି, ବର୍ଷା କରାଉଅଛି, ଏହି ବର୍ଷାକୁ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦ କରାଉ ଅଛି । ଅମରରୁ ମୁଁ, ମୁଁ ପୁଣି ମୃତୁ । ହେ ଅର୍ଜୁନ, ସତ୍ ଓ ଅସତ୍ ମଧ୍ୟ ମୁଁ । ୧୯ ।

ଯେଉଁମାନେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ ଲେଖାଯିବା କର୍ମ କରନ୍ତି, ଏବଂ ସୋମରାସ ପାନକର ପାପମୁକ୍ତ ହୋଇ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ମୋତେ ପୂଜାକର ସ୍ୱର୍ଗ କାମନା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପବିତ୍ର ଦେବ ଲୋକକୁ ପାଇଁ ସ୍ୱର୍ଗରେ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଦବ୍ୟଭୋଗ କରନ୍ତି । ୨୦ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—କେବଳ ଫଳ ପ୍ରାପ୍ତି ଇଚ୍ଛାରେ ବୈଦିକ କ୍ରିୟା ସବୁ କରାଯାଉଥିଲା । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ କ୍ରିୟାରେ ଅର୍ଥମାନେ ସୋମରାସ ପାନ କରୁଥିଲେ । ତାହାହିଁ ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ ଅଛି । ଏହି

ସବୁ କି ସ୍ତ୍ରୀ କପର କଣ ଥିଲା, ସୋମରସ କଣ ଏହା ଅତି ଯଥାର୍ଥ ରୂପରେ କେହି କହିବା ସହଜ ନୁହେଁ ।

ଏହି ବିଶାଳ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକକୁ ଭୋଗକରି ସେମାନଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ ଶ୍ରୀଣ ହୋଇଗଲା ପରେ ପୁଣି ସେମାନେ ମୃତ୍ୟୁଲୋକରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି । ଏହିପରି ତିନି ବେଦରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ କର୍ମ କରିବା ଲୋକେ ଏକ କର୍ମ ଫଳରେ ଅକାୟା ରଖିଥିବା ଲୋକେ ଜାଲ ମରଣ ଚକରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ୨୧ ।

ଯେ ଏକନିଷ୍ଠ ହୋଇ ମୋର ଧ୍ୟାନକରି ମୋତେ ଭଜନ କରନ୍ତି, ଏହିପରି ମୋ'ଠାରେ ଯେ ନିତ୍ୟରତ ସେମାନଙ୍କର ଯୋଗ ଶେଷ ଭାବ ମୋ ଉପରେ । ୨୨ ।

ହିସ୍ତୁଣୀ—ଏହିପରି ଯୋଗୀଙ୍କୁ ଚାହିଁବାପାଇଁ ତିନୋଟି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଅଛି, ଯଥା—ସମଭାବ, କର୍ମ କରିବାର ବୁଝାଳତା ଓ ଏକନିଷ୍ଠ ଭକ୍ତି । ଏହି ତିନୋଟିଯାକ ପରସ୍ପର ଓଲଟ ପାଲଟ ହୋଇ ମିଳି ରହିବା ଉଚିତ । ରକ୍ତି ବିନା ସମଭାବ ଲାଭ ହୋଇ ନ ପାରେ, ବସ୍ତ୍ର ସମଭାବ ବିନା ରକ୍ତି ପାଇବା ମଧ୍ୟ କଠିନ । କନ୍ଦୁବୁଝାଳତାର ଅଭାବରେ ରକ୍ତି ତଥା ସମଭାବର ଅଭାବ ମାତ୍ର ଦେଖା ଯିବାର ଆଶଙ୍କା ହୁଏ । ଯୋଗ କହିଲେ—ଅପ୍ରାପ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା, ଶେଷ କହିଲେ ପ୍ରାପ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ।

ପୁଣି ଯେଉଁମାନେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭାବରେ ଅନ୍ୟ ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ଭଜନ୍ତି ତାହା ବ୍ୟସ୍ତବ୍ୟକ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ମୋତେ ହିଁ ଭଜନ କରନ୍ତି । ୨୩ ।

ହିସ୍ତୁଣୀ—‘ବିଷ ବିନା’ ର ଅର୍ଥ—ଅସ୍ତ୍ରନବଶତଃ ମୋତେ ଏକ ନିରଞ୍ଜନ ନିରାକାର ବୋଲି ନ ଜାଣିବା ।

ମୁଁ ସମସ୍ତ ଯଜ୍ଞ ଶ୍ରେଣୀ କରିବା ସ୍ବାମୀ ଅଟେ । ମୋର ଏପରି ପ୍ରକୃତ ସ୍ବରୂପକୁ ସେମାନେ ଜାଣି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେମାନେ ଅଧୋଗତ ଲଭ କରିନ୍ତି । ୧୪ ।

ଦେବତାମାନଙ୍କୁ ପୂଜିବା ଲୋକେ ଦେବ ଲୋକକୁ, ପିତା ପ୍ରପିତାଙ୍କୁ ପୂଜିବା ଲୋକେ ପିତୃ ଲୋକକୁ ଏବଂ ଭୂତ ଚେତନକୁ ପୂଜିବା ଲୋକେ ଭୂତ ପ୍ରେତ ଲୋକକୁ ଯାନ୍ତି । ଯେଉଁମାନେ ମୋତେ ପୂଜା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ମୋତେହିଁ ପାଇଥାନ୍ତି । ୧୫ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଭୂବାର୍ଥ ଏହି ଯେ ଭୃଶ୍ବରଙ୍କ ପ୍ରୀତିପାଇଁ ସେବା ଭାବରେ ଯାହା ଦିଅଯାଏ ତାହା ଯେଉଁ ସବୁ ପ୍ରାଣୀକୁ ଦିଅଯାଏ, ସେହି ପ୍ରାଣୀ ଭିତରେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀରୂପେ ସ୍ବୟଂ ଭଗବାନ ତାହାହିଁ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ।

ପଦ୍ମ, ଫୁଲ, ଫଳ, ପାଣି ଆଦି ଯାହା କିଛି ଯେ ମୋତେ ଭକ୍ତି ଭାବରେ ଅର୍ପଣ କରେ, ସେହି ଯନ୍ତ୍ରଣାଳ ପୁରୁଷର ଏ ରୂପ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ପଣକୁ ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରେ । ୧୬ ।

ଅତଏବ ହେ କୌଣ୍ଡେୟ, ତୁମ୍ଭେ ଯାହା କର, ଯାହା ଖାଅ, ଯାହା ଦୋମରେ ଆଦୃତ ଦିଅ, ଯାହା ବାଜ କର, ତପ କର ସେ ସମସ୍ତ ମୋତେ ଅର୍ପଣ କର । ୧୭ ।

ତାହାହେଲେ ତୁମ୍ଭେ ଶୁଭ୍ରଶୁଭ୍ର ଫଳପ୍ରଦ କର୍ମ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବ ଏବଂ ଫଳଭ୍ୟାଗୀରୂପେ ସମସ୍ତକୁ ଲାଭ କରି ଜନ୍ମ ମରଣରୁ ଖାଦ୍ୟ ପାଇ ମୋଠାରେ ଆସି ମିଳିଯିବ । ୧୮ ।

ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତି ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କ ରଖିଥାଏ । କ୍ଷେତ୍ର କେତୁ ପ୍ରିୟ ନୁହନ୍ତି କିମ୍ବା ଅପ୍ରିୟ ମଧ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ସେହିପୁରୁଷ ମୋତେ ଭକ୍ତି-

ପୁରୀର ଭଜନ କରନ୍ତି ମୁଁ ତାହାକାଠାରେ ଥାଏ । ସେ ମଧ୍ୟ ମୋଠାରେ
ଥାନ୍ତି । ୨୧ ।

ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ନିଜ ଦୁର୍ଗୁଣର ଅର୍ଥାତ୍ ପାପୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ
ସେ ଯଦି ଏକଲକ୍ଷ ଓ ଏକଚତୁର୍ଥ ମୋଡେ ଭଜେ, ତେବେ
ତାହାଙ୍କୁ ସାଧୁ ବୋଲି ଜାଣିବ । କାରଣ ତାହାଙ୍କର ସକଳ ଅପ
ଭୟମ ଅଟେ । ୩୦ ।

୪ ପ୍ରଶ୍ନ—କାରଣ ଏକଲକ୍ଷ ଓ ଏକଚତୁର୍ଥ ଅର୍ଥାତ୍ ଅନନ୍ୟ-
ଭକ୍ତର ଦୁର୍ଗୁଣରୁ ଶାନ୍ତ କରାଯାଏ ।

ସେହି ପ୍ରଭୃତି ଶାନ୍ତ ଜଣେ ଧର୍ମୀୟା ହୋଇଯାନ୍ତି ଏବଂ
ସବୁବେଳେ ଶାନ୍ତି ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି । ହେ କୌଣସି, ତୁମ୍ଭେ ଏହା
ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣ ସେ ମୋର ଭକ୍ତର କଦାପି ନାଶ ନାହିଁ । ୩୧ ।

ଅଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟ ହେ ପାର୍ଥ, ସେ କେହି ମୋର ଅଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ
କରନ୍ତି, ଏପରି କି ସ୍ତ୍ରୀ, ବୈଶ୍ୟ, ଶୂଦ୍ର ଏବଂ ନୀଚ ବୃତ୍ତରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ
କରିଥିବା ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ପରମ ଗତି ଲାଭ କରନ୍ତି । ୩୨ ।

ଅତଏବ ପୁଣ୍ୟବାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ରାଜର୍ଷି ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁମାନେ
ମୋର ଭକ୍ତ ସେମାନଙ୍କ କଥା ଥିବା ଜଣ କହୁଛନ୍ତି ? ତେଣୁ ଏହି
ଅନିତ୍ୟ ଓ ଦୁଃଖପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋକରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ ତୁମ୍ଭେ ମୋର
ଅଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କର । ୩୩ ।

ମୋଠାରେ ଚିତ୍ତ ଲଗାଅ, ମୋର ଭକ୍ତ ହୁଅ, ମୋ ନିମିତ୍ତ ଯଜ୍ଞ
କର ଏବଂ ମୋତେ ନମସ୍କାର କର । ଏହିପରି ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତାରେ ପ୍ରାଣକୁ
ତାଳ ଦେଇ ମୋଠାରେ ତୁମ୍ଭର ଅସ୍ବାକୁ ମିଳାଇ ଦେଇ ପାରିଲେ
ନିଶ୍ଚୟ ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ପାଇବ । ୩୪ ।

ଓଁ ତତ୍ ସତ୍

ଏହୁପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବଦ୍ଗୀତାରୁପକ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍
ବ୍ରହ୍ମ ବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗ ଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣାକୁଳିନ ସମ୍ଭାବର ରାଜବିଦ୍ୟା
ରାଜଗୃହ୍ୟ ନାମକ ନବମ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

— — —

(୧୦)

ବିଭୂତି ଯୋଗ

ସପ୍ତମ ଅଷ୍ଟମ ଓ ନବମ ଅଧ୍ୟାୟମାନଙ୍କରେ ଭକ୍ତି ଆଦି ବିଷୟକୁ
ନିରୂପଣ କଲା ପରେ ଭଗବାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହାଙ୍କର ଅନନ୍ତ ବିଭୂତିରୁ
ସତ୍‌କିଶ୍ଚତ୍ ଦର୍ଶନ ଭକ୍ତମାନଙ୍କପାଇଁ ଦେଖାଉଅଛନ୍ତି ।

ହେ ମହାବାହୋ, ତୁମ୍ଭେ ପୃଣି କେତେକ ଉତ୍ତମ କଥା ଶୁଣ ।
ତୁମ୍ଭେ ମୋର ପ୍ରିୟ ବନ୍ଧୁ ଅଟ । ତେଣୁ ସେ ସବୁ ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ହୃଦୟାର୍ଥ
କହୁଛି । ୧ ।

ଦେବତାଗଣ ଓ ମହର୍ଷିମାନେ ମଧ୍ୟ ମୋର ଉତ୍ତୁରି ଜାଣନ୍ତି
ନାହିଁ । କାରଣ ମୁଁ ଏହି ଦେବତା ଓ ମହର୍ଷିମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର
ମୂଳ କାରଣ ଅଟେ । ୨ ।

ମୁରୁକ୍ଷେକବାସୀ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ମୋତେ ସବୁ ଲୋକର ମନେଦେଇ
ଅଛନ୍ତି, ଓ ଅନାଦି ରୂପେ ଜାଣନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ
ଯାନ୍ତି । ୩ ।

ବୁଦ୍ଧି, ଜ୍ଞାନ, ଅସଂମୋହ, କ୍ଷମା, ସତ୍ୟ, ଚକ୍ରସ୍ତ୍ର ନିଗ୍ରହ, ଶାନ୍ତି, ସୁଖ, ଦୁଃଖ, ଜନ୍ମ, ମୃତ୍ୟୁ, ଉତ୍ସୁକତା, ଅହଂସା, ମମତା, ସନ୍ତୋଷ, ତପ, ଦାନ, ଯଶ, ଅପଯଶ ଏହିପରି ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଭଲ ଭଲ ଗୁଣ ସବୁ ମୋ'ଠାରୁ ଭଲ୍ଲୁକ ହୁଏ । ୪,୫ ।

ସପ୍ତର୍ଷି, ସେମାନଙ୍କ ପୁତ୍ରରୁ ସନକାଦି ଶୂର, ଏବଂ (ଚଉଦ) ମନୁ ମୋର ସଂକଳ୍ପରୁ ଜାତ । ସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଏହି ଲୋକ (ସଂସାର) ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ୬ ।

ମୋର ଏ ରୂପ ବିଭୁତ ଓ ଶକ୍ତିରୁ ସେ ଯଥାର୍ଥ ରୂପରେ ଜାଣନ୍ତି ସେ ଅଟଳ ସାମ୍ୟାବସ୍ଥା ଲାଭ କରନ୍ତି, ଏଥିରେ ସଂଶୟ ନାହିଁ । ୭ ।

ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ, ମୋ'ଠାରୁ ସମସ୍ତେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି, ଏହା ଜାଣି ଜ୍ଞାନ ପୁରୁଷ ମୋତେ ପ୍ରୀତିପୁର୍କ ଭଜନ କରନ୍ତି । ୮ ।

ମୋ'ଠାରେ ଯେଉଁମାନେ ଚିତ୍ତ ଲଗାଇ ପ୍ରାଣକୁ ଅର୍ପଣ କରୁଥାନ୍ତି ସେମାନେ ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ମୋ' କଥା ବୁଝାବୁଝି ହୋଇ ମୋର ଗୁଣ ନିତ୍ୟ କାର୍ତ୍ତିନ କରି ପରମ ସନ୍ତୋଷ ଓ ଆନନ୍ଦରେ ରହନ୍ତି । ୯ ।

ଏହିପରି ମୋ' ଠାରେ ଯେଉଁମାନେ ତନ୍ମୟ ହୋଇ ମୋତେ ପ୍ରେମପୁର୍କ ଭଜନ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କରେ । ତେଣୁ ସେମାନେ ମୋତେ ପାଇଥାନ୍ତି । ୧୦ ।

ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ଦୟାକରି, ସେମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ରହି ଜ୍ଞାନ ରୂପକ ଉତ୍କଳମୟ ସପତ୍ନୀ ସେମାନଙ୍କର ଅଜ୍ଞାନତା ରୂପକ ଅନ୍ଧକାରକୁ ମୁଁ ନାଶକରେ । ୧୧ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ ଭଗବାନ, ତୁମ୍ଭେ ପରମ ବ୍ରହ୍ମ, ପରମ ଧାମ, ଓ ପରମ ପବିତ୍ର ଅଟ । ସମସ୍ତ ବସ୍ତି, ଦେବର୍ଷି ନାରଦ, ଅସିତ ଦେବଳ

ଏବଂ ବ୍ୟାପ ତୁମ୍ଭକୁ ଅବନାଶୀ, ଦବ୍ୟ ସ୍ବରୂପ, ଅଦ ଦେବ, ଅଜନ୍ମା
ଏବଂ ଭବର ବୋଲି ମାନନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ନିଜେ ସେହି କଥା ମୋତେ
କହିଅଛ । ୧୬, ୧୩ ।

ହେ କେଶବ, ତୁମ୍ଭେ ଯେତେ ଯାହା ସବୁ କହିଅଛ ସେ ସବୁ
ସତ୍ୟ ବୋଲି ମୁଁ ମାନୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭର ମୂଳ ସ୍ବରୂପ କଣ ତାହା
ଦେବତାମାନେ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ଦାନବ ମଧ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୪ ।

ହେ ସ୍ବରୂପୋତ୍ତମ, ହେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ପିତା, ହେ ଜୀବେଶ୍ବର,
ହେ ଦେବଦେବ, ହେ ଜଗତ୍ ପ୍ରଭୁ, ତୁମ୍ଭେ ନିଜେ କେବଳ ନିଜଦ୍ବାରା
ନିଜକୁ ଜାଣିପାର । ୧୫ ।

ଅତଏବ ତୁମ୍ଭର ଯେଉଁ ସବୁ ବିଭୂତି ଅଛି, ଯାହାଦ୍ବାରା ତୁମ୍ଭେ
ସବଂ ଲୋକରେ ବ୍ୟାପ ରହିଅଛ, ସେହିସବୁ ବିଭୂତି ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ମୋତେ
କହିବା ତୁମ୍ଭର ଉଚିତ । ୧୬ ।

ହେ ଯୋଗିବର, ତୁମ୍ଭ ବିଷୟ ସବୁବେଳେ ଚିନ୍ତା କରୁ କରୁ ମୁଁ
ତୁମ୍ଭକୁ କିପରିଭାବରେ ଜାଣିବି ? ହେ ଭଗବାନ୍, କେଉଁ କେଉଁ
ରୂପରେ ତୁମ୍ଭର ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ହେବ ? ୧୭ ।

ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ଯୋଗ ଓ ବିଭୂତି ବିଷୟ ବିସ୍ତୃତ
ଭାବରେ ଅତି ଅଳ୍ପ ମୋତେ କହ । ତୁମ୍ଭର କଥା ମୋତେ ଅମୃତପରି
ଲଗୁଅଛି । ଯେତେ ଶୁଣିଲେ ମଧ୍ୟ ମନ ତୃପ୍ତ ହେଉ ନାହିଁ । ୧୮ ।

ଶ୍ରୀଭଗବାନ୍ କହିଲେ—ହେ ହରୁଶ୍ରେଷ୍ଠ, ମୋର ବିଭୂତିମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ମୁଖ୍ୟ କଥା ବାଛି ବାଛି ତୁମ୍ଭକୁ କହିବା । ତାହା ଅସଂଖ୍ୟ;
ସେଗୁଡ଼ିକର ଅତି ଅଳ୍ପ ନାହିଁ । ୧୯ ।

ହେ ଗୁଡ଼ାକେଶ, ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଭିତରେ ଥିବା ଆତ୍ମା ମୁଁ ଅଟେ;
ଏବଂ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ମୂଳ, ମଧ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତ ମଧ୍ୟ ମୁଁ । ୨୦ ।

ମୁଁ ଅଦିତ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବନ୍ଧୁ, ତେଜସ୍ବୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
କିରଣମୟ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବାୟୁ ମଧ୍ୟରେ ମଣ୍ଡଳି ଏବଂ ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ଚନ୍ଦ୍ର ଅଟେ । ୧୧ ।

ମୁଁ ବେଦରେ ସାମବେଦ, ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଇନ୍ଦ୍ର,
ଇନ୍ଦ୍ରପୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନ ଏବଂ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଚେତନା ଅଟେ । ୧୨ ।

ମୁଁ ରୁଦ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶଙ୍କର, ଯଶ ଓ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ବୃକେର, (ଅଠ) ବସୁ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ନି ଏବଂ ପଦ୍ମତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ମେରୁ ଅଟେ । ୧୩ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ପୁରୋହିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୋତେ ପ୍ରଧାନ
ବୃହସ୍ପତି ବୋଲି ଜାଣ । ମୁଁ ସେନାନାୟକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାର୍ତ୍ତିକେୟ
ଏବଂ କଳାଗୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ପୁଣି ସାଗର ଅଟେ । ୧୪ ।

ମୁଁ ମହର୍ଷିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭୃଗୁ, ବାଣୀରେ ଏକାକ୍ଷର ଓଁକାର,
ଯଜ୍ଞମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜପଯଜ୍ଞ ଏବଂ ପଦ୍ମତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ହମାଳୟ । ୧୫ ।

ମୁଁ ବୃଷମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଶ୍ବତ୍ଥ ବୃଷ, ଦେବର୍ଷିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ
ନାରଦ, ଗନ୍ଧର୍ବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରରଥ ଏବଂ ସିଦ୍ଧ ମୁନିମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ କପିଳ ମୁନି । ୧୬ ।

ଅମୃତ ମନ୍ଥନ ସମୟରେ ଉର୍ଜ୍ଜେଶ୍ଵରୀ ନାମକ ଯେଉଁ ଅଶ୍ବ
ବାହାର ଥିଲା ଅଶ୍ବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୋତେ ସେହି ଉର୍ଜେଶ୍ଵରୀ ବୋଲି
ଜାଣ । ଦକ୍ଷୀଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଦକ୍ଷିଣତ ଦକ୍ଷୀଣ ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ
ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ରାଜା ଅଟେ । ୧୭ ।

ଅସୁଧମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ବକ୍ର, ଗାନ୍ଧୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ କାମଧେନୁ । ମୁଁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତିର ମୂଳ କାରଣ କାମଦେବ ଏବଂ ସର୍ପମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ବାସୁକି ଅଟେ । ୮୮ ।

ମୁଁ ନାଗମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅନନ୍ତ, ଜଳଚର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବରୁଣ, ପିତୃମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଯ୍ୟମା ଏବଂ ଦଣ୍ଡଦାତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମ । ୮୯ ।

ମୁଁ ଦୈତ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରହ୍ଲାଦ, ଗଣକାରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାଳି, ପଶୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହିନ୍ଦ୍ର ଏବଂ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗରୁଡ଼ ଅଟେ । ୯୦ ।

ମୁଁ ପବନ କରବା ପଦାର୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପବନ, ଶସ୍ତ୍ରଧାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପର୍ଶୁରାମ, ମାଛମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଗର, ନଦୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଅଟେ । ୯୧ ।

ହେ ଅଶ୍ବିନ, ସୃଷ୍ଟିର ଅଦି, ମଧ୍ୟ ଓ ଅନ୍ତ ମୁଁ । ମୁଁ ବିଦ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ବିଦ୍ୟା ଏବଂ ବିବାଦୀମାନଙ୍କର ବାଦ ଅଟେ । ୯୨ ।

ଅକ୍ଷରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅକାର, ସମାସମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମ ଏବଂ ମୁଁ ଅବିନାଶୀ କାଳ ଅଟେ । ସର୍ବତ୍ର ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ସମସ୍ତଙ୍କର ଧାରଣକର୍ତ୍ତା ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅଟେ । ୯୩ ।

ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କ ହରଣ କରି ନେଇଯିବା ମୃତ୍ୟୁ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ପୁଣି ଉଦ୍ଭବର ଉତ୍ପତ୍ତି କାରଣ ଅଟେ । ମୁଁ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିର କାର୍ତ୍ତି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବାଣୀ, ସୁଦ୍ଧି, ମେଧା, ଧୃତି ଓ କ୍ଷମା ଅଟେ । ୯୪ ।

ସାମ (ଗାନ କରିବାର ବୈଦିକ ଶ୍ରୋତ) ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ବୃହତ୍ ସାମ ଅଟେ । ଜନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗାୟତ୍ରୀ, ମାସମାନଙ୍କ

ମଧ୍ୟରେ ମାର୍ଗଶୀର ଏବଂ ଋତୁମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ବ୍ୟବହୃତ
ଅଟେ । ୩୫ ।

ଛଳକାଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଦୁର୍ଘଟ, ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ପୁରୁଷର
ପ୍ରଭାବ, ମୁଁ ଜୟ, ନିଷ୍ଠୟ ଓ ସାହିତ୍ୟ ଗୁଣଧାରୀ ପୁରୁଷଙ୍କର ସ୍ମରଣ
ଅଟେ । ୩୬ ।

ଟିପ୍ପଣୀ :—ଛଳକାଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଦୁର୍ଘଟ ଅଟେ । ଏହି
ବାକ୍ୟ ଶୁଣି ତମେ ପଡ଼ିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ସାର
ଅସାରର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଯାହା କିଛି ଘଟୁଅଛି ସେ ସବୁ ଶରଣର
ଅନ୍ତରାଳ ଦ୍ଵାରା ନାହିଁ । କେବଳ ଏହି ଭାବକୁ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଅଛି ।
ସମସ୍ତ ତାହାଙ୍କର ଅଧୀନ, ଏହା ଜାଣି କପଟୀ ଲୋକ ନିଜର ଅଭିମାନ
ଛାଡ଼ି ଛଳନା ତ୍ୟାଗକରିବା ଉଚିତ । ମୁଁ ବୁଝିଲୁଣିରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯାଦବ
ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାସଦେବ, ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଧନଞ୍ଜୟ,
ମୁନିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାସ ଏବଂ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଉତ୍ତମା କବି
ଅଟେ । ୩୭ ।

ମୁଁ ଶାସନକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଦଣ୍ଡ, ଜୟ ଇଚ୍ଛା କରିବା ପୁରୁଷଙ୍କର ନୀତି,
ଗୋପନୀୟ କଥାର ମୌନଭାବ ଏବଂ ଜ୍ଞାନମାନଙ୍କର ସ୍ତବ୍ଧ ଅଟେ । ୩୮ ।

ହେ ଅକ୍ଳୁନ୍ତ, ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତିର ମୂଳ କାରଣ ମୁଁ ।
ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ଏପରି କିଛି ନାହିଁ ଯାହା କି ମୋ' ବିନା ରହିଅଛି । ୩୯ ।

ହେ ଶରନ୍ତପ, ମୋର ଦବ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଅନ୍ତ ନାହିଁ ।
ବିରୁଦ୍ଧମାନଙ୍କର ବିସ୍ତାର ମୁଁ କେବଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ଵରୂପ ହୁଏନ୍ତୁ
କହିଲି । ୪୦ ।

ଯାହା ବହୁ ବିରୁଦ୍ଧମାନ, ଲକ୍ଷ୍ମୀମାନ ଅଥବା ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ତାହା
ମୋର ତେଜର ଅଂଶରୁ ଜାତ ବୋଲି ଜାଣ । ୪୧ ।

ଅଥବା ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଏହାରୁ ବହୁତ ଭୁବରେ ଜାଣି ତୁମେ କଣ
କରିବ ? ମୁଁ ମୋର ଗୋଟିଏ ଅଂଶରେ ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ଧାରଣ କରି
ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ୪୨ ।

ଓଁ ତତ୍ସତ୍ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପୀତା ଉପକ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍
ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାଚର୍ଚ୍ଚିତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ଳୋକାଂଶୁର୍ଭୁଜ ସଂବାଦର ବିଭିନ୍ନ ଯୋଗ
ନାମକ ଦଶମ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୧୧)

ବିଶ୍ୱରୂପ ଦର୍ଶନ ଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଭଗବାନ ନିଜର ବରାଟ ସ୍ୱରୂପକୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ
ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି । ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଏହି ଅଧ୍ୟାୟଟି ଅତି ପ୍ରିୟ । ଏଥିରେ
ଯୁକ୍ତ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କେବଳ ବାବ୍ୟରାବ ଅଛି । ଏହି ଅଧ୍ୟାୟକୁ
ପାଠକଲବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ଛନ୍ଦ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ତୁମ୍ଭେ ମୋ' ପ୍ରତି କୃପା କରି ଏହି ସବୁ
ଅଧ୍ୟାୟିକ ପରମ ରହସ୍ୟ କହିଲ । ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ଯାହା କହିଲ
ତଦ୍ୱାରା ମୋହ ଦୂର ହୋଇଗଲା । ୧ ।

ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ଓ ନାଶ କଥା ମୁଁ ତୁମ୍ଭଠାରୁ ବହୁତ
ଭାବରେ ଶୁଣିଲି । ହେ କମଳପଦାସି, ସେହିପରି ତୁମ୍ଭର ଅବିନାଶୀ
ମାହାତ୍ମ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଶୁଣିଲି । ୨ ।

ହେ ପରମେଶ୍ୱର, ତୁମ୍ଭେ ଯେପରି ନିଜର 'ବୃତ୍ତନ୍ତ' ବଖାଣୁଅଛ
ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରକୃତରେ ସେପରି ଅଟ । ହେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ତୁମ୍ଭର ସେହି
ଦୈଶବ୍ୟ ରୂପ ଦେଖିବାପାଇଁ ମୋର ଭାବ ଲଜ୍ଜା ହେଉଅଛି । ୩ ।

ହେ ପ୍ରଭୋ, ତୁମ୍ଭେ ଯଦି ମନେକର ସେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ସେହି ସ୍ଵରୂପ ଦେଖିବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ତାହାହେଲେ ହେ ଯୋଗେଶ୍ଵର, ସେହି ଅବ୍ୟୟ ସ୍ଵରୂପ ମୋତେ ଥରେ ଦେଖାଅ । ୪ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହଲେ—ହେ ପାର୍ଥ, ନାନା ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ନାନା ଅକୃତ ବିଶିଷ୍ଟ ମୋର ନାନାବିଧ ଶତ ଶତ ଓ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଦବ୍ୟରୂପ ଦର୍ଶନ କର । ହେ ଭରତ, ଅଦିତ୍ୟ, ବସୁ, ରୁଦ୍ର, ତୁର ଅଶ୍ଵିନକୁମାର ଓ ମରୁତ ଅଦି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖ । ପୁଣି ଯାହା ତୁମ୍ଭେ କେହିଁ ଦେଖି ନ ଥିବ ସେପରି ବହୁତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ବାଧା ଦେଖ । ୫ ।

ହେ ଗୁଡ଼ାକେଶ, ମୋ ଦେହରେ ଏକକ ଅବସ୍ଥିତ ସମୁଦାୟ ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ଜଗତ୍ ଏବଂ ତାହାଛଡ଼ା ଅଜ୍ଞ ଯଦି କିଛି ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ଥାଏ ତାହା ମଧ୍ୟ ଅଜ୍ଞ ଦେଖିଥାଅ । ୬ ।

ତୁମ୍ଭର ଏହି ଚର୍ମ-ଚୟୁହାରୀ ତୁମେ ମୋତେ ଦେଖି ପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦବ୍ୟ ଚୟୁ ଦେଉଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଏହି ଐଶ୍ଵରିକ ଯୋଗକୁ ଦେଖ ।

ସଞ୍ଜୟ କହଲେ—ହେ ରାଜନ୍, ଯୋଗେଶ୍ଵର କୃଷ୍ଣ ପାର୍ଥଙ୍କୁ ଏପରି କହୁ ନିଜର ପରମ ଐଶ୍ଵରିକ ରୂପକୁ ଦେଖାଇଲେ । ୭ ।

ସେହିରୂପର ଅସଂଖ୍ୟ ମୁଖ, ଅସଂଖ୍ୟ ଚକ୍ଷୁ । ତହିଁରେ ଅନେକ ଅଭ୍ୟୁତ ଦୃଶ୍ୟମାନ ଦେଖାଯାଉ ଥିଲା । ତାହା ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଦବ୍ୟ ଅଳଙ୍କାରରେ ବିଭୂଷିତ ଓ ନାନା ପ୍ରକାର ଦବ୍ୟ ଆୟୁଧରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ଥିଲା । ୧୦ ।

ସେ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଦବ୍ୟମାଳା ଓ ବସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଦବ୍ୟ ସୁଗନ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟ ବୋଲି ହୋଇଥିଲେ । ଏହିପରି ସର୍ବାଂଶରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟମୟ, ଅନନ୍ତ ଓ ସର୍ବାବ୍ୟାପୀ ଦେବରୂପ ଥିଲେ । ୧୧ ।

ଅକାଶରେ ସହସ୍ର ମୂର୍ତ୍ତିକର ତେଜ ଏବଂ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେ ତାହା ସେ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ତେଜର ସମକକ୍ଷ ହେବ ନାହିଁ । ୧୨ ।

ସେଠାରେ ଏହି ଦେବୀଧୃଦେବଙ୍କର ଶରୀରରେ ନାନାରୂପରେ ବରକ୍ରମ ସମଗ୍ର ଜଗତ ଏକରୂପରେ ଥିବାର ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲା । ୧୩ ।

ଏହା ଦେଖି ଧନଞ୍ଜୟ ଅସ୍ତ୍ରଧାରଣ କଲେ । ତାଙ୍କର ରୋମ ଟାଙ୍କୁର ଉଠିଲା । ସେ ନତମସ୍ତକରେ କର ଯୋଡ଼ି ଏହିପରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୧୪ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ ଦେବ, ତୁମ୍ଭର ଶରୀରରେ ଦେବତା-ମାନଙ୍କୁ, ଭଲ ଭଲ ପ୍ରାଣୀ ସମୂହକୁ, କମଳାସନସ୍ଥ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କୁ, ସମସ୍ତ ଋଷିଙ୍କୁ ଏବଂ ଷ୍ଟମ ଦବ୍ୟ ସର୍ପଙ୍କୁ ମୁଁ ଦେଖୁଅଛି । ୧୫ ।

ଅନେକ ହାତ, ଅନେକ ପେଟ, ଅନେକ ମୁହଁ ଏବଂ ଅନେକ ଚକ୍ଷୁ ଥାଇ ଅନନ୍ତରୂପଧାରୀରୂପେ ସର୍ବତ୍ର ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖୁଅଛି । ତୁମ୍ଭର ଅନ୍ତ ନାହିଁ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଅଦି ନାହିଁ । ହେ ବିଶ୍ଵେଶ୍ଵର, ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ବିଶ୍ଵରୂପକୁ ଦର୍ଶନ କରୁଅଛି । ୧୬ ।

ତୁମ୍ଭେ ମୁକୁଟଧାରୀ, ଗଦାଧାରୀ ଓ ଚକ୍ରଧାରୀ; ତୁମ୍ଭର ତେଜସ୍ବି ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରକାଶମାନ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖିବା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭେ ଅସୀମ ଏବଂ ପ୍ରକୃତିର ଅନ୍ତ ଅଥବା ସୂର୍ଯ୍ୟ ପରି ଚତୁର୍ଦିଗରେ ଦେଖାପାମାନ, ଏପରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମୁଁ ଦେଖୁଅଛି । ୧୭ ।

ତୁମ୍ଭେହିଁ ଅନ୍ତମ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ଚକ୍ଷୁ, ତୁମ୍ଭେ ପରମ ଅକ୍ଷର, ତୁମ୍ଭେ ଏ ଜଗତର ପରମ ଅଗ୍ରସ୍ଥ, ତୁମ୍ଭେ ନିତ୍ୟଧର୍ମର ଅବିନାଶୀ ରକ୍ଷକ, ତୁମ୍ଭେ ସନାତନ ପୁରୁଷ, ଏଥିରେ କିଛିମାତ୍ର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ୧୮ ।

ଯାହାଙ୍କର ଅଦି ମଧ୍ୟ କିମ୍ବା ଅନ୍ତ ନାହିଁ; ଯାହାଙ୍କର ଅନନ୍ତଶକ୍ତି, ଅନନ୍ତ ବାହୁ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଯାହାଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ସ୍ୱରୂପ, ଯାହାଙ୍କର ମୁଖ ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ଅଗ୍ନି ସମାନ ଏବଂ ସେ ନିଜର ତେଜହାରୀ ଏ ଜଗତକୁ ତପ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି, ଏରୂପଭାବରେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖୁଅଛି । ୧୯ ।

ଆକାଶ ଓ ପୃଥିବୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀସ୍ଥାନ ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ତୁମ୍ଭେ କେବଳ ଏକାକୀ ବ୍ୟାପ୍ତହୋଇ ରହୁଅଛ । ହେ ମହାତ୍ମନ୍, ତୁମ୍ଭର ଏପରି ଅଭୁତ ଓ ଉଚ୍ଛରୂପକୁ ଦେଖି ହିଲେକ କମ୍ପମାନ ହେଉଅଛି । ୨୦ ।

ପୁଣି ଦେବତାମାନେ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ତୁମ୍ଭ ଉପରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଅଛନ୍ତି; ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ କେହି କେହି କରପତ୍ର ଯୋଡ଼ି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛନ୍ତି । ମହର୍ଷି ଓ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷଗଣ “ଜଗତର କଲ୍ୟାଣ ହେଉ” କହି ନାନାପ୍ରକାର ତୁମ୍ଭର ଯଶଶାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ୨୧ ।

ରୁଦ୍ର, ଅଦିତ୍ୟ, ବସୁ, ସାଧ୍ୟଗଣ ବିଶ୍ୱଦେବ, ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର, ମରୁତ ଉଷସୀୟା ପିତୃଗଣ, ଗନ୍ଧର୍ବ, ଯକ୍ଷ, ଅସୁର ଏବଂ ସିଦ୍ଧପୁରୁଷଗଣ ସମସ୍ତେ ବିସ୍ମୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ ତୁମ୍ଭର ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହୁଛନ୍ତି । ୨୨ ।

ହେ ମହାବାହୋ, ଅନେକ ମୁଖ ଓ ନେତ୍ରଯୁକ୍ତ, ଅନେକ ହାତ ଜଞ୍ଜ ଓ ପାଦଯୁକ୍ତ, ଅନେକ ଉଦରଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଅନେକ ଗଣ୍ଡଦନ୍ତ ଯୁକ୍ତ, ଏରୂପ ବିକଟାଳ ଦେଖାଯାଉଥିବା ତୁମ୍ଭର ବିଶାଳ ରୂପକୁ ଦେଖି ଲୋକେ ବଡ଼ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଲେଣି ଏବଂ ମୁଁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରିବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଅଛି । ୨୩ ।

ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଗଗନସ୍ତ୍ରୀ, ଉଚ୍ଛ୍ୱଳମୟ, ନାନାପ୍ରକାର ରଙ୍ଗବିଶିଷ୍ଟ ମୁଖ ବ୍ୟାଦାନ କରୁଥିବାର ଦେଖି ଏବଂ ତେଜସ୍ୱର ବିଶାଳ-ନସିତ-ବିଶକ୍ତ ଦେଖି ହେ ବିଷ୍ଣୋ, ମୋର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଅଛି ଏବଂ ମୁଁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶାନ୍ତି ରଖି ପାରୁନାହିଁ । ୨୪ ।

ପ୍ରଳୟକାଳର ଅଗ୍ନି ପରି ବଳିଷ୍ଠ ଗନ୍ଧ ଦନ୍ତସୂକ୍ତ ତୁମ୍ଭର ମୁଖକୁ ଦେଖି ମୁଁ ଦଶସବ ବାରପାରୁ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଶାନ୍ତ ରହୁନାହିଁ । ହେ ଦେବେଶ, ହେ ଜଗନ୍ନିବାସ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅ । ୧୫ ।

ସମସ୍ତ ରଜାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଧରି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ରଙ୍କର ପୁରୀମାନେ, ଶ୍ଵଶୁ, ଦ୍ରୋଣାଶ୍ଵର୍ଥୀ, ସେହି ହୃତପୁଷ୍ପ କର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ସମସ୍ତେ ତୁମ୍ଭର ବଳିଷ୍ଠ ଗନ୍ଧ ଦନ୍ତସୂକ୍ତ ମୁଖ ମଧ୍ୟରେ ଅଭିବେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଅଛନ୍ତି । କାହାର କାହାର ମୁଣ୍ଡ ରୁଣ୍ଡ ବରୁଣ୍ଡ ହୋଇ ତୁମ୍ଭର ଦାନ୍ତ ଶଙ୍କରେ ଲାଗି ରହିଥିବାର ଦେଖା ଯାଉଅଛି । ୧୬, ୧୭ ।

ନିଦାମାନଙ୍କର ପ୍ରଖର ସ୍ରୋତ ଯେପରି ସମୁଦ୍ର ଅଞ୍ଚଳ ଦୌଡ଼ୁଅଛି, ସେହିପରି ତୁମ୍ଭର ପ୍ରହ୍ଳୀକିତ ମୁଖ ଭିତରେ ଏହି ଜନନାୟକଗଣ ପ୍ରବେଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ୧୮ ।

ପତଙ୍ଗସବୁ ମରବାପାଇଁ ଯେପରି ଦୌଡ଼ିଯାଇ ଜଳନ୍ତା ନିଆଁରେ ପଡ଼ନ୍ତି ସେହିପରି ମରବାପାଇଁ ଲୋକେ ଅଭିବେଶରେ ତୁମ୍ଭ ମୁଖରେ ପ୍ରବେଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ଶୁଣିଥାନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ଗ୍ରାସକର ତୁମ୍ଭେ ନିଜର ପ୍ରହ୍ଳୀକିତ ମୁଖକୁ ପୁଣି ଶୁଟୁଅଛ । ହେ ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ବିଷ୍ଣୁ, ତୁମ୍ଭର ଉଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ ସମସ୍ତ ଜଗତକୁ ତେଜସ୍ଵୀ ପୂର୍ଣ୍ଣକର ରହିଅଛି ଏବଂ ସନ୍ତାପିତ କରୁଅଛି । ୧୯, ୩୦ ।

ଉଚ୍ଛ୍ରୂୟଥାସ୍ତ ତୁମ୍ଭେ କିଏ ମୋତେ କୁହ । ହେ ଦେବବର, ତୁମ୍ଭେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅ । ତୁମ୍ଭେ ଯେଉଁ ଅଦ ପୁରୁଷ ଅଟ ମୁଁ ତାହା ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜାଣେନାହିଁ । ୩୧ ।

ଶ୍ରୀବିଶ୍ଵାମିତ୍ର କହଲେ— ଲୋକମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧ ନିମିତ୍ତ କରିଥିବା କାଳ ମୁଁ । ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସହାର କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ଏଠାକୁ ଆସିଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ଯୁଦ୍ଧ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ଉଭୟ ସେନାରେ ଯେଉଁ ସର୍ବ ବଡ଼ବଡ଼ ଯୋଦ୍ଧାମାନେ ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ରହିବେ ନାହିଁ । ୩୨ ।

ଅତଏବ ତୁମ୍ଭେ ଉଠ, ସଶଲଭ ଚର । ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କୁ ଜୟକର
ଧନଧାନ୍ୟ-ପରିପୁରଣ ଭାଜ୍ୟ ଭୋଗ କର । ଏମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ପ୍ରଥମରୁ ସହାର
କରୁଅଛି । ହେ ସବ୍ୟସାଚୀ, ତୁମେ କେବଳ ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର ହୁଅ । ୩୩ ।

ଦ୍ରୋଣ, ଶୁକ୍ର, ଜୟଦ୍ରଥ, ବର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ଯୋଦ୍ଧାଙ୍କୁ
ମୁଁ ସହାର କରୁଅଛି । ତୁମ୍ଭେ ସେମାନଙ୍କୁ ମାର, ଚରନାହୁଁ । ଯୁଦ୍ଧକର,
ତୁମେ ନିଶ୍ଚୟ ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୟୀ ହେବ । ୩୪ ।

ସଜୟ କହିଲେ— କେଶବକ ଠାରୁ ଏତକ ଶୁଣି କର ଯୋଦ୍ଧା
ଥରଥର ବାରମ୍ବାର ନମସ୍କାରପୂର୍ବକ ଅଭିବନ୍ଦନରେ ପ୍ରଣାମ କରି ମୁକୁଟଧାରୀ
ଅର୍ଜୁନ ଅତି ଗଦ୍‌ଗଦ ସ୍ଵରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ୩୫ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ— ହେ ଦୃଷ୍ଟିକେଶ, ଜଗନ୍ନାଥ ତୁମ୍ଭର ମହାସ୍ତ୍ରୀ
କାର୍ତ୍ତବୀର୍ୟ୍ୟ କର ଅନନ୍ତତ ହେଉଅଛି ଏବଂ ତୁମ୍ଭପ୍ରତି ଯେଉଁ ଅନୁରାଗ ଜାତ
ହେଉଅଛି ତାହା ସର୍ବାର୍ଥ ଅଟେ । ରାକ୍ଷସମାନେ ଶତ ହୋଇ ଏଣେତେଣେ
ପଳାଇ ଯାଉଅଛନ୍ତି ଏବଂ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ନମସ୍କାର
କରୁଅଛନ୍ତି । ୩୬ ।

ହେ ମହାବୀର, ସେମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ନମସ୍କାର ନ କରିବେ କାହିଁକି ?
ତୁମ୍ଭେ ସେ ବ୍ରହ୍ମାକଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଅଦିକର୍ତ୍ତା ମଧ୍ୟ ଅଟ । ହେ ଅନନ୍ତ,
ହେ ଦେବେଶ, ହେ ଜଗନ୍ନିବାସ, ତୁମ୍ଭେ ଅକ୍ଷର, ତୁମ୍ଭେ ସତ୍ତ୍ଵ ଓ ଅସତ୍ତ୍ଵ
ଏବଂ ସାଦ୍ରା ଏହାର ଉପରେ ତୁମ୍ଭେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଅଟ । ୩୭ ।

ତୁମ୍ଭେ ଅଦେହ, ତୁମ୍ଭେ ସ୍ଵରାଜ୍ୟ ପୁରୁଷ, ତୁମ୍ଭେ ଏହି ବିଶ୍ଵର
ପରମ ଅଶ୍ରୟ-ସ୍ଥଳ ଅଟ । ତୁମ୍ଭେ ଜ୍ଞାତା, ତୁମ୍ଭେ ଜ୍ଞେୟ ଓ ତୁମ୍ଭେ ପରମ
ଧାମ ଅଟ । ହେ ଅନନ୍ତରୂପ, ଏହି ଜଗତକୁ ତୁମ୍ଭେ ବ୍ୟାପି ରହୁଅଛ । ୩୮ ।

ବାୟୁ, ଯମ, ଅଗ୍ନି, ବରୁଣ, ଚନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରଜାପତି ପ୍ରତିତାମହ ତୁମ୍ଭେହିଁ
ସବୁ । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସଦସ୍ତ୍ର ନମସ୍କାର, ପୁଣି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସଦସ୍ତ୍ର ସଦସ୍ତ୍ର
ନମସ୍କାର । ୩୯ ।

ହେ ସର୍ବ, ତୁମ୍ଭର ଅଗ ପଛ ଓ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ନମସ୍କାର । ତୁମ୍ଭର
କାର୍ଯ୍ୟ ଅନନ୍ତ । ତୁମ୍ଭର ଶକ୍ତି ଅପାର । ତୁମ୍ଭେ ହିଁ ସବୁ ଧାରଣ କରିଅଛ ।
ସୁତରାଂ ତୁମ୍ଭେ ହିଁ ସର୍ବସ୍ବ । ୪୦ ।

ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ମହିମା ନ ଜାଣି, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଣେ ମିତ୍ର ମନେକରି ହେ
କୃଷ୍ଣ, ହେ ଯାଦବ, ହେ ସଖା, ଏହପରି ଭୁଲ ବଶତଃ ହେଉ ନିଜବା
ପ୍ରେମ ହ ବଶତଃ ହେଉ — ତା'କି ମୁଁ ଯେଉଁ ଅବବେକିତା ଦେଖାଇଅଛି
ଏବଂ ଅନଳରେ ଅହାର ବିହାର କଲବେଳେ କିମ୍ବା ଶୋଇବାରେ,
ବସିବାରେ ଅଥବା ଏହୁଟିଆ ବେଳେ କିମ୍ବା ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସମସ୍ତରେ ତୁମ୍ଭର
ଯତ୍ନ କିଛି ଅପମାନ ହୋଇଅଛି, ସେଥିଲାଗି କ୍ଷମାଦେବା ସକାଶେ ମୁଁ
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିନତି କରୁଅଛି । ୪୧, ୪୨ ।

ତୁମ୍ଭେ ଚକ୍ରତର ଜଗତର ପିତା ଓ ପୁରୁଷ ଏବଂ ପରମ ଗୁରୁ
ଅଟ । ତୁମ୍ଭପରି ଅଜ୍ଞ କେହି ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ତୁମ୍ଭଠାରୁ ଅଧିକ ଅଜ୍ଞ କିଏ
ହୋଇପାରେ ? ହିଲେକରେ ତୁମ୍ଭପରି ଶକ୍ତିମାନ ଅଜ୍ଞ କିଏ
ଅଛି ? ୪୩ ।

ଏହି ହେତୁ ସାଷ୍ଟାଙ୍ଗ ପ୍ରଣିପାତ କରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପୂଜ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ
ପ୍ରସନ୍ନ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛି । ହେ ଦେବ, ପିତା ପୁତ୍ର ଏବଂ
ସଖା ସଖାର ଯେପରି ସବୁ କଥା ସହଜିଏ ସେହିପରି ତୁମ୍ଭେ ଶ୍ରୀମାର ପ୍ରିୟ
ବନ୍ଧୁ ଥିବା ସ୍ଥଳେ ମୋର କଲାଣ ଶାଢ଼ି ସବୁକଥା, ସହନେବା
ଉଚିତ । ୪୪ ।

ପୂର୍ବେ କେତେ ନ ଦେଖିଥିବା ଏପରି ତୁମ୍ଭର ରୂପକୁ ଦେଖି ମୋର ଲୋମ ଟାଙ୍କୁର ଉଠୁଛି । ଭୟରେ ସନ ବହୁଳତ ହୋଇ ଯାଉଅଛି । ଅତଏବ ହେ ଦେବ, ତୁମ୍ଭର ସେହି ପୂର୍ବରୂପକୁ ଦେଖାଅ । ହେ ଦେବେଶ, ହେ ଜଗନ୍ନିବାସ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅ । ୪୫ ।

ପୂର୍ବପରି ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମୁହଁଟ, ଗନ୍ଧା, ଚକି ଧାରଣ କରିଥିବା ରୂପରେ ଦେଖିବାକୁ ଲଜ୍ଜା କରେ । ହେ ସହସ୍ରବାହୋ, ହେ ବିଶ୍ଵମୁଖି, ତୁମ୍ଭେ ତୁମ୍ଭର ସେହି ଚତୁର୍ଭୁଜ ରୂପ ଧାରଣ କର । ୪୬ ।

ଶ୍ରୀରାଗବାନ କହଲେ—ହେ ଅର୍ଜୁନ, ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ନିଜ ଶକ୍ତିକଳରେ ମୁଁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମୋର ତେଜୋମୟ ବିଶ୍ଵାସୀ ଅନନ୍ତ ଓ ପରମ ଆଦି ରୂପକୁ ଦେଖାଇଅଛି । ତୁମ୍ଭ ଭଲ ଆଉ କେହି କେବେ ମୋର ଏହି ରୂପକୁ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ୪୭ ।

ହେ ହୃଦ୍ରେଖାର, ବେଦାଭ୍ୟାସଦ୍ଵାରା, ଯଜ୍ଞଦ୍ଵାରା, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରାଧ୍ୟୟନଦ୍ଵାରା, ଦାନଦ୍ଵାରା, କର୍ମକର୍ମାଣିଦ୍ଵାରା କିମ୍ବା ଉଗ୍ରତପ ଦ୍ଵାରା ତୁମ୍ଭ ଭଲ ଆଉ କେହି ମୋର ଏପରି ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ସମର୍ଥ ନୁହନ୍ତି । ୪୮ ।

ମୋର ଏହି ବିକରାଳ ରୂପକୁ ଦେଖି ତୁମ୍ଭେ ଛବିଯାଅ ନାହିଁ, ଛନିଅ ହୁଅ ନାହିଁ । ଭୟ ଛଡ଼ି ଚିତ୍ତକୁ ପ୍ରସନ୍ନ କରି ମୋର ସେହି ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ରୂପକୁ ଦେଖ । ୪୯ ।

ସଞ୍ଜୟ କହଲେ—ବାସୁଦେବ ଅର୍ଜୁନକୁ ଏପରି କହି ନିଜ ରୂପକୁ ପୁଣି ଦେଖାଇଲେ । ସୁନବାର ଶାନ୍ତମୁଖି ଧାରଣ କରି ସେହି ମାହାତ୍ମା ଶୁଦ୍ଧ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଅଭାସନା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ୫୦ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ତୁମ୍ଭର ଏହି ପ୍ରଶାନ୍ନ ମନୁଷ୍ୟରୂପ ଦେଖି ମୁଁ ଶାନ୍ତଚିତ୍ତ ଓ ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇଅଛି । ୫୧ ।

ଶ୍ରୀଭଗବାନ କହିଲେ—ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଯେଉଁରୂପ ଦେଖିଲ, ତାହାର ଦର୍ଶନ ବଡ଼ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଟେ । ଦେବତା ମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହି ରୂପକୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ବଡ଼ ଲାଳାୟିତ । ୫୨ ।

ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଯେପରି ଦର୍ଶନ ଲାଭ କରିଅଛ, ସେପରି ଦର୍ଶନ ବେଦଦ୍ୱାରା, ତପଦ୍ୱାରା, ଦାନ କିମ୍ବା ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ୫୩ ।

ପରନ୍ତୁ ହେ ଅର୍ଜୁନ, ହେ ପରନ୍ତପ, ମୋ ବିଷୟରେ ଏରୂପ ଜ୍ଞାନ, ମୋର ଏପରି ଦର୍ଶନ, ମୋଠାରେ ପ୍ରକୃତିରେ ପ୍ରବେଶ ଲାଭ ଇତ୍ୟାଦି କେବଳ ଏକନିଷ୍ଠ ଭକ୍ତଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବପରି ଅଟେ । ୫୪ ।

ହେ ପାଣ୍ଡବ, ଯେ ପୁରୁଷ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ମୋଠାରେ ସମର୍ପଣ କରିନ୍ତି ମୋଠାରେ ଚିନ୍ତାସ୍ଥ ହୋଇ ମୋତେ ଭକ୍ତ କରନ୍ତି, ସବୁ ପ୍ରକାର ଅସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି, ଏବଂ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯାହାଙ୍କର ମନରେ କିଛି ମାତ୍ର ଦ୍ୱେଷଭବ ନ ଥାଏ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତି କେବଳ ମୋତେ ପାଇପାରନ୍ତି । ୫୫ ।

ଓଁ ତତ୍ସତ୍ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପ୍ରୀତା ରୂପକ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମ ବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସବାଦର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦର୍ଶନ ଯୋଗ ନାମକ ଏକାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତ ।

(୧୨)

ଉକ୍ତି ଯୋଗ

ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କର ଦର୍ଶନ ବେଳେ ଏକନିଷ୍ଠ ରକ୍ତିରେ ହୋଇପାରେ । ଏହା ଉଗବାନ କହିଲ ପରେ ଉକ୍ତର ସ୍ଵରୂପସମ୍ବନ୍ଧରେ ରହବା ଉଚିତ । ଏହି ଦ୍ଵାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ସମସ୍ତେ ମୁଖସ୍ଥ କରିବା ଉଚିତ । ଏହା ସବୁଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳେଷ ଅଧ୍ୟାୟ । ଏଥିରେ ଥିବା ଋକ୍ତ ପୁରୁଷଙ୍କର ଲକ୍ଷଣକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ ସ୍ମରଣ କରିବା ଉଚିତ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ : — ଏହିପରି ସଙ୍ଗଦା ତୁମ୍ଭଠାରେ ଧ୍ୟାନ ରଖି ଯେଉଁମାନେ ତୁମ୍ଭର ଉପାସନା କରନ୍ତି ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ପୁଣି ତୁମ୍ଭର ଅବନାଶୀ ଅବ୍ୟକ୍ତ ସ୍ଵରୂପର ଧ୍ୟାନ କରନ୍ତି ଏହି ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ ଯୋଗୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ? ୧ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ୍ କହିଲେ—ସବୁବେଳେ ମୋତେ ଧ୍ୟାନକରି ମୋଠାରେ ମନକୁ ସମର୍ପଣ କରି, ପରମଶ୍ରଦ୍ଧା ଭାବରେ ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋର ଉପାସନା କରନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁ ମୁଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୋଗୀ ବୋଲି ମନେକରେ । ୨ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଯୁମାନଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରି, ସବୁଠି ସମରୂପେ ରଖି ଯେଉଁ ପୁରୁଷ ଦୃଢ଼, ଅଚଳ, ଧୀର, ଅଚଳ୍ୟ, ସବ୍ୟସାଚୀ, ଅବ୍ୟକ୍ତ, ଅବର୍ଣ୍ଣନାୟ ଏବଂ ଅବନାଶୀ ସ୍ଵରୂପର ଉପାସନା କରନ୍ତି ଏବଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ହୃଦରେ ଆନ୍ତି ସେ କେବଳ ମୋତେ ପାଇପାରନ୍ତି । ୩, ୪ ।

ଯାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଉପାସନାରେ ଲେପ୍ସ, ତାହାଙ୍କର କଷ୍ଟ ଅଧିକ; କାରଣ ଦେହଧାରୀ ମନୁଷ୍ୟ ଅତି କଷ୍ଟରେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଗତିକୁ ଲଭିବେ । ୫ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଦେହଧାରୀ ମନୁଷ୍ୟ ଅମୃତ ସ୍ବରୂପକୁ କେବଳ କଲ୍ପନା କରିପାରେ । ମାତ୍ର ଏହି ଅମୃତ ସ୍ବରୂପ ପାଇଁ ତାହା ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ପତ୍ତିରୂପ ଶବ୍ଦ ନାହିଁ । ସୁତରାଂ ସେ ନିଷ୍ପତ୍ତିଧାରୀ “ନେତ” ଶବ୍ଦକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ସନ୍ତୋଷ ଲଭି କରେ । ଅତଏବ ଯେଉଁମାନେ ମୁର୍ଖିପୁଜା ମାନନ୍ତି ନାହିଁ, ସ୍ବସ୍ବରୂପରେ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯିବ ଯେ, ସେମାନେ ମୁର୍ଖିପୁଜକ ଅଟନ୍ତି । ପୁତ୍ରକୁ ପୂଜା କରିବା, ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଇ ପୂଜା କରିବା, ଗୋଟିଏ ଦିନକୁ ମୁହଁ କରି ପୂଜା କରିବା ଇତ୍ୟାଦି ସାକାର ପୂଜାର ଲକ୍ଷଣ । ଏହା ସମସ୍ତେ ଜାଣିବା ଉଚିତ ଯେ ସାକାର ପଦ୍ଧତରେ ନିରାକାର ଅବିନ୍ୟ ସ୍ବରୂପ ରହିଅଛନ୍ତି । ଭକ୍ତର ଅନ୍ତମ ଲକ୍ଷଣ ଏହି ଯେ ବକ୍ତ ଉଗବାନଙ୍କଠାରେ ଲୟପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଶେଷରେ କେବଳ ଏକ ଅଦ୍ବିତୀୟ ଅରୂପୀ ଉଗବାନ ରୂପରେ ରହିଯାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସାକାର ଉପାସନା ଦ୍ବାରା ଏହି ସ୍ଥିତିକୁ ପାଇବା ଅଗବ ସହଜ ଅଟେ । ଏହି ହେତୁରୁ ନିରାକାରଙ୍କ ଏକାକେଳିକେ ସିଧା ଲଭି କରିବା ମାର୍ଗକୁ ବନ୍ଧୁସାଧ୍ୟ ବୋଲି ବୁଝାଯାଇଅଛି ।

ପରନ୍ତୁ ଦେ ପାର୍ଥ, ଯେଉଁମାନେ ମହାପରାୟଣ ହୋଇ, ମୋ'ଠାରେ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ସମର୍ପଣ କରି ଏକନିଷ୍ଠାରେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହୋଇ ମୋତେ ଉପାସନା କରନ୍ତି ଏବଂ ମୋ'ଠାରେ ଯେଉଁମାନେ ଚିତ୍ତକୁ ନିବନ୍ଧି କରି ଅଛନ୍ତି, ସେହିମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଏହି ମୃଗରୂପକ ସଂସାର-ସାଗରରୁ ଅବଳମ୍ବେ ଉଦ୍ଧାର କରିନିଏ । ୨,୭ ।

ତୁମେ ମୋ'ଠାରେ ମନକୁ ସ୍ଥିର କରି, ମୋ'ଠାରେ ବୁଦ୍ଧିକୁ ନିବନ୍ଧି କରି, ତାହାହେଲେ ଦେହାନ୍ତରେ ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇବ । ୮ ।

ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ମୋ'ଠାରେ ମନକୁ ସ୍ଥିର ରଖିବାକୁ ଅସମର୍ଥ ହୁଅ,
ତେବେ ହେ ଧନଞ୍ଜୟ ! ଅଭ୍ୟାସ ଯୋଗ ସାଧନ କରି ମୋତେ ପାଇବାକୁ
ଇଚ୍ଛା ରଖ । ୧ ।

ଏହପରି ଅଭ୍ୟାସ ଯୋଗ କରିବାକୁ ଯଦି ତୁମ୍ଭେ ଅସମର୍ଥ ହୁଅ
ତେବେ ସମସ୍ତ କର୍ମ ମୋ'ଠାରେ ଅର୍ପଣ କର ଏବଂ ଏହି ପ୍ରକାରେ
ମୋ' ନିମିତ୍ତ କର୍ମ କରୁ କରୁ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭେ ମୋଷ ପାଇପାରିବ । ୧୦ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଅଭ୍ୟାସ କହିଲେ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ନିରୋଧ କରବାର ସାଧନା;
ଜ୍ଞାନ କହିଲେ ଶ୍ରବଣ ମନନାଦି; ଧ୍ୟାନ କହିଲେ ଉପାସନାର ଅର୍ଥକୁ
ବୁଝାଏ । ଏମାନଙ୍କର ଫଳସ୍ୱରୂପ କର୍ମଫଳତ୍ୟାଗ ଅବସ୍ଥା ନ ଅସିଲେ,
ସେହି ଅଭ୍ୟାସ ଅଭ୍ୟାସ ନୁହେଁ, ଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାନ ନୁହେଁ, ବନ୍ୟା ଧ୍ୟାନ ଧ୍ୟାନ
ନୁହେଁ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।

ମୋ ନିମିତ୍ତ କର୍ମ କରିବାକୁ ଯେଉଁକି ସାମର୍ଥ୍ୟ ଦରକାର ତାହା
ଯଦି ତୁମ୍ଭର ନ ଥାଏ ତେବେ ଯନ୍ତ୍ରପୁଞ୍ଜକ ସମସ୍ତ କର୍ମର ଫଳକୁ ତ୍ୟାଗ
କର । ୧୧ ।

ଅଭ୍ୟାସ ମାର୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ଶ୍ରେୟସ୍କର । ଜ୍ଞାନମାର୍ଗ ଅପେକ୍ଷା
ଧ୍ୟାନମାର୍ଗର ଯୋଗ୍ୟତା ଅଧିକ ଏବଂ ଏହି ଧ୍ୟାନମାର୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ପୁଣି
କର୍ମ ଫଳ ତ୍ୟାଗ ଶ୍ରେଷ୍ଠ । କାରଣ ଏରୂପ ତ୍ୟାଗଦ୍ୱାରା ଶୀଘ୍ର ଶାନ୍ତି
ମିଳେ । ୧୨ ।

ଯେ କାହାରୁ ହେଷ କରିବ ନାହିଁ, ଯେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତି
ମିତ୍ରପରି ଆଚରଣ କରିବ, ଯେ ଦୟାବାନ୍, ଯେ ମମତା ଓ ଅହଙ୍କାର
ଶୂନ୍ୟ, ଦୁଃଖସ୍ୱପ୍ନରେ ଯେ ସମଜ୍ଞବାପନ ଓ କ୍ଷମାଶୀଳ, ଯେ ସଦା
ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ଛୋଟପ୍ରକୃତି, ସମତେଜସ୍ୱ ଏବଂ ଦୃଢ଼ନିଷ୍ଠୟ ଅଟନ୍ତି, ଯେ
ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧିକୁ ମୋ'ଠାରେ ଅର୍ପଣ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି ଏଭଳି
ଭକ୍ତପୁରୁଷ ମୋର ପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । ୧୩, ୧୪ ।

ଯାହାକିଠାରୁ ଲୋକେ କିଛି ଉଦ୍ଦେଶ ପାନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେ ମଧ୍ୟ ଲୋକକିଠାରୁ କିଛି ମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ ପାନ୍ତି ନାହିଁ, ସେ ଦୂର୍ଘ, କୋପ, ଭୀଷୀ ଭୟ ଓ ଉଦ୍ଦେଶରୁ ମୁକ୍ତ ସେ ମୋର ପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । ୧୫ ।

ଯାହାଙ୍କର କୌଣସି ବିଷୟ ପ୍ରତି ଆଉ କିଛି ନ ଥାଏ, ସେ ପବନ କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ, (କାର୍ଯ୍ୟଦକ୍ଷ ହେଲେ ମଧ୍ୟ) ସେ ତଟସ୍ଥ ଓ ଚିନ୍ତାଶୂନ୍ୟ, ସେ ସବୁ ପ୍ରକାର ସଙ୍କଳ୍ପ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି ସେ ମୋର ଭକ୍ତ ଓ ସେ ମୋର ପ୍ରିୟ । ୧୬ ।

କୌଣସି ବିଷୟରେ ଯାହାଙ୍କର ଦୂର୍ଘ ଦୃଢ଼ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ଯାହାଙ୍କର ଦ୍ଵେଷ ନାହିଁ, ସେ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେ ଅଶା ପୋଷଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେ ଶୁଭାଶୁଭକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି, ସେହି ଭକ୍ତପରାୟଣ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋର ପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । ୧୭ ।

ଶବ୍ଦ ମତ୍ତ, ମାନ ଅପମାନ, ଶୀତ ଗରମ, ସୁଖ ଦୁଃଖ ଭତ୍ୟାଦି ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ସେ ସମକ୍ଷମାପନ୍ନ, ସେ ଅସକ୍ତଶୂନ୍ୟ, ସେ ଜିନା ଓ ପ୍ରଶଂସାକୁ ସମାନ ମନେ କରନ୍ତି, ସେ ମୌନାବଲମ୍ବୀ, ଯାହା କିଛି ମିଳିଲା ତହିଁରେ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ଯାହାଙ୍କର ରହବାର ସ୍ଥାନ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ଯାହାଙ୍କର ଚିତ୍ତ ସ୍ଥିର ଏପରି ମୁକ୍ତି ତଥା ଭକ୍ତ ମୋର ପ୍ରିୟ ଅଟନ୍ତି । ୧୮, ୧୯ ।

ଏପରି ଅମୃତଭୂଷା ଖିନକୁ ସେ ମହପରାୟଣ ହୋଇ ଶୁଦ୍ଧା-ପୂର୍ବକ ସେବନ କରନ୍ତି ସେ ମୋର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟଭକ୍ତ ଅଟନ୍ତି । ୨୦ ।

୯^ମ ତତ୍ତ୍ଵ

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାରୂପକ ଉପନିଷଦ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସଂବାଦର ଋତୁଯୋଗ ନାମକ ଦ୍ଵାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୧୩)

କ୍ଷେତ୍ର କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ବିଭାଗଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶରୀର ଓ ଶରୀରର ଭେଦକୁ ବୁଝା ଯାଉଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ୍ କହଲେ :—ହେ କୌତୁସୂ, ଏହି ଶରୀର କ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ, ଏବଂ ଏହାକୁ ଯେ ଜାଣନ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ ତତ୍ତ୍ୱଜ୍ଞତା ପୁରୁଷମାନେ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ବୋଲି କହନ୍ତି । ୧ ।

ହେ ଭରତ, ସମସ୍ତ ବେଳରେ ତଥା ଶରୀରରେ ମୁଁ ରହୁଥିବାରୁ ମୋତେ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ବୋଲି ଜାଣ । କ୍ଷେତ୍ର ଓ କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟର ଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ମୋ' ମତରେ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ । ୨ ।

ଏହି କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ କ'ଣ ଏବଂ କି ପ୍ରକାର, ଏହାର କି କି ବିକାର ଅଛି ଏବଂ କେଉଁଠାରୁ ଆସିଅଛି, କ୍ଷେତ୍ରଜ୍ଞ କିଏ ଏବଂ ତାହାଙ୍କର କି ଶକ୍ତି ଅଛି ଏହା ସବୁ ମୋ'ଠାରୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ଶୁଣ । ୩ ।

ବିବିଧ ରୂପରେ ଏବଂ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରରେ ଏକ ତ୍ୱଦାହରଣ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୁକ୍ତି ଦେଖାଇ ନିଷ୍ପତ୍ତିକୁ ବୁଝିପୁରକ ବାକ୍ୟଦ୍ୱାରା ରଖିଗଣ ଏ ବିଷୟରେ ବହୁତ କହୁଅଛନ୍ତି । ୪ ।

ମହାବୁଦ୍ଧ, ଅହଂକାର, ବୁଦ୍ଧି, ପ୍ରକୃତି, ଦଶ ଭଦ୍ରପୁ, ଏକମନ, ପାଞ୍ଚ ବିଷୟ, ଇଚ୍ଛା, ହେଷ୍ଟ, ସୁଖ, ଦୁଃଖ, ସନ୍ତାପ, ଚେତନା-ଶକ୍ତି, ଧୂତି ଇତ୍ୟାଦି ବିକାର ସହଜ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ ବୁଝାଗଲା । ୫, ୬ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ମହାବୁଦ୍ଧ ପାଞ୍ଚୋଟି, ଯଥା—ପୃଥିବୀ, ଜଳ, ତେଜ, ବାୟୁ ଓ ଅକାଶ । ଅହଂକାର ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର ବିଷୟରେ ଥିବା ଅହଂତା ଅଥବା ଅହଂଭାବ । ଅକାଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଅବଶ୍ୟରେ ଥିବା ମାୟା ଅଥବା ପ୍ରକୃତି ।

ଦଶଭଦ୍ରସ୍ତ୍ର-ମଧ୍ୟରେ ପାଞ୍ଚ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ର—ନାଚ, କାନ, ଅଣ୍ଟି, ଜିଭ ଓ
 ଚର୍ମ । ପାଞ୍ଚ କର୍ମେନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ର—ହାତ, ପାଦ, ମୁହଁ ଓ ଦୂର ଗ୍ରହେନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ର,
 ପାଞ୍ଚ ଗୋଚର ଅର୍ଥାତ୍, ପାଞ୍ଚଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରସ୍ତ୍ରର ପାଞ୍ଚ ବିଷୟ—ଶୁଦ୍ଧିବା, ଶୁଣିବା,
 ଦେଖିବା, ସ୍ବାଦ ବାରିବା ଓ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା । ସଦାତ ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର
 ତତ୍ତ୍ୱମାନଙ୍କର ପରସ୍ପରକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାର ଶକ୍ତି । ଧୃତି ଅର୍ଥାତ୍
 ଧୈର୍ଯ୍ୟ ରୂପକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଗୁଣ ନୁହେଁ; ଏହା ହେଉଛି ଶରୀର ପରମାତ୍ମାମାନେ
 ଏକ ଅନ୍ୟକୁ ଟାଣି ରଖିବାର ଗୁଣ । ଏହି ଗୁଣ କେବଳ ଅହଂଭାବ
 ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ଏବଂ ଏହି ଅହଂଭାବ ଅବ୍ୟକ୍ତ ପ୍ରକୃତିରେ
 ରହିଥାଏ । ଏହି ଅହଂଭାବକୁ ମୌଦ୍ୱିଶୂନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନପୂର୍ବକ ତ୍ୟାଗ
 କରିଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ମରଣ କାଳରେ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କିଛି ଅସାଧ୍ୟ
 ପାଇଲେ ବେଳେ ସେ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରେ ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନ, ଅଜ୍ଞାନ
 ସମସ୍ତେ ଶେଷରେ ଏହି ବିକାରଯୁକ୍ତ ଚେତ୍ତକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

ଅବିମାନଶୂନ୍ୟତା, ଦମ୍ଭସ୍ଥାନତା, ଅହଂସା, କ୍ଷମା, ସରଳତା,
 ଗୁରୁସେବା, ପରିତ୍ରତା, ସ୍ଥିରତା, ଅତୁଷ୍ଟସମ, ଭଦ୍ରସ୍ତ୍ର ବିଷୟରେ
 ବୈଶାମ୍ୟ, ନିରହଂକାରତା, ଜନ୍ମ, ମରଣ, ଜରା, ବ୍ୟାଧି ଓ ଦୁଃଖ ଇତ୍ୟାଦିର
 ଦୋଷକୁ ନିରନ୍ତର ଚିନ୍ତା କରିବା, ସୁଖ, ସ୍ତ୍ରୀ, ଘର ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତି ମୋହ
 ମମତାର ଅଭାବ, ପ୍ରିୟ ଅପ୍ରିୟରେ ନିତ୍ୟ ସମଭାବ, ମୋ'ଠାରେ ଏକାନ୍ତ
 ଧ୍ୟାନ ସହକାରେ ଏକକିଷ୍ଟ ଭକ୍ତି, ନିର୍ଜନ ବାସ, ଜନ ସମୂହରେ
 ସମ୍ମିଳିତ ହେବାକୁ ଅନିଚ୍ଛା, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜ୍ଞାନର ନିତ୍ୟପର ବିଚାର ଓ
 ଅତୁଳଦର୍ଶନ ଏହି ସବୁକୁ ଜ୍ଞାନ ବୁଦ୍ଧିଯାଏ । ଏଥିରୁ ଯାହା ବିପରୀତ
 ତାହା ଅଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ୨, ୮, ୯, ୧୦, ୧୧ ।

ଯାହାକୁ ଜାଣିଲେ ମୋକ୍ଷ ମିଳେ, ସେହି ଜ୍ଞେୟ କ'ଣ ତାହା ମୁଁ
 ତୁମ୍ଭକୁ କହୁଛି । ସେ ଅନାଦି ବ୍ରହ୍ମ ଅଟନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ସତ୍ତ୍ୱ ବୁଦ୍ଧିଯାଇ ନ
 ପାରେ; କିମ୍ବା ଅସତ୍ତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିଯାଇ ନ ପାରେ । ୧୨ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ପରମେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସତ୍ କିମ୍ବା ଅସତ୍ କିଛି ବୁଝାଯାଇ ନ ପାରେ । କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦରେ ତାହାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା କିମ୍ବା ତାହାଙ୍କର ପରିଚୟ ଦେବା ଅସମ୍ଭବ । ଯଦ୍ୱାରା ତାହାଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଗୁଣାଗତ ଅଟେ ।

ଯେଉଁ ଅନ୍ତର ଗୁହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଅନ୍ତେ ତାହାଙ୍କର ହାତ, ପାଦ, ଗନ୍ଧ, ମୁଣ୍ଡ, ମୁହଁ ଓ କାନ ଦେଖି ପାରିବ । ସବୁ, ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ସେ ଏହି ଲୋକରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛନ୍ତି । ୧୩ ।

ତାହାଙ୍କଠାରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଗୁଣର ଆଶ୍ୱସ ମିଳେ । ତଥାପି ସେହି ସ୍ୱରୂପ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୁଣ୍ୟ ଏବଂ ସବୁ ବସ୍ତୁରେ ନିର୍ଲିପ୍ତ । ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର କୌଣସି ଗୁଣ ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ସବୁଗୁଣ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି । ୧୪ ।

ସେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ନାହାରେ ଅଛନ୍ତି, ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କର ଗତି ଅଛି, ପୁଣି ଗତି ନାହିଁ । ସେ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ହେବାରୁ ତାହାଙ୍କୁ ଜାଣି ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ଦୂରରେ ଥାନ୍ତି, ପୁଣି ନିକଟରେ ମଧ୍ୟ ଥାନ୍ତି । ୧୫ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ସେ ତାହାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଛନ୍ତି ସେ ତାହାର ଭିତରେ ଥାନ୍ତି । ଗତି ଓ ସ୍ଥିତି, ଶାନ୍ତି ଓ ଅଶାନ୍ତି ଅନୁମୋଦନେ ଅନୁଭବ କରୁଁ । ଏହି ସମସ୍ତ ଭାବ ତାହାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଅଛି । ତେଣୁ ସେ ଗମୋନ୍, ପୁଣି ସେ ସ୍ଥିର ଅଟନ୍ତି ।

ସେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କଠାରେ ଅବିଭକ୍ତ ଭାବରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ ରହିଲା ପରି ଦେଖା ଯାଉଛନ୍ତି । ସେ ଜ୍ଞେୟ, ସେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ପାଳନକର୍ତ୍ତା, ସହାରକର୍ତ୍ତା ଏବଂ ଉତ୍ପାଦନକର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ୧୬ ।

ସେ ଜ୍ୟୋତିର ଜ୍ୟୋତି, ସେ ଅନ୍ଧକାରର ଅନ୍ଧତ ବୋଲି,
 ବୁଝାଯାଏ । ସେ ଜ୍ଞାନ, ଯାହା କିଛି ଜାଣିବାର ଯୋଗ୍ୟ ତାହା
 ହେଉଛନ୍ତି ସେହି । ଜ୍ଞାନଦ୍ଵାରା ଯାହାକୁ ଲଭ କରିଯାଏ ସେ ମଧ୍ୟ ସେହି ।
 ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ହୃଦୟରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ । ୧୭ ।

ସେହି ଜ୍ଞାନ ଓ ଜ୍ଞେୟ କାହାକୁ ବୁଝାଯାଏ ତାହା ମୁଁ ଏପରି
 ସନ୍ଦେହରେ କହଲି । ଏହା ଜାଣି ମୋର ଭକ୍ତ ମୋ ଭାବକୁ ଲଭ
 କରିବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ ହୁଏ । ୧୮ ।

ପ୍ରକୃତି ଓ ପୁରୁଷ ଦୁହେଁକୁ ଅନାଦି ବୋଲି ଜାଣ । ବିକାର ଓ
 ଗୁଣ ପ୍ରକୃତିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ଏହା ମଧ୍ୟ ଜାଣ । ୧୯ ।

ପ୍ରକୃତିରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣର ହେତୁ ବୋଲି ବୁଝାଯାଏ ।
 ପୁରୁଷରୁ ସ୍ଵୟଂ ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରିବାର ହେତୁ କହନ୍ତି । ୨୦ ।

ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିରେ ରହିଥିବାରୁ ପ୍ରକୃତିରୁ ଜାତ ହେଉଥିବା
 ସବୁ ଗୁଣର ଉତ୍ପତ୍ତି ଘଟେ । ଗୁଣସହୃତ ପୁରୁଷର ଏହିପରି ଯେଉଁ
 ମିଳନ ହୁଏ ଏହି ମିଳନରୁ ତାହାର ଉତ୍ତମ ଓ ଅଧମ ଯୋଗରେ
 ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବାର କାରଣ । ୨୧ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ପ୍ରକୃତିରୁ ଅମ୍ବେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ମାୟାବୋଲି ଜାଣୁ ।
 ପୁରୁଷ କହଲେ ଜୀବକୁ ବୁଝାଏ । ଜୀବ ମାୟା ଅର୍ଥାତ୍ ମୂଳ ସ୍ଵଭାବର
 ବର୍ଣ୍ଣରୂପ ହୋଇ ସତ୍ତ୍ଵ, ରଜ ଓ ତମରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କର୍ମଫଳମାନ
 ଉତ୍ପତ୍ତି ଘଟେ । ଏହି ହେତୁ ନିଜର କର୍ମାନୁସାରେ ଫଳଜନ୍ମ
 ଗ୍ରହଣ କରେ ।

ଏହି ଦେହରେ ଯେଉଁ ପରମପୁରୁଷ ଅଛନ୍ତି ସେ ସବୁ ଦେଖୁଛନ୍ତି,
 ସବୁ ଅନୁମୋଦନ କରୁଛନ୍ତି । ତାହାକୁ ଭକ୍ତି, ଭୋକ୍ତା, ମୁକ୍ତେଶ୍ଵର ଓ
 ପରମାତ୍ମା ବୁଝାଯାଏ । ୨୨ ।

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏପରିଭାବରେ ପୁରୁଷକୁ ଏବଂ ଗୁଣମୟୀ ପ୍ରକୃତିକୁ ଜାଣନ୍ତି ସେ ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ କଲେ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୩ ।

ଚିନ୍ତଣୀ—୨, ୯, ୧୨ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଧ୍ୟାୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅମ୍ଭେମାନେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝି ପାରବା ଯେ ଏହି ଶ୍ଳୋକ ସ୍ୱେଚ୍ଛାଗୁରୁତାକୁ ସମର୍ଥନ ନ କରି ବରଂ ଉଚ୍ଚର ମହମାକୁ ସୂଚନା କରୁଅଛି । କର୍ମ ମାତ୍ରକେ ଜୀବର ବନ୍ଧନକାରକ; କିନ୍ତୁ ସେ ଯଦି ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରେ ଅର୍ପଣ କରିଦିଏ ତାହାହେଲେ ବନ୍ଧନ-ମୁକ୍ତି ହୁଏ । ଏହିପରି ଯେ କର୍ତ୍ତୃପଣୀଆର ଅହଂଭାବକୁ ନାଶ କରି ପାରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଚରଣଭାଗ୍ୟାଚାରୀ ଯେ ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ଦେଖି ପାରୁଛନ୍ତି ସେ ପାପକର୍ମ କରି ନ ପାରନ୍ତି । ପାପର ମୂଳ ଅଭିମାନ ଅଟେ । ଯେଉଁଠାରେ ମୁଁ ଭାବି ନାହିଁ ସେଠାରେ ପାପ ନ ଥାଏ । ଏହି ଶ୍ଳୋକ ପାପକର୍ମ ନ କରିବାର ଯୁକ୍ତି ଅଟେ ।

କେହି କେହି ଧ୍ୟାନମାର୍ଗକୁ ଅନୁସର ନିଜେ ନିଜ ଭିତରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦେଖନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କେହି କେହି ଜ୍ଞାନମାର୍ଗଦ୍ୱାରା କେହି କେହି କର୍ମମାର୍ଗ-ଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟନ୍ତଶୃଦ୍ଧି ଲାଭ କରନ୍ତି । ୧୪ ।

ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ଏହି ମାର୍ଗର ବିଷୟ କିଛି ଜାଣି ନ ଥାନ୍ତି ସେମାନେ ଅନ୍ୟ ନିକଟରୁ ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ବିଷୟ ଶୁଣି ଏବଂ ସେହି ଶୁଣିବାବିଷୟର ଉପରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ରଖି ତହିଁରେ ମନପ୍ରାଣ ଭାଳି ଦେଇ ଉପାସନା କରନ୍ତି । ଏପରି ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁର ପାର ହୋଇଯାନ୍ତି । ୧୫ ।

ଯାହା କିଛି ତର ଅତର ବସ୍ତୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଅଛି ହେ ଭରତର୍ଷଭ, ମୋ ସବୁ ସ୍ନେହ ଓ ସେବକ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତି ଓ ପୁରୁଷର ସଂଯୋଗରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଅଛି ବୋଲି ଜାଣ । ୧୬ ।

ସମସ୍ତ ଜାଣଶୀଳ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ଭିତରେ ଅବିନାଶୀ ପରମେଶ୍ୱର ସମସ୍ତଙ୍କରେ ରହିଥିବାର ସେ ଜାଣିଛନ୍ତି ସେ ଏକା ତାହାକୁ ଜାଣିଛନ୍ତି । ୨୭ ।

ଭଣ୍ଡର ସର୍ବତ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କରେ ରହିଛନ୍ତି ବୋଲି ସେ ଦେଖୁଛନ୍ତି, ସେ କଦାପି ନିଜେ ନିଜର ଅନିଷ୍ଟ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସେ ପରମ ଗତି ପାନ୍ତି । ୨୮ ।

ଃପୁଣି—ଭଣ୍ଡର ସମସ୍ତଙ୍କରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାର ସେ ଦେଖିପାରନ୍ତି ସେ ନିଜେ ତହିଁରେ ମିଶିଯାନ୍ତି, ତାକୁ ଅନ୍ୟ କିଛି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସେ ଆଉ ବିକାରବଶ ନ ହୋଇ ମୋକ୍ଷ ପାନ୍ତି ଏବଂ ନିଜେ ନିଜର ଶବ୍ଦ ନୁହଁନ୍ତି ନାହିଁ ।

ସର୍ବତ୍ର କେବଳ ପ୍ରକୃତ କର୍ମ କରୁଅଛନ୍ତି ବୋଲି ସେ ଜାଣନ୍ତି ଏବଂ ସେହି କାରଣରୁ ଆତ୍ମାକୁ ଅକର୍ତ୍ତା ରୂପେ ମନେ କରନ୍ତି ସେ କେବଳ (ଭଣ୍ଡରକୁ) ଜାଣନ୍ତି । ୨୯ ।

ଃପୁଣି—ଶୋଇଥିବା ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମା ଯେପରି ଶୋଇବାନ୍ତି ସ୍ୱାର କର୍ତ୍ତା ନୁହେଁ ମାତ୍ର ପ୍ରକୃତ ତାହାର ଶୋଇବା କାର୍ଯ୍ୟ କରେ, ସେପରି ନିର୍ବିକାର ମନୁଷ୍ୟ ସବୁ କର୍ମରେ ନିଜକୁ ଅକର୍ତ୍ତା ମନେକରେ ଓ ତାହାର ଅଖିକୁ କିଛି ଭଲ ମନ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟଭିଚାରୀଣୀ ନୁହେଁ । ଅଭିମାନୀ ପୁରୁଷ ତାହାର ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ହେଲେ ଏପରି ସଙ୍ଗରୁ ବିସର୍ଯ୍ୟ ବିକାର ଜାତ ହୁଏ ।

ଜୀବମାନେ ପୃଥକ ଭାବରେ ରହିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ ଏପରି ପୃଥକତା ଭିତରେ ସେମାନଙ୍କର ଏକତା ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଇ ପାରେ ଏବଂ ଏକତାରୁ ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ବହୁତ ଲାଭ କରେ ବୋଲି ସେ ବୁଝି ପାରନ୍ତି ସେତେବେଳେ ସେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ପାନ୍ତି । ୩୦ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ଅନୁରବଦ୍ଧାର ସ୍ବରୁ ବ୍ରହ୍ମମୟ ଦେଖିବା ଅର୍ଥ ବ୍ରହ୍ମଲଭ
କରିବା । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଜୀବ ଆଉ ଶିବଙ୍କଠାରୁ ଭଲ ରହେ ନାହିଁ ।

ହେ କୌଣ୍ଡେୟ, ଏହି ଅବନାଶୀ ପରମାତ୍ମା ଅନାଦି ଓ ନିର୍ଗୁଣ
ହୋଇଥିବା କାରଣରୁ ଶରୀରରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ, କିନ୍ତା
କାହିଁରେ ମଧ୍ୟ ଲିପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ୩୧ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ହୋଇଥିବା ହେତୁରୁ ଯେପରି ସର୍ବବ୍ୟାପୀ ଆକାଶ କାହିଁରେ
ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ସମସ୍ତଙ୍କ ଦେହରେ ଅବସ୍ଥିତ ଅତ୍ମା କାହିଁରେ
ମଧ୍ୟ ଲିପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ୩୨ ।

ଯେପରି ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ଏହି ସମସ୍ତ ଜଗତରୁ ଅଲୋକ ପ୍ରଦାନ
କରେ, ସେହିପରି ହେ ଭାରତ, ସେହି ସମସ୍ତ ସେବକ ଅଲୋକିତ
କରେ । ୩୩ ।

ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜ୍ଞାନଚକ୍ଷୁଦ୍ବାରା ସେବ ଓ ସେବିକାର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଏବଂ
ପ୍ରଭାବର ବନ୍ଧନରୁ ପ୍ରାଣୀମାନେ କିପରି ମୁକ୍ତି ପାନ୍ତି, ଏହା ଜାଣି ଅଛନ୍ତି
ସେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ପାଇ ପାରନ୍ତି । ୩୪ ।

ଓଁ ତତ୍ସତ୍

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପ୍ରୀତାରୁପକ ଜ୍ଞାନସତ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମ
ବିଦ୍ୟାଗୁର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସମ୍ବାଦର ସେବ ସେବିକା
ବିଭାଗ ନାମକ ଦ୍ବୟୋଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତ ।

(୧୪)

ଗୁଣତ୍ରୟ ବିଭାଗ ଯୋଗ

ଗୁଣମୟୀ ପ୍ରକୃତିର କେତେକ ପରିଚୟ ଦେଲା ପରେ ସହଜରେ ତନିଗୁଣର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ପଡ଼ୁଅଛି । ଏହା କରିବାକୁ ଯାଇ ଗୁଣାଗତର ଲକ୍ଷଣ କ'ଣ ତାହା ଭଗବାନ ଶୁଣାଉଅଛନ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ପ୍ରିତପ୍ରଜ୍ଞର ଯେଉଁ ସବୁ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ, ଦ୍ଵାଦଶଅଧ୍ୟାୟରେ ଚକ୍ରର ଯେଉଁ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଗୁଣାଗତର ସେହିପରି ଲକ୍ଷଣ ଅଛି ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ କହିଲେ — ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ପରମଜ୍ଞାନ ଅନୁଭବ କରି ମୁନିଗଣ ଦେହ ତ୍ୟାଗ ପରେ ପରମଗତି ଲାଭ କରନ୍ତି ସେହି ଜ୍ଞାନ ମୁଁ ପୁଣି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କହିବି । ୧ ।

ଏହି ଜ୍ଞାନର ଅଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଯେ ମୋର ଭାବକୁ ପାଇଛନ୍ତି, ସ୍ଵର୍ଗର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅତ୍ତ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ, କିମ୍ବା ପ୍ରଳୟ କାଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅତ୍ତ ବ୍ୟଥା ପାଇବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ । ୨ ।

ହେ ଭାରତ, ମହଦ୍‌ବ୍ରହ୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତି ମୋର ଯେନି, ମୁଁ ସେଥିରେ ଗର୍ଭ ସ୍ଥାପନ କଲେ ତହିଁରୁ ପ୍ରାଣୀମାନେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ୩ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ସମସ୍ତ ଯୋନିରୁ ଯେଉଁ ପ୍ରାଣୀମାନେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଉତ୍ପତ୍ତି ସ୍ଥଳ ମୋର ପ୍ରକୃତି ଏବଂ ତହିଁରେ ବାଜି ରୋପଣ କରିବା ପିତା ତଥା ପୁରୁଷ ମୁଁ ଅଟେ । ୪ ।

ହେ ମହାବାହୋ, ସୃଷ୍ଟି, ରକ୍ତ, ତମ, ଏମାନେ ପ୍ରକୃତିଜାତି ଗୁଣ । ସେମାନେ ଅବିନାଶୀ ଦେହଧାରୀ ଜୀବକୁ, ଦେହରେ ବନ୍ଧନ କରନ୍ତି । ୫ ।

ତହିଁରେ ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣ ନିର୍ମଳ, ସୁତରାଂ ତାହା ଉତ୍କଳ ଓ ଅବଗ୍ୟ-
କର ଅଟେ । ଏହି କାରଣରୁ ହେ ଅନନ୍ଦ, ତାହା ଦେହୀରୁ ସୁଖ ଓ ଜ୍ଞାନ
ବିଷୟରେ ବାନ୍ଧି ରଖେ । ୬ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ରଜୋଗୁଣର ସ୍ୱଭାବ ଶାନ୍ତାତ୍ମକ । ତହିଁରୁ
ତୃଷ୍ଣା ଓ ଅସକ୍ତ ଜାତ ହୁଏ । ତେଣୁ ତାହା ଦେହଧାରୀକୁ କର୍ମ ପାଶରେ
ବାନ୍ଧିରଖେ । ୭ ।

ହେ ଭରତ, ତମୋଗୁଣ ଅଜ୍ଞାନରୁ ଜାତ । ତାହା ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ
ମୋହରେ ପକାଏ, ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଅସାବଧାନତା, ଆଲସ୍ୟ ଓ
ନିଦାରେ ଅସକ୍ତ କରାଏ । ୮ ।

ହେ ଭରତ, ସତ୍ତ୍ୱ ଅତ୍ମାକୁ ଶାନ୍ତି ସୁଖରେ ଅଗ୍ରକ୍ତ କରାଏ;
ରଜୋଗୁଣ କର୍ମରେ ଏବଂ ତମୋଗୁଣ ଜ୍ଞାନକୁ ଅବୃତ୍ତ କରି ପ୍ରମାଦରେ
ଅସକ୍ତ କରାଏ । ୯ ।

ହେ ଭରତ, ରଜ ଓ ତମ ଗୁଣ ଦବିଲାବେଳେ ସତ୍ତ୍ୱ ଗୁଣ, ସତ୍ତ୍ୱ
ଓ ମେ ଗୁଣ ଦବିଲେ ରଜୋଗୁଣ ଏବଂ ସତ୍ତ୍ୱ ଓ ରଜ ଦବିଲେ ତମ
ଗୁଣର ଅଧିକ୍ୟ ହୁଏ । ୧୦ ।

ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏ ଦେହରେ ଯେତେବେଳେ ନିର୍ମଳ ଭାବ
ଓ ଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ହୁଏ, ତେତେବେଳେ ସତ୍ତ୍ୱଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଅଛି
ବୋଲି ଜାଣିବ । ୧୧ ।

ହେ ଭରତର୍ଷଭ, ରଜୋଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲେ ଲୋଭ, କର୍ମପ୍ରବୃତ୍ତି,
କର୍ମିରମ୍ଭ, ଅଶାନ୍ତି ଓ ଇଚ୍ଛା ଉଦ୍ଭବ ହୁଏ । ୧୨ ।

ହେ କୁରୁନନ୍ଦନ, ତମୋଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଲେ ଅଜ୍ଞାନ, କର୍ମ
କରବାରୁ ଅନିଚ୍ଛା, ଅସାବଧାନତା ଏବଂ ମୋହ ଇତ୍ୟାଦି ଉତ୍ପନ୍ନ
ହୁଏ । ୧୩ ।

ନିଜ ଭିତରେ ସବୁଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିବା ସମୟରେ ଯାହାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହୁଏ ସେ ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କର ନିର୍ମଳଲୋକକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୧୪ ।

ରଜୋଗୁଣରେ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ଦେହଧାରୀ କର୍ମସଙ୍ଗୀର ଲୋକରେ ଜନ୍ମ ହୁଏ, ଏବଂ ତମୋଗୁଣରେ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟିଲେ ମୃତ୍ୟୁ ଯୋଗରେ ଜନ୍ମ ମିଳେ । ୧୫ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—କର୍ମସଙ୍ଗୀ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୁଷ୍ୟଲୋକ, ମୃତ୍ୟୁଯୋଗ ଅର୍ଥାତ୍ ପଶୁ ଇତ୍ୟାଦି ଲୋକ ।

ସତ୍‌କର୍ମର ଫଳ ସାତ୍ତ୍ବିକ ଓ ନିର୍ମଳ, ରାଜସିକ କର୍ମର ଫଳ ଦୁଃଖମୟ ଏବଂ ତାମସ କର୍ମର ଫଳ ଅଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ୧୬ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ସୁଖ ଦୁଃଖ କହିଲେ ଅନୁମାନେ ସେପରି ବୁଝୁଁ, ସେପରି ସୁଖ ଦୁଃଖର ଉଲ୍ଲେଖ ଏଠାରେ ହୋଇନାହିଁ । ସୁଖ କହିଲେ ଅତ୍ମାନନ୍ଦ, ଅତ୍ମବିକାଶ; ଏହାର ବିପରୀତ ହେଉଛି ଦୁଃଖ । ୧୭ ଶ୍ଳୋକରେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝା ଯାଇଅଛି ।

ସବୁଗୁଣରୁ ଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ରଜୋଗୁଣରୁ ଲୋଭ, ଏବଂ ତମୋଗୁଣରୁ ଅସାବଧାନତା, ମୋହ ଓ ଅଜ୍ଞତା ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ । ୧୮ ।

ସାତ୍ତ୍ବିକ ଲୋଭେ ଉପରକୁ ଉଠନ୍ତି, ରାଜସିକ ଲୋଭେ ମଧ୍ୟରେ ରହନ୍ତି ଏବଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ଗୁଣ ତଥା ତାମସିକ ଲୋଭର ଅଧୋଗତି ହୁଏ । ୧୯ ।

ଜ୍ଞାନୀ ଯେତେବେଳେ ଗୁଣ ଛାଡ଼ି ଅନ୍ୟ କେହି କର୍ତ୍ତା ନାହିଁ ଏହା ବୁଝନ୍ତି ଏବଂ ସେ ଗୁଣ ଗତ ତାହାକୁ ଜାଣନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ମୋର ଭାବକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୨୦ ।

ଷଷ୍ଠୀ—ଗୁଣକୁ ଯେ କର୍ତ୍ତାରୂପେ ଦେଖନ୍ତି ତାଙ୍କର ଅହଂଭାବ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ସବୁ କାମ ସ୍ଵାଭାବିକ ଏବଂ କେବଳ ଶରୀର ନିବୀଡ଼ ପାଇଁ ହୋଇଥାଏ । ଶରୀର ନିବୀଡ଼ ପୁଣି ପରମାର୍ଥ ନିମିତ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସଙ୍ଗତା ତ୍ୟାଗ ଓ ବୈରାଗ୍ୟ ଭାବ ରହିବା ଉଚିତ । ଏପରି ଜ୍ଞାନ ଗୁଣାଗତ ନିର୍ଗୁଣ ଭାବରକୁ ସ୍ଵତଃ ଚିନ୍ତା କରେ ଓ ଭଜନ କରେ ।

ଦେହର ସଂଯୋଗରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଏହି ତିନିଗୁଣକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଦେହଧାରୀ ଜନ୍ମ, ମୃତ୍ୟୁ ଓ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଦୁଃଖରୁ ବାହୁ ପାଇ ମୋକ୍ଷ ଲାଭକରେ । ୨୦ ।

ଅର୍ଜୁନ କହଲେ—ହେ ପ୍ରଭୋ, ଏହି ଗୁଣକୁ ଯେଉଁମାନେ ଅତିକ୍ରମ କରି ପାରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ କ'ଣ ? ସେମାନଙ୍କର ଅଗୁର ବ୍ୟବହାର କିପରି ? ସେମାନେ ଏହି ଗୁଣକୁ କି ପ୍ରକାରେ ଅତିକ୍ରମ କରିଥାନ୍ତି । ୨୧ ।

ଶ୍ରୀ ଭଗବାନ୍ କହଲେ—ହେ ପାଣ୍ଡବ, ପ୍ରକାଶ, ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ ମୋହ ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ଯେ ଦୁଃଖିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେ ସବୁ ନ ପାଇଲେ ମଧ୍ୟ ପାଇବାକୁ ଯେ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ନାହିଁ, ଯେ ଉଦାସୀନ ପରି ସ୍ଥିର, ଯାହାଙ୍କୁ ଗୁଣ ବିଚଳିତ କରି ନ ପାରେ, ଗୁଣ କେବଳ ନିଜର କାମ ନିଜେ କରୁଅଛନ୍ତି ବୋଲି ବିଚାର ଯେ ସ୍ଥିର ରହନ୍ତି ଏବଂ ବିଚଳିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସୁଖଦୁଃଖରେ ଯେ ସମଭାବୀ, ଯେ ସ୍ଵପ୍ନ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜକୁ ନିଜ ଭାବରେ ସ୍ଥିର ରଖନ୍ତି, ମାଟି, ଯଥର, ସୁନାକୁ ଯେ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖନ୍ତି, ପ୍ରିୟ ବା ଅପ୍ରିୟ ବସ୍ତୁ ପ୍ରାପ୍ତି ଯାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ସମାନ, ଯେ ନିଜର ନିନ୍ଦା ଓ ପୁରୁଷ ସମାନ ମନେ କରନ୍ତି, ଏପରି କୁରମାନ ବ୍ୟକ୍ତି; ମାନାପମାନ ଯାହାଙ୍କ ନିକଟରେ ସମାନ,

ସେ ମିତ୍ର ଓ ଶତ୍ରୁପ୍ରତି ସମଭାବ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେ ସବୁ ପ୍ରକାର ଅରମ୍ଭକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି ତାହାକୁ ଗୁଣାଗତ ବୁଝାଯାଏ । ୨୨, ୨୪ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ବାଇଶରୁ ପଚାଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ଶ୍ଳୋକ ଏକତ୍ର ବିଚାର ଯେ ଗ୍ୟ ଅଟେ । ପଞ୍ଚ ଶ୍ଳୋକର କଥନାନୁସାରେ ପ୍ରକାଶ, ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ ମୋହ, ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ ଓ ତମସ ବିମ୍ବପରିମାଣ ଅଥବା ଚିହ୍ନ ଅଟେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଗୁଣସମୂହକୁ ଅତିବିମ୍ବ କରି ଯାଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଉପରେ ସେହି ପରିଣାମର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ ନାହିଁ ବୋଲି କହିବା ଏଠାରେ ଏକମାତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ପଥର ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ଅବଶ୍ୟକତା ବୋଧ କରେନାହିଁ, ପ୍ରବୃତ୍ତି କିମ୍ବା ଜଡ଼ତାର ଦ୍ୱେଷ କରେନାହିଁ, ନ ଶୂନ୍ୟ ସେ ଶାନ୍ତି ପାଇଅଛି । କେହି ତାକୁ ହଲେ ଇ ଦେଲେ ସେଥିପାଇଁ ସେ ତାର ଦ୍ୱେଷ କରେନାହିଁ, ବରଂ ଏପରି ଭାବ ରେ ପାଇବା ଗଢ଼କୁ ସ୍ଥିରକରି ରଖିଦିଏ, ଏହି କାରଣରୁ ତାହାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଗଢ଼ ବନ୍ଧ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ସେ ମୋହ ଓ ଜଡ଼ତା ପାଇଲା, ଏପରି ବିଚାର ସେ ଦୁଃଖିତ ହୁଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଏହି ଭିନ୍ନପ୍ରକାର ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ସମାନଭାବରେ ଥାଏ । ପଥର ଓ ଗୁଣାଗତ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଏହି ଯେ ଗୁଣାଗତର ଚେତନା ଅଛି ପଥରର ଚେତନା ନାହିଁ । ଗୁଣାଗତ ବ୍ୟକ୍ତି ଜ୍ଞାନପୁରକ ଗୁଣମାନଙ୍କର ପରିଣାମ ଓ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ତ୍ୟାଗକରି ପଥର ପରି ଜଡ଼ ପାଲଟିଯାନ୍ତି । ପଥର ଗୁଣମାନଙ୍କର ତଥା ପ୍ରକୃତର କାର୍ଯ୍ୟର ସାକ୍ଷୀ, ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତା ନୁହେଁ । ଜ୍ଞାନ ସେହିପରି ତାହାର (ପ୍ରକୃତର କାର୍ଯ୍ୟର) କେବଳ ସାକ୍ଷୀ ଅଟନ୍ତି; ମାତ୍ର କର୍ତ୍ତା ନୁହନ୍ତି । ଏପରି ଜ୍ଞାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏହା କଲ୍ୟାଣ କରାଯାଇ ପାରେ ଯେ ୨୩ ଶ୍ଳୋକର କଥନାନୁସାରେ “ଗୁଣ ନିଜର କାମକରି ଯାଉଅଛି” ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରି ସେ ବିଚଳିତ ନ ହୋଇ ସ୍ଥିର ରହନ୍ତି, ଉଦାସୀନ ପରି ରହନ୍ତି, ତଥା ଅଟଳ ରହନ୍ତି । ଅମ୍ବେମାନେ ଗୁଣମାନଙ୍କରେ

ତନ୍ମୟ । ତେଣୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟପୂର୍ବକ କଲ୍ଲନା କଲେ କେବଳ ଏ ପରସ୍ପରିତରୁ
 ବୁଝିପାରିବା, ମାତ୍ର ତାହାକୁ ଅନୁଭବ କରିପାରିବା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେହି
 କଲ୍ଲନାକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଅଗ୍ରରେ ରଖି ଅହଂଭାବକୁ ଦିନକୁ ଦିନ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନକୁ
 ଅଭ୍ୟାସ କଲେ, ଶେଷରେ ଗୁଣାଗତ ଅବସ୍ଥାର ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚି
 ତାହାର ସାକ୍ଷାତକାର କରିପାରିବା । ଗୁଣାଗତବ୍ୟକ୍ତି ଅପଣାର ସ୍ଥିତିକୁ
 ଅନୁଭବ କରିପାରେ, ମାତ୍ର ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରେ ନାହିଁ । ସେ
 ବର୍ଣ୍ଣନା କରିପାରେ ସେ ଗୁଣାଗତ ନହେଁ । କାରଣ ତାହାହେଲେ
 ତାହାଙ୍କଠାରେ ଅହଂଭାବ ଅଛି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଯେଉଁ
 ଶାନ୍ତି ସମସ୍ତେ ସହଜରେ ଅନୁଭବ କରିପାରନ୍ତି ତାହା ପ୍ରକାଶ, ପ୍ରବୃତ୍ତି,
 ଜଡତା ବା ମୋହ । ଗୀତାର ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ସ୍ପଷ୍ଟ କୁହା ଯାଇଅଛି
 ଯେ ସାତ୍ତ୍ୱିକଭାବ ଗୁଣାଗତର ନିକଟରୁ ନିକଟତମ ଅବସ୍ଥା ଅଟେ ।
 ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତ୍ୱ ଗୁଣକୁ ବିକାଶ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟ ଯତ୍ନବାନ୍
 ହେଉ ଏବଂ ଗୁଣାଗତ ସ୍ଥିତି ନିଶ୍ଚୟ ହେଉ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ଏପରି ବିଶ୍ୱାସ
 ରଖୁ ।

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକନିଷ୍ଠ ଭକ୍ତଯୋଗ ଦ୍ୱାରା ମୋର ସେବା କରେ
 ସେ ଏହି ତନିଗୁଣକୁ ଅତିକ୍ରମକରି ବ୍ରହ୍ମରୂପ ହେବାପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଏ । ୨୭ ।

କାରଣ ମୁଁ ବ୍ରହ୍ମରୂପସ୍ଥିତି ଅଟେ । ମୁଁ ଶାଶ୍ୱତ ମୋକ୍ଷର ସ୍ଥିତି
 ଅଟେ । ସେହିପରି ସନାତନ ଧର୍ମ ଏବଂ ପରମ ସୁଖର ସ୍ଥିତି ମଧ୍ୟ ମୁଁ
 ଅଟେ । ୨୭ ।

ଓଁ ତତ୍ସତ୍

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭଗବଦ୍‌ଗୀତାରୁପକ ଉପନିଷଦ୍ ଅର୍ଥାତ୍
 ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାକର୍ତ୍ତୃତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାକିର୍ତ୍ତନ ସବାଦର ଗୁଣସ୍ତୟ
 ବିଭାଗ ଯୋଗ ନାମକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୧୫)

ସ୍ବରୂପୋତ୍ଥମ ଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଯେଉଁ ଓ ଅକ୍ଷରର ଅଗତ; ଏପରି ଅପଣାର ଉତ୍ଥମ ସ୍ବରୂପକୁ ଭଗବାନ୍ ବୁଝାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀଭଗବାନ୍ କହଲେ—ଯାହାର ମୂଳ ଉପରେ, ଶାଖା ତଳେ, ଏବଂ ବେଦ ଯାହାର ପଦ ଏପରି ଅବନାଶୀ ଅଶ୍ବତ୍ଥ ବୃକ୍ଷକୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହାକୁ ଯେ ଜାଣି ଅଛନ୍ତି ସେ ବେଦଜ୍ଞ ଜ୍ଞାନୀ ଅଟନ୍ତି । ୧ ।

ଈଶ୍ଵରୀ—‘ଶ୍ଵ’ କହଲେ ଅସନ୍ତା କାଳକୁ ବୁଝାଏ, ସୁତରାଂ ଅଶ୍ବତ୍ଥ କହଲେ ଅସନ୍ତା କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭବିଷ୍ୟ ନ ପାରବାର ଶଶିକ ସଂସାର । ସଂସାରର ପ୍ରତିକ୍ଷଣରେ ରୂପାନ୍ତର ଘଟୁଅଛି । ସେହି ହେତୁ ତାହା ଅଶ୍ବତ୍ଥ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ଏହାପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ସବୁବେଳେ ରହିବ । ତେଣୁ ତାହାର ମୂଳ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ ଅର୍ଥାତ୍ ଉତ୍ତର, ସୁତରାଂ ତାହା ଅବନାଶୀ । ତହିଁରେ ଯଦି ବେଦ ଅର୍ଥାତ୍ ଧର୍ମର ପବନ ଜ୍ଞାନରୂପକ ପଦ ନ ରହିବ ତେବେ ତାହା ଶୋଭା ପାଇବ ନାହିଁ । ଏଭଳି ସଂସାରର ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ଯାହାର ହୋଇଅଛି, ଯେ ଧର୍ମକୁ ଜାଣିଅଛନ୍ତି ସେ ଜ୍ଞାନୀ ଅଟନ୍ତି ।

ସେହି ଅଶ୍ବତ୍ଥ ବୃକ୍ଷର ଶାଖା ସବୁ ଗୁଣବତ୍ତ୍ଵ ଦ୍ଵାରା ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ଏବଂ ତହିଁରେ ବିଷୟରୂପକ କୋମଳ ପଦ ଅକ୍ବରତ ହୋଇ ତଳ ଉପରକୁ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଅଛି । କର୍ମବନ୍ଧନର କାରଣ ସ୍ବରୂପ ତାହାର ମୂଳ ମନୁଷ୍ୟ ଲୋକରେ ତଳକୁ ବିସ୍ତୃତ ହୋଇଅଛି । ୨ ।

ଈଶ୍ଵରୀ—ସଂସାର ବୃକ୍ଷକୁ ଜାଣି ନ ଥିବା ଲୋକର ଦୃଷ୍ଟିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି । ତହିଁର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵରେ ଉତ୍ତରାଂଶରେ ରହିଥିବା

ମୂଳକୁ ସେ ଦେଖେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ବିଷୟମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଗୁଣବିଧିର ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହି ବୃକ୍ଷକୁ ପୋଷଣ କରେ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟରେ କର୍ମବନ୍ଧନରେ ବନ୍ଧାହୋଇ ପଡ଼ିଥାଏ ।

ଏହାର ସଥାର୍ଥ ସ୍ବରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ତାହାର ଅଦ୍ ଅନ୍ତ ନାହିଁ କିନ୍ତା ମୂଳ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ଏହାର ମୂଳ ଅତି ଗଭୀରକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଥିବା ହେତୁ ଅସଙ୍ଗତରୂପକ ଚଳବାନ୍ ଶସ୍ତ୍ର ଦ୍ବାରା ଏହି ଅଶକ୍ତ ବୃକ୍ଷକୁ ଛେଦନ କରି ମନୁଷ୍ୟର ଏପରି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା ଉଚିତ—
“ଯାହାଙ୍କରଠାରୁ ସନାତନ ପ୍ରଭୃତି ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟା ପ୍ରସୂତ ହୋଇଅଛି ସେହି ଅଦ୍ ପୁରୁଷଙ୍କର ମୁଁ ଅଶ୍ରୟ ନେଉଅଛି;” ଏବଂ ସେହି ପଦକୁ ପାଇଲେ ଅଉ ଜନ୍ମମରଣ ଚକ୍ରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୁଏନାହିଁ ସେହି ପଦର ଅନ୍ବ୍ୟକ୍ତି କରବା ଦରକାର । ୩, ୪ ।

ଃପ୍ତଶୀ— ଅସଙ୍ଗ କହିଲେ ଅସଦ୍‌ଯୋଗ ଓ ବୈରାଗ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ବିଷୟ-ବାସନା ସହଜ ଅସଦ୍‌ଯୋଗ କରି ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଲୋଭନରୁ ଦୂରରେ ନ ରହେ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ତହିଁରେ ପଡ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ । ବିଷୟ-ବାସନା ସହଜ ଖେଳ ଖେଳ ତଦ୍‌ବାର୍ତ୍ତା ଅକୃଷ୍ଣ ନ ହୋଇ ରହିବା ଅସମ୍ଭବ ଏହା ଏହି ଶ୍ଳୋକର ମର୍ଥ ଅଟେ ।

ଯେ ମାନ-ମୋହକୁ ଛାଡ଼ି ଅଛନ୍ତି, ସେ ଅସକ୍ତରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଦୋଷକୁ ଦୂର କରିଛନ୍ତି, ସେ ଆତ୍ମାରେ ନିତ୍ୟ ନିମଗ୍ନ ଥାନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କର ବିଷୟ ବାସନା ଶାନ୍ତ ହୋଇଅଛି, ସେ ଯୁଗ ଦୁଃଖ ରୂପକ ଦୁର୍ଗୁରୁ ମୁକ୍ତି, ସେହି ଜ୍ଞାନ ପୁରୁଷ ଅବିନାଶୀ ପଦକୁ ପା'ନ୍ତି । ୫ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣ, ତନ୍ତ୍ର ଓ ଅଗ୍ନି କେହି ସେହି ଧାମକୁ ଅଲୋକିତ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେହିଠାକୁ ଗଲେ ଅଉ ଫେରି ଜନ୍ମ ହେବାକୁ ହୁଏ ନାହିଁ ତାହାହିଁ ମୋର ପରମଧ୍ୟାମ । ୬ ।

ମୋର ସନାତନ ଅଂଶ ଜୀବଲୋକରେ ଜୀବ ହୋଇ ପ୍ରଭୁତସ୍ତ ପାଞ୍ଚ
ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ମନକୁ ଅକର୍ଷଣ କରେ । ୭ ।

(ଜୀବ ହୋଇଥିବା 'ମୋର ଏହି ଅଂଶ ରୂପକ) ଉତ୍ତର
ଯେତେବେଳେ ଶରୀରକୁ ଧାରଣ କରନ୍ତି ଅଥବା ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି,
ସେତେବେଳେ ବାୟୁ ତାହାର ଗୁପ୍ତପାଖରୁ ଗଳ୍ପ ହରଣ କରି ନେଲପର
ସେ ମନ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ନେଇ ଚାଲିଯାନ୍ତି । ୮ ।

ସେ (ଏହି ଜୀବରୂପୀ ଉତ୍ତର) କାନ, ଆଖି, ଚର୍ମ, ଜିହ୍ଵା, ନାଭି ଓ
ମନ ପ୍ରଭୃତିର ଅଗ୍ରସ୍ତ ନେଇ ବିଷୟ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି । ୯ ।

ଚିତ୍ତଶୀଳ— ଏଠାରେ ବିଷୟ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ବ୍ୟାସ୍ତ ଗଳାସ ନୁହେଁ,
ଅସ୍ଥକନ୍ତ ତାହା ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ସ୍ଵାଭାବିକ କ୍ରିୟା । ଯଥା— ଆଖିର
କାର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବା, କାନର କାର୍ଯ୍ୟ ଶୁଣିବା, ଜିହ୍ଵାର କାର୍ଯ୍ୟ ଅସ୍ଥାଦନ କରିବା;
ଏହି ବିୟାମାନ ବିକାରସୂକ୍ତ ଅଥବା ଅଦ୍ଵଂସ୍ତବସୁର୍ତ୍ତ ହେଲେ, ସେ ସବୁ
ଦୃଷ୍ଟିତ ତଥା ବ୍ୟସ୍ତ ହୁଏ, ଏବଂ ନିର୍ବିକର ହେଲେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ହୁଏ ।
ଆଖିରେ ଦେଖିବାରେ ଏବଂ ଡାତରେ ଛୁଇଁବାରେ ଯେଉଁ ବିକାର ହୁଏ
ତାଳକ ତହିଁରେ ଦୋଷୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତଳ ଶ୍ଳୋକରେ ବୁଝା
ଯାଇଅଛି ।

ଯେ ଶରୀରକୁ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତି ଏବଂ ସେ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ
ରହି ଗୁଣମାନଙ୍କର ଅଗ୍ରସ୍ତରେ ବିଷୟଭୋଗକୁ ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି
ତାହାକୁ (ସେହି ଅଂଶ ରୂପକ ଉତ୍ତରକୁ) ମୂର୍ଖବ୍ୟକ୍ତି ଦେଖିପରେ ନାହିଁ;
ମାତ୍ର ଦବ୍ୟତସ୍ତ ଲବ୍ଧ କରିଥିବା ଜ୍ଞାନୀ ତାହାକୁ ଦେଖି ପାରନ୍ତି । ୧୦ ।

ଯଦ୍ଭଗୀଳ ଯୋଗୀମାନେ ଆତ୍ମାରେ ଅବସ୍ଥିତ ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ଦେଖି
ପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତତ୍ଵ ହୋଇନାହିଁ ସେହି ମୂର୍ଖମାନେ
ଯଦ୍ଭ କଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ ଦେଖିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୧ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଏଥିରେ ଏବଂ ନବମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ନେଇ ଗଗନାଳୟ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ତହିଁରେ କିଛି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଅବିଦ୍ୟା କହଲେ ଭକ୍ତସ୍ଥାନ, ସ୍ୱେଚ୍ଛାଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ ବୁଝାଏ । ସେ ନମ୍ରାକ୍ଷରରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ବକ ଭଜନରେ ଭଜନ କରେ ତାହାର ଅନ୍ତରାଳ ହୁଏ ଏବଂ ସେ ମଧ୍ୟ ଭଜନର ଜାଣିପାରେ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଯମ ନିୟମାଦର କୌଣସି ଅବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ, ବୋଲି ମନେକରି କେବଳ ବୁଦ୍ଧିବଳରେ ଭଜନକୁ ଦେଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ ସେ ଅଚେତ (ଇଡ଼୍‌ଗୁନ୍) ତଥା ସମଶୂନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି, ସମସ୍ତ କଥାପି ପାଇଁ ନ ପାରେ ।

ଯେଉଁ ତେଜ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଭିତରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ଏହି ନିଶ୍ଚିତ ଜଗତକୁ ଅଲୋକିତ କରୁଅଛି, ଏବଂ ଯେଉଁ ତେଜ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅଗ୍ନି ମଧ୍ୟରେ ରହୁଅଛି, ତାହା ମୋର ବୋଲି ଜାଣିବ । ୧୭ ।

ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ମୁଁ ନିଜ ବଳରେ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଧାରଣ କରୁଅଛି ଏବଂ ରସୋପଲବ୍ଧି ଚନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ସବୁ ପ୍ରକାର ଔଷଧକୁ ପୁଷ୍ଟ କରୁଅଛି । ୧୮ ।

ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଦେହର ଅଗ୍ରସ୍ଥ ନେଇ ଜଠରାଗ୍ନି ରୂପରେ ପ୍ରାଣ ଓ ଅପାନ ବାୟୁଦ୍ୱାରା ମୁଁ ଚତୁର୍ବିଧ ଅଳ୍ପ ପରିପାକ କରେ । ୧୯ ।

ମୁଁ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ହୃଦୟରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଅଛି । ମୋ'ଠାରୁ ସ୍ମୃତି, ଜ୍ଞାନ ଓ ତହିଁର ଅଭାବ ମଧ୍ୟ ଜାତ ହୁଏ । ସମସ୍ତ ବେଦର ଶ୍ରବଣ ବିଷୟ ମୁଁ, ବେଦଜ୍ଞ ମୁଁ ଏବଂ ବେଦ ପ୍ରକାଶକାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଅଟେ । ୨୦ ।

ଏ ସ୍ୱପ୍ନାବସ୍ଥାରେ ଶର ଓ ଅକ୍ଷର ନାମରେ ଦୁଇଟି ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଶର ନାଶବାନ୍ ଏବଂ ଅକ୍ଷର ଅବିନାଶୀ ଅଟେ । ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଶର ବୋଲି ଜାଣିବ । ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀରୂପେ ସେ ଅବସ୍ଥିତ ସେ ଅକ୍ଷର ଅଟନ୍ତି । ୨୧ ।

ଏହି ପୁରୁଷକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଅନ୍ୟ ଏକ ଉତ୍ତମ ପୁରୁଷ ଅଛନ୍ତି, ସେ ପରମାତ୍ମା । ଏହି ଅବ୍ୟୟ ଇଶ୍ଵର ବିଲେକରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାକୁ [ବିଲେକକୁ] ପୋଷଣ କରୁଅଛନ୍ତି । ୧୬ ।

ଯେଉଁ କାରଣରୁ ମୁଁ ଶରୀର ଅଟେ, ଏବଂ ଅଶରୀରରୁ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତମ, ସେହି କାରଣରୁ ବେଦରେ ଏବଂ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୧୭ ।

ହେ ଭରତ, ସେ ମୋହକୁ ଶୁଦ୍ଧଅଛି ଏବଂ ମୋତେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ରୂପେ ଜାଣିଅଛି ସେ ସବୁ ଜାଣିଅଛି । ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ମୋତେ ଭଜନ କରୁଅଛି । ୧୮ ।

ହେ ଅନନ୍ଦ, ଯାହା ଅତି ଗୋପନୀୟ ଶାସ୍ତ୍ର ତାହା ମୁଁ ତୁମକୁ କହିଲି । ହେ ଭରତ, ଏହାକୁ ଜାଣିଲେ ମନୁଷ୍ୟର ବୁଦ୍ଧି ବିକାଶ ପାଇବ ଏବଂ ତାହାର ଜୀବନ ସଫଳ ହେବ । ୧୯ ।

ଓଁ ତତ୍ତ୍ଵସତ୍ତ୍ଵ

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପ୍ରାଚୀନ ଉପନିଷଦ୍ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଙ୍କୁ ନି ସନ୍ନ୍ୟାସର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଯୋଗ ନାମକ ପଞ୍ଚବିଂଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

(୧୬)

ଦୈବାୟୁର ସମ୍ପଦ୍ ବିଭାଗ ଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦୈବା ଓ ଅୟୁର ସଂପଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇ ଅଛି ।

ଶ୍ରୀଗୋବିନ୍ଦ କହଲେ:—ହେ ଭରତ, ଅୟୁ, ଅନ୍ତଃକରଣର ପରିଚିତା, ଜ୍ଞାନ, ଯୋଗରେ ନିଷ୍ଠା, ଦାନ, ଦମ, ସଜ୍ଜ, ସ୍ଵାଧ୍ୟାୟ, ତପ୍ତ,

ସରଳତା, ଅହଂସା, ସତ୍ୟ, ଅହୋଧ, ତ୍ୟାଗ, ଶାନ୍ତି, ଅପୈଶୁନ, ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୟା, ନିର୍ଲୋଭତା, ମୁରୁତା, ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ଅଚଞ୍ଚଳତା, ତେଜ, ସମା, ଧୃତି, ଶୌର, ଅଦ୍ରୋହ, ନିରତ୍ନମାନ ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣା ଦୈବା ସମ୍ପଦ ନେଇ ଜନ୍ମିଥିବା ଲୋକର ଥାଏ । ୧, ୨, ୩ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଦମ ଅର୍ଥାତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ନିଗ୍ରହ, ଅପୈଶୁନ ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷରେ କାହାର ନିନ୍ଦା ନ କରିବା, ନିର୍ଲୋଭତା ଅର୍ଥାତ୍ ଲଳସା ନ ରଖିବା ତଥା ଲକ୍ଷଣୀ ନ ଦେବା, ତେଜ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ଗର୍ବ ବୃତ୍ତିର ବିରୋଧ କରିବାର ଇଚ୍ଛା, ଅଦ୍ରୋହ ଅର୍ଥାତ୍ କାହାର ମନାଚରଣ ନ କରିବା ଓ ମନ୍ଦ ନ ପାଶୁବା ।

ଦମ୍ଭ, ଦର୍ପ, ଅଭିମାନ, ଜ୍ଞେଧ, ପାରୁଷ୍ୟ, ଅଜ୍ଞାନ, ଦେ ପାର୍ଥ, ଏହି ସବୁ ଗୁଣ ଆସୁଥିବା ସମ୍ପଦ ନେଇ ଜନ୍ମିଥିବା ଲୋକର ଥାଏ । ୪ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ନିଜରତରେ ଯାହା ନାହିଁ ତାହା ଦେଖାଇ ଦେବାକୁ ଦମ୍ଭ, ଛଳ ଓ ପାଷଣ୍ଡତା; ଦର୍ପ ଅର୍ଥାତ୍ ବଡ଼ିମା ପଡ଼ିଆ, ପାରୁଷ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ କଠୋରତା ।

ଦୈବା ସମ୍ପଦ ମୋକ୍ଷ ଦିଏ, ଏବଂ ଆସୁଥିବା ସମ୍ପଦ ବନ୍ଧନରେ ପକାଏ । ହେ ପାଣ୍ଡବ, ତୁମ୍ଭେ ଶୋକ କରିବା ଉଚିତ ନହେଁ । କାରଣ ତୁମ୍ଭେ ଦୈବା ସମ୍ପଦ ନେଇ ଜନ୍ମିଥିଲୁ । ୫ ।

ଏହି ଲୋକରେ ଦୈବା ଓ ଆସୁଥିବା ନାମରେ ଦୁଇଟି ସୃଷ୍ଟି ଅଛି । ହେ ପାଣ୍ଡବ, ଦୈବା ସୃଷ୍ଟିର ବର୍ଣ୍ଣନା ବିସ୍ତାରପୂର୍ବକ କରାଗଲା । ବିଜ୍ଞାନ ଆସୁଥିବା ସୃଷ୍ଟିର ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣ । ୬ ।

ପ୍ରକୃତି କ'ଣ ଏବଂ ନିକୃତି କ'ଣ ତାହା ସ୍ପଷ୍ଟ ବୃତ୍ତିର ଲୋକ ଜାଣେ ନାହିଁ । ତାହାଠାରେ ସେହିପରି ଶୌଚ, ଅଭ୍ୟାସ, ସତ୍ୟ—ଏ ସବୁର ମଧ୍ୟ ଚିତ୍ତ ଚିତ୍ତ ନଥାଏ । ୭ ।

ତେମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ଜଗତ୍ ଅସତ୍ୟ, ଅଶ୍ରୀୟମ୍ବୁଦ୍ଧ୍ୟ ଓ ଇଶ୍ଵର-
ଶୂନ୍ୟ; କେବଳ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସମ୍ବନ୍ଧରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ଏଥିରେ ବିଷୟ ଭେଦ
କିଛି ଅଛି କଣ କାରଣ ଥାଉ ପାରେ ? । ୮ ।

ଭୟଙ୍କର (ହିର) କର୍ମକାଣ୍ଡ ମନ୍ତ୍ରମତି ଦୁଷ୍ଟମାନେ ଏହି
ଅଭିପ୍ରାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଜଗତର ଶତ୍ରୁ ହୋଇ ଜଗତର ନାଶ ପାଇଁ
ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି । ୯ ।

ଦୁଷ୍ଟର କାମନାରେ ପରିପୁର୍ଣ୍ଣ, ଦମ୍ଭପରାୟଣ, ମାଗା, ମଦାକ୍ଷ,
ଅଶୁଭସକଳାୟୁକ୍ତ ହୋଇ ମୋହବଶରେ ମନଇଚ୍ଛା ଗ୍ରହଣ କରି
(କର୍ମରେ) ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ୧୦ ।

ପ୍ରଳୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାହାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ ଏପରି ଅପରିମେୟ ଚିନ୍ତାର
ଅଶ୍ରୟ ନେଇ କମନାପରମଭୋଗୀ (ଭୋଗହ୍ନି ସର୍ବସ୍ଵ) ଏହି ରୂପ
ନିଷ୍ଠାପୂର୍ବକାଣ୍ଡ ଶତ ଅଶାର ଜାଲରେ ପଡ଼ି କାମୀ, କୋପୀ, ବିଷୟ ଭୋଗ
ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟାୟପୂର୍ବକ କ୍ରବ୍ୟ ସଂସ୍ପର୍ଶ ଇଚ୍ଛାକରେ । ୧୧, ୧୨ ।

ଅଜ ଏହା ପାଇଲି, ଏଇ ମନୋରଥ ପୂର୍ଣ୍ଣହେଲା, ଏତେ ଧନ
ମୋର ଅଛି, ଭବିଷ୍ୟତରେ ଅଉ ଏତେ ହେବ, ଏଇ ଶତ୍ରୁକୁ ମାରନ୍ତି,
ଅପରକୁ ମାରବି, ମୁଁ ସର୍ବସମ୍ପନ୍ନ, ମୁଁ ଭୋଗୀ, ମୁଁ ସିଦ୍ଧ, ମୁଁ
ବଳମାନ, ମୁଁ ସୁଖୀ, ମୁଁ ଶ୍ରୀମନ୍ତ, ମୁଁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ମୋପରି ଅଉ କିଏ ଅଛି,
ମୁଁ ଯଜ୍ଞ କରିବି, ଦାନ କରିବି, ଅନନ୍ଦ କରିବି — ଅଜ୍ଞାନରେ ମୂଢ଼ ହୋଇ
ଲୋକ ଏହିପରି ମନେକରେ ଏବଂ ଅନେକ ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ି,
ମୋହଜାଲରେ ଜଡ଼ିତ ହୋଇ, ବିଷୟ ଭୋଗରେ ମତ୍ତ ହୋଇ ଅଶୁଭ
ନରକରେ ପଡ଼େ । ୧୩, ୧୪, ୧୫, ୧୬ ।

ନିଜକୁ ବଡ଼ ଗଣ୍ୟକାଣ୍ଡ, ବେଶଭୂଷାପରାୟଣ (ଗର୍ବିତ) ଏବଂ ଧନ
ଓ ମାନ ମଦରେ ମତ୍ତ (ଲୋକ) ଦମ୍ଭ ହେତୁରୁ ବିଧବିସ୍ଥାନ ଓ ନାମକୁ
ମାତ୍ର ଯଜ୍ଞ କରିଥାଏ । ୧୭ ।

ଅହଙ୍କାର, ବଳ, ଦର୍ପ, କାମ ଓ କ୍ରୋଧର ଅଶ୍ରୟ ନେଇ
ନିଦାକାଶମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଅବସ୍ଥିତ
ମୋଡେ ଦେଖ କରଥାନ୍ତି । ୧୮ ।

ଏହି ଜାତି, ଦେଖପରାୟଣ, ଚୁର, ଅମଙ୍ଗଳକାଶ ନରାଧମମାନଙ୍କୁ
ଏ ସଂସାରରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶୁରା ଯୋଗରେ ବାଧାବର ନିଷେଧ
କରଥାଏ । ୧୯ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ଜନ୍ମ ଜନ୍ମ ଆଶୁରାଯୋଗ ପାଇଁ ଓ ମୋଡେ ନ
ପାଇଁ ଏହି ମୁକ୍ତିମାନେ ଏହିପରି ଏକାବେଳେକେ ଅଧମ ଗତି ପାନ୍ତି । ୨୦ ।

କାମ, କ୍ରୋଧ ଓ ଲୋଭ — ଅତ୍ୟନ୍ତ ନାଶ କରବା ନିମନ୍ତେ
ନରକର ଏ ଉନୋଟି ଦ୍ଵାର । ସେହିହେତୁରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଏ ଉନୋଟି
ତ୍ୟାଗ କରବା ଉଚିତ୍ । ୨୧ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ଏହି ବିଧି ନରକର ଦ୍ଵାରରୁ ଦୂରରେ ରହି
ମନୁଷ୍ୟ ଆତ୍ମାର କଲ୍ୟାଣ ଆକରଣ କରେ ଏବଂ ତଦ୍ଵାରା ପରମ ଗତି
ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ୨୨ ।

ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ଶାସ୍ତ୍ରବିଧି ତ୍ୟାଗ କରି ସ୍ଵଇଚ୍ଛାରେ ଭୋଗରେ ଲାଜ ହୁଏ
ସେ ସେକି ପାଏ ନାହିଁ, ସୁଖ ପାଏ ନାହିଁ, ପରମଗତି ପାଏ ନାହିଁ । ୨୩ ।

ଃସ୍ଵଶୀ — ଶାସ୍ତ୍ରବିଧି ଅର୍ଥରେ ଧର୍ମବ୍ରତରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତ ହୋଇଥିବା
ଅନେକ ବିଧି ନୁହେଁ; ପରନ୍ତୁ ଅନୁରବ ଜନସ୍ଵକ୍ତ, ସତସୁରୁଷ-
ପ୍ରଦର୍ଶିତ ସମସ୍ତ ମାର୍ଗ ।

ସେହି ହେତୁରୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅକାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରବା ପାଇଁ ତୁମେ
ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଣ ଜାଣିବ । ଶାସ୍ତ୍ରବିଧି କ'ଣ ତାହା ଜାଣି ଏ ସେଷରେ
ତୁମ୍ଭର କର୍ମ କରବାର ଉଚିତ୍ । ୨୪ ।

ଝୁଣି—ଯାହା ଉପରେ ବୁଢ଼ାଯାଇ ଅଛି ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର ଶବ୍ଦର ସେହି ଅର୍ଥ । ସମସ୍ତଙ୍କର ନିଜ ନିଜ ନିୟମ ଗତି ସ୍ୱେଚ୍ଛାଶୃଙ୍ଖଳା ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ବରଂ ଧର୍ମର ଅନୁଭବକାୟମାନଙ୍କର ବାଚ୍ୟକୁହିଁ ପ୍ରମାଣ ବୋଲି ଗଣନା କରିବା ଉଚିତ । ଏହାହିଁ ଏହି ଶ୍ଳୋକର ଅର୍ଥ ।

ଓଁ ତତ୍ତ୍ୱସତ୍

ଏହିପରି ଶ୍ରମଦ୍ୱରଗବନ୍ଧୀତାରୂପକ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସମ୍ବାଦର ଦୈବାସ୍ମର ସମ୍ପଦ ବିଭାଗ ଯୋଗ ନାମକ ଷୋଡ଼ଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

—*—

(୧୭)

ଶ୍ରୀଜୀଉଙ୍କୁ ବିଭାଗ ଯୋଗ

ଶାସ୍ତ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଷ୍ଟାଶୂରକୁ ପ୍ରମାଣ ମାନିବା ଉଚିତ୍ । ଏହା ଶୁଣିବାରୁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଶଙ୍କା ଦେଲା ଯେ ଶିଷ୍ଟାଶୂରକୁ ଏହି ଶ୍ରଦ୍ଧା ସହିତ ଯେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ତାର ଗତି କ'ଣ ହୁଏ ? ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା ଏହି ଅଧ୍ୟାୟରେ କରାଯାଇ ଅଛି । ଅଧିକନ୍ତୁ ଶିଷ୍ଟାଶୂର-ରୂପକ ବଜ୍ରାୟତ୍ତରୁ ଛଡ଼ିଦେଲେ ଛଦ୍ଧାରେ ଭୟର ସମ୍ଭାବନା । ଏହା କହି ଭଗବାନ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏହି କାରଣରୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଏବଂ ତହିଁରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ଯଜ୍ଞ, ତପ, ଦାନ ଆଦି କିମ୍ବାକୁ ଗୁଣଭେଦରେ ଭିନ୍ନଭାଗ କରି ବୁଝାଇ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଓଁ ତତ୍ତ୍ୱସତ୍ ମହିମାକୁ ଗାଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଶାସ୍ତ୍ରବିଧି ଅର୍ଥାତ୍ ଶିଷ୍ଟାଶୂର ପ୍ରଭି ଦର୍ଶି ନ ଦେଇ ଯେ କେବଳ ହଜ୍ଜାର ସହିତ ଟଙ୍କା ଉପାସନା

କରେ ତାହାର କି ଗତି ହୁଏ ? ତାହା ସାତ୍ତ୍ୱିକ, କି ରାଜସିଦ୍ଧ ଅଥବା ତାମସିକ ? । ୧ ।

ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱଭାବଜାତ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଦ୍ୱିବିଧ, ଯଥା—ସାତ୍ତ୍ୱିକା, ରାଜସୀ ଓ ତାମସୀ । ତାହା ତୁମ୍ଭେ ଶୁଣ । ୨ ।

ହେ ଭାରତ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ନିଜ ନିଜର ସ୍ୱଭାବ ଅନୁରୂପ ହୋଇଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟର କିଛି ନା କିଛି ହେଲେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅଛି । ଯାହାର ସେପରି ଶ୍ରଦ୍ଧା ସେ ସେପରି ହୁଏ । ୩ ।

ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଲୋକ ଦେବତାମାନଙ୍କର ପୂଜା କରେ । ରାଜସିକ ଲୋକ ଯକ୍ଷ ଓ ଗନ୍ଧର୍ବମାନଙ୍କର ପୂଜା କରେ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ତାମସୀ ଲୋକେ ପ୍ରେତ ଓ ଭୂତଗଣଙ୍କର ପୂଜା କରନ୍ତି । ୪ ।

ଦମ୍ଭ ଓ ଅହଙ୍କାରଯୁକ୍ତ ଲୋକେ କାମ ଓ ରାଗ ଉତ୍ଥଳ ବଳର ଅଧୀନ ହୋଇ ଅଶାସ୍ତ୍ରବିହତ ସୋରଡ଼ପ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରନ୍ତି । ସେହି ମୂଢ଼ ଲୋକେ ଶରୀରସ୍ଥ ପଞ୍ଚମହାବୁଦ୍ଧି ଏବଂ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ସ୍ଥିତ ମୋହେ ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟ ଦିଅନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ଅସୁଖସମ୍ଭାରଯୁକ୍ତ ବୋଲି କାଶ । ୫, ୬ ।

ଅହାର ମଧ୍ୟ ଭିନ୍ନପ୍ରକାରରେ ପ୍ରିୟ ହୋଇଥାଏ । ଯଜ୍ଞ, ତପ, ତଥା ଦାନ ସେହିପରି (ଭିନ୍ନପ୍ରକାର ପ୍ରିୟ) ଅଟେ । ଏହିମାନଙ୍କର ଭେଦ ଶୁଣ । ୭ ।

ଅୟୁ, ସାତ୍ତ୍ୱିକ-ଭାବ, ବଳ, ଆଶ୍ୱେଷ୍ୟ, ସୁଖ ଓ ରୁଚି ଯାହାହାସି ବୁଦ୍ଧି ପାଏ; ଯାହା ରସଯୁକ୍ତ, ଯାହା ସୁସ୍ଥ, ଯାହା ପୁଷ୍ଟିକାରକ ଓ ମନର ତୃପ୍ତିକର ସେହିପରି ଅହାର ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଲୋକର ପ୍ରିୟ ଅଟେ । ୮ ।

ପିତା, ଖଟା, ଲୁଣିଆ, ଅତି ଗରମ, ଗନ୍ଧ, ରୁଷ ଏବଂ କାହ୍ନିକାରକ ଅହାର ରାଜସ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଭଲଲଗେ । ଏହା ଦୁଃଖ, ଶୋକ ଓ ରୋଗ ଉତ୍ଥଳକାରୀ ଅଟେ । ୯ ।

ପାଁହାଁ ଅନେକ ସମୟରୁ ପଡ଼ି ରହୁଥାଏ, ଯହିଁରେ କିଛି ରସ ନ ଥାଏ, ଯାହା ଗନ୍ଧାଉଥାଏ ଏବଂ ଯାହା ବାସୀ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଏପରି ଅପବିତ୍ର ଶାବ୍ୟ ତାମସ ଲେକର ପ୍ରିୟ ଅଟେ । ୧୦ ।

ଫଳ ପାଇବା ଇଚ୍ଛା ନ ରଖି ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ଭାବି ବିଧିବଦ୍ଧ ମନଦେଇ ଯାହା କରାଯାଏ ତାହା ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଯଜ୍ଞ ଅଟେ । ୧୧ ।

ହେ ଭରତଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଫଳଲାଭର ଇଚ୍ଛା ରଖି କିମ୍ବା ଦମ୍ଭ ଅର୍ଥାତ୍ ଲୋକେ ମୋତେ ବଡ଼ଲୋକ ବୋଲି ଭାବନ୍ତୁ ଏପରି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ରଖି ଯାହା କରାଯାଏ ତାହା ରାଜସ ଯଜ୍ଞ ଅଟେ । ୧୨ ।

ଯେଉଁ ଯଜ୍ଞରେ ବିଧିବଦ୍ଧାନ ନ ଥାଏ, ଯହିଁରୁ ଅଳ୍ପ ଉତ୍ପତ୍ତି ହୁଏ ନାହିଁ, ଯହିଁରେ ମନ୍ଦ ନ ଥାଏ, ଯହିଁରେ ତ୍ୟାଗ ନ ଥାଏ କିମ୍ବା ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାବ ମଧ୍ୟ ନ ଥାଏ, ସେପରି ଯଜ୍ଞକୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ତାମସ ଯଜ୍ଞ କହନ୍ତି । ୧୩ ।

ଦେବତା, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଗୁରୁ ଏବଂ ଜ୍ଞାନୀ ପୁଜା, ପବିତ୍ରତା, ସରଳତା, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ଅହଂସା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଶାଶ୍ୱତକ ତପ କୁହାଯାଏ । ୧୪ ।

କାହାରକୁ ଦୁଃଖ ନ ଦେବା, ସତ୍ୟ, ପ୍ରିୟ ଓ ହୃଦୟକଥା କହିବା, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ବାଚିକ ତପ କୁହାଯାଏ । ୧୫ ।

ମନର ପ୍ରସନ୍ନତା, ସୌମ୍ୟତା, ମୌନ, ଅତ୍ୟୁଦ୍ଧମ୍ୟ ଓ ପବିତ୍ର ଚିନ୍ତା ଇତ୍ୟାଦିକୁ ମାନସିକ ତପ କୁହାଯାଏ । ୧୬ ।

ସମଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଗଣ ଫଳ ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା ନ ରଖି ପରମଶ୍ରଦ୍ଧା ପୂର୍ବକ ଯେତେବେଳେ ଉପରେକ୍ତ ତନୁପ୍ରକାରର ତପ କରନ୍ତି ତାହାକୁ ବୃଦ୍ଧିମାନ୍ ଲୋକେ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ତପ କହନ୍ତି । ୧୭ ।

ସତ୍କାର, ମାନ ଓ ପୂଜା ପାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦମ୍ଭପୁଞ୍ଜିତ ଯାହା
କରାଯାଏ ତାହା ଗୁଳିକ ତପ । ଏହି ଗୁଳିକ ତପର ଫଳ ଶଶସ୍ତ୍ରାୟୀ,
ତାହା ପୁଣି ଅନିଶ୍ଚିତ ଅଟେ । ୧୮ ।

ଅତି କଷ୍ଟରେ ଦୁରାଗ୍ରହକର ଅର୍ଥାତ୍ ଅପରର ଅନିଷ୍ଟ କରିବା
ଇଚ୍ଛାରେ ଯାହା କରାଯାଏ ତାହା ତାମସ ତପ ଅଟେ । ୧୯ ।

ଦାନ କରିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଏପରି ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରତ୍ୟୁପକାରର ଅଶା
ନ୍ନ ରଖି ଦେଶ କାଳ ଓ ପାତ୍ରକୁ ବିବେଚନା କରି ଯାହା ଦିଆଯାଏ
ତାହା ସାତ୍ତ୍ବିକ ଦାନ ଅଟେ । ୨୦ ।

ପ୍ରତିଦାନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଥବା ଅନ୍ୟ କିଛି ଫଳଲାଭ
ଅଶାରେ ଯେଉଁ ଦାନ ଅତିକଷ୍ଟରେ ଦିଆଯାଏ, ସେପରି ଦାନକୁ ଗୁଳିକ
ଦାନ କହନ୍ତି । ୨୧ ।

ଦେଶ କାଳ ଓ ପାତ୍ରର କୌଣସି ବିଚାର ନ କରି ବନା
ସତ୍କାରରେ ଅବଜ୍ଞାପୁଞ୍ଜିତ ଯେଉଁ ଦାନ ଦିଆଯାଏ ତାହାକୁ ତାମସ
ଦାନ କହନ୍ତି । ୨୨ ।

ଓଁ, ତତ୍, ସତ୍; ଏଭଳି ତିନି ପ୍ରକାରରେ ବ୍ରହ୍ମକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା
କରାଯାଇଅଛି । ଏହାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପୁଣି କାଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ବେଦ
ଓ ଯଜ୍ଞ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ୨୩ ।

ଏହି କାରଣରୁ ବ୍ରହ୍ମବାଦୀମାନେ ଓଁ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଯଜ୍ଞ, ଦାନ
ଓ ତପ ଆଦି ବିଷ୍ଣୁକୁ ସର୍ବଦା ବିଧ୍ୟମତେ କରିଥାନ୍ତି । ୨୪ ।

ପୁଣି ଯେଉଁମାନେ ମୋକ୍ଷ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରନ୍ତି ସେମାନେ
‘ତତ୍’ ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରି, କୌଣସି ପ୍ରକାର ଫଳଲାଭର ଇଚ୍ଛା ନ
ରଖି ଯଜ୍ଞ, ଦାନ ଓ ତପରୂପକ ବିଧିଧର୍ମ ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତି । ୨୫ ।

ସ୍ବର୍ୟ ଓ କଲ୍ୟାଣ ଅର୍ଥରେ ସର୍ବ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ହେ ପାର୍ଥ, ଉତ୍ତମ କର୍ମକୁ ଉନ୍ନେଷ କରନ୍ତାକୁ ହେଲେ ‘ସତ୍’ ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ୨୬ ।

ଯଜ୍ଞ, ତପ ଓ ଦାନରେ ଦୃଢ଼ଭାବକୁ ମଧ୍ୟ ସର୍ବ କୁହାଯାଏ । ତତ୍ ନିମିତ୍ତ ହିଁ କର୍ମ ଏପରି ସକଳକୁ ମଧ୍ୟ ସର୍ବ କୁହାଯାଏ । ୨୭ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ଉପରଲିଖିତ ତିନି ଶ୍ଳୋକର ଭାବାର୍ଥ ଏହି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମକୁ ଉତ୍ତରାଧିକାର କରବା ଉଚିତ୍ । କାରଣ ଓ କହିଲେ ସତ ଓ ସତ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । ତାହାକୁ କର୍ମ କେବଳ ଅର୍ପଣ କଲେ ଅର୍ପଣକାରୀ ଉଚ୍ଛିନ୍ନାମୀ ହୁଏ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଯଜ୍ଞ, ଦାନ, ତପ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟ କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ ଯାହା ଶ୍ରଦ୍ଧାଶୂନ୍ୟରେ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଅସତ୍ କହନ୍ତି । ଇହଲୋକ କିମ୍ବା ପରଲୋକ କେଉଁଠାରେ ହେଲେ ତାହା ଫଳପ୍ରଦ ହୁଏ ନାହିଁ । ୨୮ ।

ଓ* ତତ୍ସର୍ବ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବତ୍ପ୍ରୀତାରୂପକ ଉପନିଷଦ ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣାର୍ଜୁନ ସନ୍ନ୍ୟାସର ଶ୍ରଦ୍ଧାହୀନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୋଗ ନାମକ ସପ୍ତଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

—*—

(୧୮)

ସନ୍ନ୍ୟାସ ଯୋଗ

ଏହି ଅଧ୍ୟାୟକୁ ଉପସ୍ଥାପନାରୁପେ ଗଣନା କରାଯାଇ ପାରେ । ଏହାକୁ ଗୀତାର ପ୍ରେରକ ମନ୍ତ୍ର କୁହାଯାଏ । “ସର୍ବ ଧର୍ମକୁ ଛାଡ଼ି ମୋର

ଶରଣ ନିଅ' ଏହାହିଁ ଯଥାର୍ଥ ସନ୍ଧ୍ୟାସ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ଧର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା
ଅର୍ଥ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ । ପରୋପକାର
କର୍ମରେ ଯାହା ସବୁଠାରୁ ଉତ୍ତମ କର୍ମ ତାହା ଇଶ୍ଵରଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କରି
ଫଳଲାଭର ଇଚ୍ଛା ନ ରଖିବା ହେଉଛି ସର୍ବଧର୍ମତ୍ୟାଗ ତଥା ସନ୍ଧ୍ୟାସ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ—ହେ ମହାବାହୋ, ହେ ଦୁଃଶୀକେଶ, ହେ
କେଶୀନିଧନ, ସନ୍ଧ୍ୟାସ ଓ ତ୍ୟାଗ ମଧ୍ୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରହସ୍ୟ କ'ଣ
ଅଛି ତାହା ମୁଁ ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ । ୧ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବାନ କହିଲେ—କାମ୍ୟ (କାମନାରୁ ଜାତ) କର୍ମ ତ୍ୟାଗକୁ
ଜ୍ଞାନମାନେ ସନ୍ଧ୍ୟାସ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି । ସମସ୍ତ କର୍ମର ଫଳତ୍ୟାଗକୁ
ବିଦ୍ଵାନ୍ ଲୋକେ ତ୍ୟାଗ କହନ୍ତି । ୨ ।

ଅନେକ ବିଶ୍ଵରବାନ୍ ପୁରୁଷଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ ଦୋଷମୟ
ଅଟେ, ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ତାହା ତ୍ୟାଗ କରିବା ଦରକାର । ଅନ୍ୟ କାହାର କାହାର
ମତରେ ଯଜ୍ଞ, ଦାନ ଓ ତପ ଇତ୍ୟାଦି କର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଠିକ୍
ନୁହେଁ । ୩ ।

ହେ ଭରତସତ୍ତମ, ମୋ' ମତରେ ତ୍ୟାଗ କ'ଣ ତାହା ହୁମ୍ବେ
ଶୁଣ । ହେ ପୁରୁଷବ୍ୟାଘ୍ର, ତ୍ୟାଗ ତିନି ପ୍ରକାରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ
ହୋଇଅଛି । ୪ ।

ଯଜ୍ଞ, ଦାନ ଓ ତପପୁରକ କର୍ମକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ନୁହେଁ;
ତାହା ବରଂ ଶୁଭକର୍ମ ଅଟେ । କାରଣ ଯଜ୍ଞ, ଦାନ ଓ ତପ ବିବେକ
ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ପବନ କରେ । ୫ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଅସକ୍ତ ଫଳଲାଭର ଆଶାକୁ ତ୍ୟାଗକରି ଯେଉଁମାନେ
କିମ୍ବଦ କର୍ମକୁ କେବଳ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟରୂପେ ପାଳନ କରନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର
ସେହି ତ୍ୟାଗକୁ ସାତ୍ତ୍ଵିକ ତ୍ୟାଗ ବୁଝାଯାଏ । ୬, ୭, ୮, ୯ ।

ଯାହାଙ୍କର ସଖ୍ୟୁ ଦୂର ହୋଇଥାଏ, ଯାହାଙ୍କର ଭାବନା ପବିତ୍ର,
ସେ ତ୍ୟାଗୀ ଓ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ସେ ଅସୁବଧାଜନକ କର୍ମ କରିବାରେ
ମନରେ କିଛି ବଞ୍ଚୁ କରନ୍ତି ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସୁବଧାଜନକ କର୍ମ କରିବାକୁ
ଆଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ୧୦ ।

ଦେହଧାରୀ ମନୁଷ୍ୟ କୌଣସି ମତେ ସବୁ ପ୍ରକାରର କର୍ମ ଛାଡ଼ି
ନ ପାରେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ଯେ କେବଳ କର୍ମର ଫଳକୁ ତ୍ୟାଗକର ପାରନ୍ତି
ସେ ପ୍ରଭୃତ ତ୍ୟାଗୀ ଅଟନ୍ତି । ୧୧ ।

ସେଉଁମାନେ କର୍ମଫଳରେ ଅସକ୍ତ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେଉଁମାନେ ତ୍ୟାଗୀ
ନୁହନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ କାଳେ କାଳେ ଶୁଦ୍ଧ, ଅଶୁଦ୍ଧ ଓ ଶୁଦ୍ଧଶୁଦ୍ଧ ଏପରି
ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କର୍ମଫଳ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହୁଏ; ମାତ୍ର ତ୍ୟାଗୀ ଅଥବା
ସନ୍ନ୍ୟାସୀକୁ କିଛି ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ୧୨ ।

ହେ ମହାବାହୋ, ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମ କିପରି ସିଦ୍ଧ ହୁଏ ସେ ବିଷୟ
ନେଇ ସାଂଖ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାଞ୍ଚୋଟି କାରଣ ଲେଖା ଅଛି । ତାହା ମୋ'ଠାରୁ
ଶୁଣ । ୧୩ ।

କ୍ଷେତ୍ର, କର୍ତ୍ତା, ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସାଧନ ଓ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କ୍ରିୟା ଏବଂ
ପଞ୍ଚମ ଦୈବ ଏହି ସବୁ ପାଞ୍ଚ କାରଣ ଅଟେ । ୧୪ ।

ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀର, ବାକ୍ୟ ଓ ମନଦ୍ୱାରା ଯାହା କିଛି ନ୍ୟାୟ ବା
ଅନ୍ୟାୟ କର୍ମ କରେ ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ତହିଁର କାରଣ ଅଟେ । ୧୫ ।

ଏପରି ସ୍ଥଳେ ମଳିନବୃଦ୍ଧି ଲୋକ କେବଳ ନିଜକୁ 'କର୍ତ୍ତା' ବୋଲି
ମନେକରେ । ଏହି ଦୁର୍ମତି ଅନ୍ୟ କିଛି ବୁଝେ ନାହିଁ । ୧୬ ।

ଯାହାର ଅହଂଭାବ ଲେପ ପାଇଅଛି, ଯାହାର ଦୁଃଖ ମଳିନ
ନୁହେଁ, ସେ ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ନାଶ କଲେ "ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭୃତପକ୍ଷେ ସେ-
ହତ୍ୟାକାରୀ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ସେ କର୍ମ ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ୧୭ ।

ଝିପ୍ପଣୀ—ବାହ୍ୟକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପାଠକଲେ ଏହି ଶ୍ଳୋକଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ି ପାରେ । ଗୀତାର ଅନେକ ଶ୍ଳୋକ କାଳ୍ପନିକ ଅର୍ଥର ଉପରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ । ତହିଁର ଯଥାର୍ଥ ନମୁନା ଏ କଗତରେ ମିଳି ନପାରେ । ବ୍ୟବହାର ନିମିତ୍ତ ଜ୍ୟାମିତି ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯେପରି କାଳ୍ପନିକ ଅର୍ଥର ଚିତ୍ର ଲେଖା ହୁଏ, ଧର୍ମ ବ୍ୟବହାରରେ ସେହିପରି ହୁଏ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏହି ଶ୍ଳୋକରୁ ଏପରି ଅର୍ଥ ବାହାର କରାଯାଇ ପାରେ କି ଯାହାର ଅହଂକାର ଜୁଳି ରହିଥିବୁଦି ହୋଇଅଛି, ଯାହାର ମନରେ ଲେଶ ମାତ୍ର ମଇଲ ନାହିଁ, ସେ ସମସ୍ତ କଗତରୁ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦରେ ସହାର କରିପାରେ ଏପରି ହୃଦାୟୀ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଯାହାର ଅହଂକାର ନାହିଁ ତାହାର ଶରୀର ନାହିଁ । ଯାହାର ବୁଦ୍ଧି ବିଶୁଦ୍ଧ ସେ ବିକାଳଦର୍ଶୀ । ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେହି ନୁହେଁ । ସେ ସବୁ କର୍ମ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ କିଛି କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସହାରକାରୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅହଂସାପରାୟଣ ଅଟନ୍ତି । ଏତଦ୍ୱା ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସହାର ନ କରିବା ଶିକ୍ଷାଗୁରୁ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ମତ ଏକମାତ୍ର ମାର୍ଗ ।

ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞେୟ ଓ ପରଜ୍ଞାତା ଏପରି ତିନୋଟି ତତ୍ତ୍ୱ କର୍ମ ପ୍ରେରଣାରେ ରହିଅଛି । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, କର୍ମ ଓ କର୍ତ୍ତା ଏହି ତିନୋଟି କର୍ମର ଅଙ୍ଗ ଅଟନ୍ତି । ୧୮ ।

ଝିପ୍ପଣୀ—ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱର ଓ ଅଶ୍ୱରକୁ ସମୀକରଣ କରା ହୋଇଅଛି । ପ୍ରଥମତଃ ମନୁଷ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କର୍ମ (ଜ୍ଞେୟ) ତାହାର ବିଧି (ଜ୍ଞାନ) ରୁ ଜାଣେ, ଅର୍ଥାତ୍ ପରଜ୍ଞାତା ହୁଏ । କର୍ମ ପ୍ରେରଣାର ଏଭଳି ଶ୍ରେଣୀ ବିଭାଗ ହୋଇଗଲା ପରେ ମନୁଷ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ (କରଣ) ଦ୍ୱାରା ବିଧିର କର୍ତ୍ତା ହୁଏ । ଏହାକୁ କର୍ମ ସଂଗ୍ରହ କହନ୍ତି ।

ଜ୍ଞାନ, କର୍ମ ଓ କର୍ତ୍ତା ଗୁଣଭେଦ ଅନୁସାରେ ତିନି ପ୍ରକାର । ଗୁଣଗଣନାରେ ଏହା ଯେପରି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ତାହା ଶୁଣ । ୧୯ ।

ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ବଳରେ ସବୁ ପ୍ରାଣୀକ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅବନାଶୀ ଭାବ, ଏବଂ ସମସ୍ତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକତା ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ସେପରି ଜ୍ଞାନକୁ ସାତ୍ତ୍ବିକ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ୨୦ ।

ଭଲ ଭଲ ରୂପରେ ଦେଖା ଯାଉଥିବା ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀକ ଭିତରେ ନାନା ଭାବରେ ଥିବା ଭାବକୁ ପୃଥକ୍ ରୂପରେ ଦେଖେ ତାହାକୁ ସ୍ୱକ୍ଷେପ ଜ୍ଞାନ କହନ୍ତି । ୨୧ ।

କୌଣସି କାରଣ ନଥାଇ ଗୋଟିଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ଭାବ ଏକତା ଥିବାର ଅଭାବ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଜଣାଯାଏ ସେଭଳି ଅସତ୍ୟ ଓ ଭୁଲ୍ ଜ୍ଞାନକୁ ତାମସ ଜ୍ଞାନ କହନ୍ତି । ୨୨ ।

ଫଳ ପାଇବାର ଇଚ୍ଛା ନରଖି ଅସକ୍ତ ଓ ସ୍ୱାଗ ଦ୍ୱେଷକୁ ଛାଡ଼ି ମନୁଷ୍ୟ ଯେଉଁ ନିୟତ କର୍ମ କରେ ସେହି କର୍ମକୁ ସାତ୍ତ୍ବିକ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ୨୩ ।

ଟିପ୍ପଣୀ—ତୁଳାସୀ ଅଧ୍ୟାୟର ଅଠ ଶ୍ଳୋକର ଟିପ୍ପଣୀ ଦେଖ ।

ଫଳଭୋଗ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି “ମୁଁ କରୁଛି” ଏଭଳି ଅହଂଭାବ ରଖି ବହୁ ପରଶ୍ରମରେ ମନୁଷ୍ୟ ଯେଉଁ କର୍ମ କରେ ସେପରି କର୍ମକୁ ସ୍ୱକ୍ଷେପ କର୍ମ କହନ୍ତି ।

କର୍ମର ପରିଣାମ, ଶ୍ରେୟସାନ, ହଂସଭାବ ଓ ନିଜର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟକୁ ବିଚାର ନକରି କେବଳ ମୋହରେ ପଡ଼ି ମନୁଷ୍ୟ ଯେଉଁ କର୍ମ କରେ ସେପରି କର୍ମକୁ ତାମସ କର୍ମ କହନ୍ତି । ୨୪ ।

ଯାହାକର ଅସକ୍ତ ନଥାଏ କିନ୍ତୁ ଅହଂକାର ନଥାଏ, ଯାହାକର ଦୃଢ଼ତା ଓ ଉତ୍ସାହ ଅଛି, ଯେ କର୍ମର ସଫଳତା ଓ ନିଷ୍ଫଳତାରେ ସ୍ୱାଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ସାତ୍ତ୍ବିକ କର୍ତ୍ତା ଅଟନ୍ତି । ୨୫ ।

ଯେ ବାଣୀ, ଯେ କର୍ମଫଳରେ ଅସକ୍ତ, ଯେ ଲୋଭୀ, ହିଂସାତୁକ
ଓ ଅପବିତ୍ର, ଯେ ହର୍ଷ ଶୋକରେ ଅଭିଭୂତ ତାହାଙ୍କୁ ରାଜସକର୍ତ୍ତା
କହନ୍ତି । ୨୭ ।

ଯେ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଯେ ଅସଂସ୍ଥାସ୍ଥ, ଝୁକି, ଶଠ, ନୀଚ, ଅଳସୁଆ,
ବିଷାଦହୀନ ଓ ଦୀର୍ଘସୂକ୍ଷ୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ଦିନକ କାମକୁ ଦୁଇଦିନ କରେ,
ଏପରି ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ତାମସକର୍ତ୍ତା କହନ୍ତି । ୨୮

ହେ ଧନଞ୍ଜୟ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ଧୂର୍ତ୍ତର ମଧ୍ୟ ଗୁଣ ପ୍ରମାଣେ ଭଲ ଭଲ
ଯେଉଁ ଭାବ ପ୍ରକାର ଭେଦ ଅଛି ସେ ସବୁ କହୁଛୁ ଶୁଣ । ୨୯ ।

ପ୍ରକୃତି ନିକୃତି, କାର୍ଯ୍ୟ ଅକାର୍ଯ୍ୟ, ଭୟ ଅଭୟ, ବନ୍ଧନ ଓ ମୋକ୍ଷର
ଭେଦ ଯେଉଁ ବୁଦ୍ଧି ଭାବିତ୍ ପ୍ରମାଣେ ବୁଝିପାରେ ସେହି ବୁଦ୍ଧିକୁ ସାତ୍ତ୍ବିକ
ବୁଦ୍ଧି କୁହାଯାଏ । ୩୦ ।

ଧର୍ମ ଅଧର୍ମ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଅକାର୍ଯ୍ୟ ମୀମାଂସା ଯେଉଁ ବୁଦ୍ଧି ଅନୁଚିତ
ପ୍ରମାଣ କରେ ସେହି ବୁଦ୍ଧିକୁ ହେ ପାର୍ଥ ! ରାଜସ ବୁଦ୍ଧି
କୁହାଯାଏ । ୩୧ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଯେଉଁ ବୁଦ୍ଧି ତମୋଗୁଣଦ୍ୱାରା ଆବୃତ ହୋଇ ଅଧର୍ମକୁ
ଧର୍ମରୂପେ ବୁଝେ ଏବଂ ସବୁ ବିଷୟର ଓଲଟା ଅର୍ଥକରେ ସେହି ବୁଦ୍ଧିକୁ
ତାମସ ବୁଦ୍ଧି କୁହାଯାଏ । ୩୨ ।

ଯେଉଁ ଏକନିଷ୍ଠ ଧୂର୍ତ୍ତର ବଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ମନ ପ୍ରାଣ ଏବଂ
ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବିସ୍ତାମାନଙ୍କୁ ସାମ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଧାରଣ କରେ, ହେ ପାର୍ଥ, ସେହି
ଧୃତିକୁ ସାତ୍ତ୍ବିକ ଧୃତି କୁହାଯାଏ । ୩୩ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଫଳାକାଂକ୍ଷୀ ହୋଇ ଯେଉଁ ଧୃତିଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଧର୍ମ,
କାମ ଓ ଅର୍ଥକୁ ଅସକ୍ତସୂଚକ ଧାରଣ କରେ ସେହି ଧୃତି ରାଜସୀ
ଅଟେ । ୩୪ ।

ଦେ ପାର୍ଥ, ଯେଉଁ ଧୃତି ଦେହ ମୁକ୍ତ ଲୋକ ନଦ୍ରା, ଭୟ, ଶୋକ, ନୈରାଶ୍ୟ ଓ ମଦହୁ ଶୁଦ୍ଧ ପାରେ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ତାମସୀ ଧୃତି କୁହାଯାଏ । ୩୫ ।

ଦେ ଭରତର୍ଷଭ, ସୁଖ ଭଳି ପ୍ରକାର ଅଟେ । ତାହା କ'ଣ ଏକ୍ଷଣି ମୋ'ଠାରୁ ଶୁଣ । ଯେଉଁ ଅଭ୍ୟାସରୁ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରସନ୍ନ ରହେ, ଯହିଁରେ ଦୁଃଖ ଦୂର ହୋଇଯାଏ, ଯାହା ଆରମ୍ଭରେ ବିଷପତ୍ର ଏବଂ ପରିଣାମରେ ଅମୃତ ପରି ବୋଧହୁଏ, ଯାହା ଆତ୍ମଜ୍ଞାନର ପ୍ରସନ୍ନତାରୁ ଜାତ, ତାହାକୁ ସାତ୍ତ୍ବିକ ସୁଖ କୁହାଯାଏ । ୩୬, ୩୭ ।

ବିଷୟ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ସଂଯୋଗରୁ ଯେଉଁ ସୁଖ ମିଳେ ତାହା ହ୍ରଥମେ ଅମୃତ ପରି ବୋଧହୁଏ, ମାତ୍ର ପରିଣାମରେ ତାହା ବିଷ ହୁଏ । ସେହି ସୁଖକୁ ରାଜସ ସୁଖ କୁହାଯାଏ । ୩୮ ।

ଯାହା ଆରମ୍ଭ ଏବଂ ପରିଣାମରେ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମାର ମୋହକର, ଯାହା ନଦ୍ରା, ଅଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ପ୍ରମାଦରୁ ଜାତ ସେପରି ସୁଖକୁ ତାମସ ସୁଖ କୁହାଯାଏ । ୩୯ ।

ପୃଥ୍ବୀ, ଅକାଶ କିମ୍ବା ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, କିମ୍ବା ଦେବ-ଲୋକରେ ତଥା ସ୍ବର୍ଗରେ ଏପରି କିଛି ପଦାର୍ଥ ନାହିଁ ଯାହା କି ପ୍ରକୃତିର ଏହି ଭଳି ଗୁଣରୁ ମୁକ୍ତ ରହୁପାରେ । ୪୦ ।

ହେ ପରବ୍ରତ. ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ ଓ ଶୂଦ୍ର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କର କର୍ମ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ବଭାବଗତ ଗୁଣ ଅନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ କରାଯାଇ ଅଛି । ୪୧ ।

ଶମ, ଦମ, ତପ, ଶୌଚ, ସମା, ସରଳତା, ଜ୍ଞାନ, ଅନୁଭବ, ଆତ୍ରିକତା ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ରାହ୍ମଣର ସ୍ବଭାବଗତ କର୍ମ ଅଟେ । ୪୨ ।

ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ତେଜ, ଧୃତି, ଦକ୍ଷତା, ଯୁଦ୍ଧରେ ପସ୍ତାତ୍ସଦ ଧ୍ୟାନ ଦେବା, ଦାନ, ଶାସନ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ବର୍ଗିୟୁର ସ୍ବଭାବଗତ କର୍ମ । ୪୩ ।

କୃଷି, ଗୋରକ୍ଷା, ବାଣିଜ୍ୟ, ବୈଶ୍ୟର ସ୍ବଭାବଗତ କର୍ମ ଏବଂ ସେବା ଶୁଦ୍ରର ସ୍ବଭାବଗତ କର୍ମ ଅଟେ । ୪୪ ।

ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ କର୍ମରେ ରତ ରହୁ ମୋକ୍ଷ ଲାଭ କରେ । ନିଜ କର୍ମରେ ରତ ରହୁ ମନୁଷ୍ୟ କିପରି ମୋକ୍ଷଲାଭ କରେ ତାହା ଶୁଣ । ୪୫ ।

ଯାହାଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାଣୀମାନେ ଜାତ ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ସେ ସମସ୍ତ ଜଗତରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ରହୁ ଅଛନ୍ତି । ତାହାଙ୍କୁ ଯେ ନିଜ କର୍ମଦ୍ବାରା ଭଜନ କରେ ସେ ମୋକ୍ଷ ଲାଭ କରେ । ୪୬ ।

ପରଧର୍ମ ପାଳିବାକୁ ଯେତେ ସହଜ ବୋଲୁ ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଧର୍ମ ଦୋଷଯୁକ୍ତ ହେଉ ପଛକେ ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ କଲ୍ୟାଣକର ଅଟେ । କାରଣ ସ୍ବଭାବ ଅନୁରୂପ କର୍ମ କଲେ ମନୁଷ୍ୟ ପାପରେ ଭାଗୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ୪୭ ।

ଚିପ୍ତଶୀ—ସ୍ବଧର୍ମ ଏଠାରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ବୁଝାଏ । କର୍ମଫଳ ତ୍ୟାଗହୀ ଗୀତା ଶିକ୍ଷାର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ଅଟେ । ନିଜର କର୍ମକୁ ଶୁଦ୍ଧ ଅପରର ଭ୍ରମ କର୍ମ ଶୋକବାରେ ଫଳତ୍ୟାଗର ସ୍ଥାନ ଆଉ ରହେ ନାହିଁ । ଏହି କାରଣରୁ ସ୍ବଧର୍ମକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ବୁଝା ହୋଇଅଛି । ଏହାକୁ ପାଳନ କଲେ ଅପର ସବୁ ଧର୍ମର ଫଳ ମିଳିଯାଏ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ଯେଉଁ କର୍ମ ସହଜରେ ପ୍ରାପ୍ତ ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହା ସ୍ବଭାବର ଅନୁକୂଳ, ତହିଁରେ ଯେତେ ଦୋଷ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଶୁଦ୍ଧଦେବା ଇଚ୍ଚିତ ନୁହେଁ । କାରଣ ଅଗ୍ନିରେ ଯେପରି ଧୂଆଁ ଥାଏ, ସେପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ କର୍ମରେ ଦୋଷ ରହୁଅଛି । ୪୮ ।

ସେ କାହିଁରେ ଅସକ୍ରିୟ ନ ରଖି କାମନାକୁ ତ୍ୟାଗ କରି, ମନକୁ କଣିକିନ୍ତୁ, ସେ ସନ୍ଧ୍ୟାସ ବଳରେ ନୈଷର୍ଯ୍ୟରୂପକ ପରମ ସିଦ୍ଧି ଲଭି କରନ୍ତି । ୪୯ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ସିଦ୍ଧିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ କିପରି ବ୍ରହ୍ମକୁ ଲଭି କରେ ତାହା ସଞ୍ଜେପରେ ମୋ'ଠାରୁ ଶୁଣ । କାରଣ ଏହାହିଁ ଜ୍ଞାନର ପରାକାଷ୍ଠା ଅଟେ । ୫୦ ।

ଯାହାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଅଛି, ଏପରି ଯୋଗୀ ଦୃଢ଼ତା ପୂର୍ବକ ନିଜକୁ ବଶୀଭୂତ କରି ଶବ୍ଦାଦି (ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର) ବିଷୟକୁ ତ୍ୟାଗକରି, ଶୁଣ ଓ ହେଷକୁ କିଣି, ଏକାନ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରି, ଅଲ୍ଲାହାର କରି, ଶରୀର, ବାକ୍ୟ ଓ ମନକୁ ଆୟତ୍ତ କରି, ଧ୍ୟାନ ଯୋଗରେ ନିତ୍ୟ ପରାୟଣ ରହି, ବୈରାଗ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନପୂର୍ବକ, ଅହଂକାର, ବଳ, ଦର୍ପ, କାମ, କ୍ରୋଧ ଓ ପରଗ୍ରହକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି, ମମତାଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଓ ଶାନ୍ତଭାବ ଧାରଣ କରି ବ୍ରହ୍ମଭାବ ଲଭି କରନ୍ତି । ୫୧, ୫୨, ୫୩ ।

ବ୍ରହ୍ମଭାବକୁ ଲଭି କରୁଥିବା ପ୍ରସନ୍ନଚିତ୍ତ ମନୁଷ୍ୟ ଶୋକ କରେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ କୌଣସି ବିଷୟପ୍ରତି ଆକାଞ୍ଛା ପୋଷଣ କରେ ନାହିଁ । ସେ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ପ୍ରତି ସମଭାବ ରଖି ମୋର ପରମ ଭକ୍ତଭାବକୁ ଲଭି କରନ୍ତି । ୫୪ ।

ମୁଁ କିପରି ଏବଂ ମୁଁ କିଏ ଏହା ସେ ଭକ୍ତିବଳରେ ଯଥାର୍ଥରୂପେ ଜାଣି ପାରନ୍ତି । ମୋତେ ଏଭଳି ଯଥାର୍ଥରୂପେ ଜାଣିଲା ପରେ ମୋ'ଠାରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି । ୫୫ ।

ମୋର ଅଶ୍ରୁୟ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି, ସେ ସବୁକେଲେ ସବୁ କର୍ମ କଲେ ମଧ୍ୟ ମୋର କୃପା ବଳରେ ଶାନ୍ତି ଅବସ୍ଥା ପଦ ଲଭି କରନ୍ତି । ୫୬ ।

ମନେମନେ ସମସ୍ତ କର୍ମକୁ ମୋ'ଠାରେ ସମର୍ପଣ କରି ମତ୍
ପରାୟଣ ହୋଇ ବିବେକ ବୁଦ୍ଧିର ଅନ୍ତରାଳରେ ନିଚିତ୍ର ମୋଠାରେ
ଚିତ୍ତକୁ ସ୍ଥିର ରଖ । ୪୭ ।

ମୋଠାରେ ଚିତ୍ତକୁ ସ୍ଥିର ରଖିଲେ ମୋର କୃପା ଲାଭ କରି
ସଙ୍କଟରୂପକ ପାହାଜ ସବୁ ପାର ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ଅହଙ୍କାର ରଖି
ମୋ କଥା ନ ଶୁଣିଲେ ବିନାଶପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । ୪୮ ।

ଅହଙ୍କାରବଶ ହୋଇ “ମୁଁ ଲଭିବି ନାହିଁ” ବୋଲି ଯଦି ତୁମ୍ଭେ
ଭାବିଥାଅ, ତେବେ ତୁମ୍ଭର ଏହା ନିଷ୍ଠୁର୍ଯ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । କାରଣ ତୁମ୍ଭର
ସ୍ଵଭାବ ବଳପୁରବ୍ଧ ତୁମ୍ଭକୁ ଟାଣି ନେଇ ତହିଁରେ ପକାଇବ । ୪୯ ।

ହେ କୌନ୍ତେୟ, ନିଜର ସ୍ଵଭାବଗତ କର୍ମରେ ତୁମ୍ଭେ ବନ୍ଧା ।
ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ମୋହବଶ ହୋଇ ଯାହା ତୁମ୍ଭେ କରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ବିଚାରୁଛ
ପୁଣି ପରବଶ ହୋଇ ତୁମ୍ଭକୁ ତାହା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ୫୦ ।

ହେ ଅର୍ଜୁନ, ଈଶ୍ଵର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ରହି ନିଜର
ମାୟା ବଳରେ ମନୁଷ୍ୟକୁ ତଳ ଉପର ଘଡ଼ା ସେପରି ବୁଲେ, ସେପରି
ବୁଲଇ ଅଛନ୍ତି । ୫୧ ।

ହେ ଭୀରବ, ସର୍ବସ୍ତ୍ରୀୟରେ ତୁମେ ତାହାଙ୍କର ଶରଣ ନିଅ ।
କାରଣ ତାହାଙ୍କର କୃପାଲାଭ କରି ପରମ ଶାନ୍ତିମୟ ଅମର ପଦକୁ
ତୁମ୍ଭେ ପାଇ ପାରିବ । ୫୨ ।

ଶୁଣୁ ଶ୍ରୀମଦ୍ଧନ ମଧ୍ୟରେ ଯାହା ଅତି ଗୋପନୀୟ ସେପରି ଜନ ମୁଁ
ତୁମ୍ଭକୁ କହିଲି । ଏଣିକି ସେ ସବୁ ଚିନ୍ତା କରି ଯେପରି ତୁମ୍ଭକୁ ଉଚିତ୍
ବୋଧହୁଏ ସେପରି କର । ୫୩ ।

ସବୁଠାରୁ ଯାହା ଅତି ଗୋପନୀୟ ସେପରି ପରମ ବଚନ ପୁଣି
ଶେଷରେ ଶୁଣ । ତୁମେ ମୋର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ । ତେଣୁ ତୁମ ହୃଦୟର
କହବ । ୨୪ ।

ମୋ'ଠାରେ ମନ ଲଗାଅ, ମୋର ଭକ୍ତ ହୁଅ, ମୋ' ନିମିତ୍ତ ଯଜ୍ଞ
କର, ମୋତେ ନମସ୍କାର କର, ମୁଁ ସତ୍ୟ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କର କହୁଛି ସେ
ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ପାଇବ । କାରଣ ତୁମ୍ଭେ ମୋର ପ୍ରିୟ ଅଟ । ୨୫ ।

ସବୁଧର୍ମ ଛାଡ଼ି ତୁମେ କେବଳ ମୋର ଶରଣ ନିଅ । ମୁଁ ତୁମକୁ
ସମସ୍ତ ପାପରୁ ମୁକ୍ତ କରିବି । ଶୋକ କର ନାହିଁ । ୨୬ ।

ଯେ ତପସ୍ବୀ ନୁହେଁ, ସେ ଭକ୍ତ ନୁହେଁ, ସେ ଶୁଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ
ନାହିଁ ଏବଂ ସେ ମୋର ଦ୍ବେଷକରେ, ସେପରି ଲୋକକୁ ଏହି ଜ୍ଞାନ
ତୁମ୍ଭେ କେବେ କହବ ନାହିଁ । ୨୭ ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ପରମ ଗୁହ୍ୟ ଜ୍ଞାନକୁ ସେ ମୋର ଚକ୍ରମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବ
ସେ ମୋ'ଠାରେ ଏରୂପ ପରମ ଭକ୍ତ କରିବାଦ୍ବାରା ମୋତେ ନିଶ୍ଚୟ
ପାଇବ । ୨୮ ।

ତାହାଠାରୁ ଅତି କେହି ମୋର ଅଧିକ ପ୍ରିୟ ଏହି ମନୁଷ୍ୟ
ଲୋକରେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଏହି ପୃଥିବୀରେ ମଧ୍ୟ ତାହାଠାରୁ ଅତି କେହି
ମୋର ଅଧିକ ପ୍ରିୟ ହୋଇ ନ ପାରେ । ୨୯ ।

ଅନ୍ୟ ଦୁହିକର ଏହି ଧର୍ମ ସମ୍ବାଦକୁ ସେ ଅଭ୍ୟାସ କରିବ, ଜ୍ଞାନ-
ଯଜ୍ଞ ଦ୍ବାରା ମୋତେ ଭକ୍ତଅଛି ବୋଲି ମୁଁ ଚୁଟିବି । ୩୦ ।

ଅନ୍ତର ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ ମନୁଷ୍ୟ ଦ୍ବେଷଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ବକ
ଏହାକୁ ଶୁଣନ୍ତି, ସେ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଯାନ୍ତି ଏବଂ ଜ୍ଞାନ କର୍ମମାନଙ୍କ
ପରି ଶୁଦ୍ଧ ଲୋକରେ ବସନ୍ତି । ୩୧ ।

ଝିପ୍ପଣୀ— ଏହାର ସାର ମର୍ମ ଏହି ଯେ ଏହି ଜ୍ଞାନକୁ ଅନୁଭବ କରିପ୍ରବା ବ୍ୟକ୍ତି କେବଳ ଅପରକୁ ଶୁଣାଇ ପାରେ । ଶୁଦ୍ଧ ଭିକାରୀର ସହୃଦ ଅର୍ଥ କରି ଯେ ଶୁଣାଏ ତାହାପାଇଁ ଉପର ଦୁଇ ଶ୍ଳୋକ ନୁହେଁ ।

ହେ ପାର୍ଥ, ଏହାକୁ ମନଦେଇ ତୁମେ ଶୁଣିଲ କି ? ହେ ଧନଞ୍ଜୟ, ଅଜ୍ଞାନତା ଯୋଗୁଁ ତୁମ୍ଭର ଯେଉଁ ମୋହ ହୋଇଥିଲା ତାହା କଣ ଏବେ ନଷ୍ଟ ହେଲା ? ୭୨ ।

ଅର୍ଜୁନ କହିଲେ— ହେ ଅରୁଣ, ତୁମ୍ଭର କୃପାରୁ ମୋର ମୋହ ନାଶ ପାଇଅଛି । ମୋର ଜ୍ଞାନୋଦୟ ହୋଇଅଛି ଏବଂ ଶଙ୍କାସବୁ ଦୂର ହୋଇଥିବାରୁ ଚିତ୍ତ ସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି । ଏଣିକି ତୁମ୍ଭର କଥାନ୍ତୁଷାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବି । ୭୩ ।

ସଂଜୟ କହିଲେ — ବାସୁଦେବ ଓ ମହାତ୍ମା ପାର୍ଥଙ୍କର ଏହିପରି ରୋମାଞ୍ଚକାରକ ଅତ୍ୟୁତ ସବାଦ ମୁଁ ଶୁଣିଲି । ୭୪ ।

ବ୍ୟାସଦେବଙ୍କ କୃପାରୁ ଯୋଗେଶ୍ଵର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶ୍ରୀମୁଖରୁ ମୁଁ ଏହି ଗୋପନୀୟ ପରମ ଯୋଗ ଶୁଣିଲି । ୭୫ ।

ହେରାଜନ୍, କେଶବ ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଏହି ଅତ୍ୟୁତ ଓ ପବିତ୍ର ସବାଦକୁ ସ୍ମରଣ କରି ବାରମ୍ବାର ମୁଁ ଅନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି । ୭୬ ।

ହେ ରାଜନ୍, ହରିଙ୍କର ସେହି ଅତ୍ୟୁତ ରୂପକୁ ସ୍ମରଣ କରି ମୁଁ ଅଭିଶୟ ଅବସ୍ଥା ହେଉଅଛି ଏବଂ ବାରମ୍ବାର ଅନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି । ୭୭ ।

ଯେଉଁଠାରେ ଯୋଗେଶ୍ଵର କୃଷ୍ଣ, ଯେଉଁଠାରେ ଧନୁର୍ଦ୍ଧର ପାର୍ଥ ସେଠାରେ ଶ୍ରୀ, ବିଜୟ, ବୈଭବ ଓ ଅବିରଳ ନୀତି ଅଛି ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା । ୭୮ ।

ଚିପ୍ପଣୀ—ସୋଗେଶ୍ୱର କୃଷ୍ଣ କହଲେ ଅନୁରବସିକ ଶୁକ
 ଜନକୁ ଏବଂ ଧନୁର୍ଦ୍ଧାର ଅଙ୍ଗୁଳ କହଲେ ଚନ୍ଦନକୁଳ ଚିପ୍ପାକୁ ବୁଝାଏ ।
 ଏହି ଉଭୟର ମିଳନ ଯେଉଁଠାରେ, ସେଠାରେ ସଜୟ କହବା କଥା
 ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କ'ଣ ହୋଇପାରେ ?

ଓଁ ତତ୍ତ୍ୱତ୍ ।

ଏହିପରି ଶ୍ରୀମଦ୍ଭଗବଦ୍‌ଦ୍ୱାତା ରୂପକ ଉପନିଷଦ୍ ଅର୍ଥାତ୍,
 ବ୍ରହ୍ମବିଦ୍ୟାବ୍ରତ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଙ୍କୁ ନି ସବାଦର ସନ୍ଧ୍ୟାସୋଗ
 ନାମକ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଅଧ୍ୟାୟର ସମାପ୍ତି ।

ଓଁ ଶାନ୍ତି ।

